

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Tekintetbe venni az élet prózáját

*Jósika Júlia munkásságának értékelése a 19. századi emigrációs kulturális
transzfer és a szociális normativitás összefüggéseiben*

doktori értekezés

Szerző: Kerpics Judit, doktorjelölt

Témavezető: Dr. Gere Zsolt, PhD, egyetemi adjunktus

Doktori program: klasszikus magyar irodalom és kultúra

Programvezető: Dr. Szajbély Mihály, DSc, professor emeritus

Doktori iskola vezető: Dr. Hansági Ágnes, DSc, egyetemi tanár

Szeged, 2023

Köszönetnyilvánítás

Doktori értekezésem megírását egy aktívan támogató és inspiráló egyetemi szellemi közeg segítette. Szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt témavezetőmnek, Dr. Gere Zsoltnak, aki a graduális szakdolgozataim és OTDK dolgozatom óta segíti a munkámat, és jelen értekezés megírását is végig kísérte. Köszönöm neki a motivációt, a szakmai irányítást és precíz figyelmet. Jelen munka nem lenne teljes az SZTE BTK Magyar Irodalom Tanszékén működő, klasszikus magyar irodalommal foglalkozó műhely és a Történetek a magyar irodalom médiatörténetéből kutatócsoport nélkül, ahol Prof. Dr. Szajbély Mihálytól, Prof. Dr. Hansági Ágnesztől, Dr. Zentai Máriától, Baranyai Zsolttól, Dr. Szalisznyó Lillától, Dr. T. Szabó Leventétől és Dr. Hász-Fehér Katalintól felbecsülhetetlen értékű segítséget kaptam a kutatásomhoz. Hálámat fejezem ki a műhely minden további tagjának; PhD-hallgatóknak és graduális hallgatóknak, akikkel együtt gondolkodva, egymás munkáját támogatva, konferenciákat szervezve haladtunk előre a kutatásunkkal.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	1
Bevezető	4
I. Pályakezds és miscellániák	15
I.1. <i>Közlések a külföldről</i>	18
I.1.1. <i>A Pitcairn sziget s lakói és forrása</i>	22
I.2. <i>Hölgynaptár</i>	26
II. Jósika Júlia, az újságíró	34
I.1. A divat nyelvébe rejtett politikai diskurzusról az 1850-es és 1860-as évek fordulóján	35
I.1.1 A Nővilág indulása és programja.....	38
I.1.2. Jósika Júlia a Nővilágban.....	40
I.1.3. Bajza Lenke és a magyar viselet	41
I.1.4. Divatos hagyomány – hagyományos divat?	42
I.1.5. Paszománnyal a bécsi fodrok ellen	48
I.2. Jósika Júlia újságírói nyelve	53
I.2.1. A Nővilág olvasóközönségéről	53
I.2.2. A Divatcsarnok programjáról, közönségéről	57
I.2.3. Divat, életmód és virágkertészet	59
III. Jósika Júlia és a nőnevelési irodalom.....	66
III.1. <i>A Pályavezető</i> magyar előzményeiről.....	66
III.2. <i>A Pályavezető</i> és az angol nőnevelés	70
III.2.1. A könyvtípus két jellemző darabja az angolszász irodalomban.....	72
III.3. <i>A Pályavezető</i> kiadása.....	74
III.3.1. „A női ifjusági irodalom úttörője”.....	76
III.4. Új médium, új olvasat	79

III.4.1. A kiadó vezeti a szemünket.....	80
III.4.2. Az azonosságok szintjei	84
III.4.3. <i>Bátorság</i>	85
III.4.4. <i>Nervozitás</i>	87
III.4.5. <i>A világba vezetés</i>	89
III.4.6. <i>Olvasás</i>	93
III.4.7. A <i>Pályavezető</i> kompozíciója.....	94
III.4.8. A kör bezárul: könyv, cikk, könyv	97
III.5. A <i>Pályavezető</i> helye Jósika Júlia életművében	98
IV. Jósika Júlia fikciós prózai műveiről.....	100
IV.1. A gótikus irodalom hatása.....	101
IV. 2. Négy novella a bezártságról és kirekesztettségről	104
IV.2.1. <i>Anna</i>	105
IV.2.2. <i>Varga János</i>	110
IV.2.3. <i>A cigány leány</i>	112
IV.2.4. <i>Brüsseli népmonda</i>	115
IV.3. <i>Az élet esélyei Egy igaz ember számára</i>	118
IV.3.1. Az életmű utolsó szakasza	118
IV.3.2. Gótikus nyitány	120
IV.3.3. Vidéki idill	123
IV.3.4. Szerelmi bonyodalmak.....	126
IV.3.5. <i>A fekete asszony</i> visszatér	131
Összegzés	137
Irodalomjegyzék.....	142
Az értekezés fejezeteinek alapját képező korábbi publikációk.....	155
Függelék: A <i>Pályavezető</i> fejezetei és sajtómegjelenései	156
Plágiumnyilatkozat.....	162

Bevezető

„Nagyon prózailag állítjuk a dolgot, tudjuk jól – de éppen a próza és gyakorlat az, mi sokkal szükségesebb az életben, mint a költőiség s a szép theoriák [...]”¹

Próza és gyakorlat – ha két szóban kellene jellemeznem értekezésem tárgyát, ezt a két szót választanám. A 19. századi magyar irodalom végtelen gazdagságából egy olyan életműre esett a választásom, amely a hétköznapi kultúrát és a hétköznapi kultúrafogyasztót állítja a középpontba. A fenti mottó egyben tételmondat is: a kanonizált és az idők próbáját kiállt szerzőktől oldalra lépve kisebb-nagyobb sikerű írók cikkeitől, novelláitól, regényeitől nyüzsgő sajtóélet tárul fel a 19. századi irodalmi piacon. Ők a hétköznapi szerzői és a gyakorlatias próza művelői. Ezen szerzők egyre népesebb csoportját képezték frissen felemelkedő íróknak, ám közülük csak kevesen jutottak el odáig, hogy az írás valódi kenyérkereső foglalkozássá váljék számukra. A következőkben egy olyan író pályáját fogom bemutatni, aki az 1850-es 1860-as években gyakorlatias prózájával a sikeresebb szerzők közé tartozott.

A 19. századi magyar női irodalmat vizsgáló, több szerzővel is foglalkozó irodalomtörténeti, illetve ismeretterjesztő kiadványokban nem ismeretlen Jósika Miklósné Podmaniczky Júlia író, újságíró, műfordító neve. A szerző műfaji szempontból heterogén irodalomtörténeti recepciója a megcélzott befogadói közeg szempontjából is többretegű. Az irodalomtörténeti diskurzuson kívül eső szórakoztató, kultúranépszerűsítő könyvekben és cikkekben gyakran az ifjúsági irodalommal összefüggésben emlegetik. A róla szóló recepciót kronologikusan vizsgálva az is kirajzolódik, hogy mely korszakban, mely szerzők, milyen szempontból tartották figyelemre méltónak. Komolyabban először Szaák Lujza foglalkozott a műveivel. Szaák egyben Jósika Miklós első monográfusa is,² azonban Jósika Júliáról írott cikkeiben mégsem a szerző írófeleség-voltát domborítja ki, hanem férje munkásságáról leválasztva, önálló életműként kezeli a szövegtörzset. 1888-ban egy hétrészes cikksorozatában a „női ifjúsági irodalom úttörőjének”³ nevezte. Szaák maga tanító lévén,

¹ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*. (Pest, Heckenast, 1863.) 142.

² SZAÁK Lujza, *Báró Jósika Miklós élete és munkái* (Budapest, [k. n.], 1891)

³ SZAÁK Lujza, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági irodalom úttörője”, *Győri Hírlap* 94-101. (1888. november 25 – december 20.)

elsősorban Jósika Júlia oktatási célokra is felhasználható szövegei érdekelték, a főművének pedig a *Pályavezető* című nőnevelési tanácsadókönyvet tartotta.

A Jósika Miklósról szóló irodalomtörténeti szakirodalomban magától értetődő módon szó esik felesége irodalmi munkásságáról is. Jósika Júlia a regényíró férjéhez viszonyított pozicionálása műveinek külön tárgyalásakor is érvényes szempont lehet, amennyiben a Jósika-házaspár alkotóközösségét vizsgáljuk – elsősorban a brüsszeli emigrációjuk ideje alatt. Szinnyei József a *Magyar írók élete és munkái*-ban (1896) férjzett nevével egyértelműsíti, kiről is van szó – „Jósika *Julia*, (báró Jósika Miklósné)”⁴ – habár nincs vele azonos nevű személy a magyar irodalomban. Dézsi Lajos Jósika Miklósról szóló 1916-os monográfiájában⁵ bőséges adatokat közöl Jósikáné életútjáról, irodalmi terveiről, vállalkozásairól és – Jósika Miklós levelei alapján – férjéhez való viszonyáról. Részben Dézsi Lajos munkájának köszönhető az a férjéhez áldozatos szeretettel ragaszkodó, őt mindenben támogató; művelt, erős és gyakorlatias nő képe, ami később mértékadóvá vált a Jósika Júliáról szóló narratívákban.

Részben Dézsi monográfiájának köszönhető, hogy a 20. század második felében Jósika Júlia elsősorban mint regényes életű történelmi alak került be fikciós prózai művekbe. Kertész Erzsébet ifjúsági regényt – úgynevezett csíkos könyvet – írt az életéről 1974-ben;⁶ Nemeskürty István az először 1983-ban,⁷ majd 2003-ban⁸ megjelent *A betűk csendjében* című Jósika Miklósról szóló színművében szerepeltette. Kertész regénye a Jósika-házaspár küzdelmes életéről szól a feleséget középpontba állítva; a könyv elsősorban fiatal lányokból álló olvasóközönséget céltzott meg. Nemeskürty színműve Jósika Miklósnak odaadó támaszul szolgáló, de őt irodalmi ambícióival mégis bosszantó mellékszereplőként ábrázolja. A színmű célközönségéről keveset tudni, nem találtam adatot arra vonatkozóan, hogy valaha bemutatták volna.

Az eddig felsorolt szerzők Szaák Lujza kivételével elsősorban Jósika Miklósné Podmaniczky Júliára, az életrajzi személyre fókuszálnak. 1996-ban jelent meg Fábri Anna

⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1896) 651.

⁵ DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós*, (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1916)

⁶ KERTÉSZ Erzsébet, *Csipkebolt Brüsszelben. Jósika Júlia életregénye* (Budapest, 1974, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó)

⁷[Név nélkül], *Elhunyt Nemeskürty István* <https://www.mma.hu/53magyarfilm/-/event/10180/elhunyt-nemeskurty-istvan;jsessionid=F986A946515D49602F22B8146BD4113C> Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 25.

⁸ NEMESKÜRTY István, *A betűk csendjében. Jósika Miklós Emlékiratából. Színi játék két részben*. NEMESKÜRTY István összes műve VII. *A megbűnhődött jövendő. Történelmünk színpadon és filmen*. (Budapest, Szabad Tér, 2003.) 161–187.

hiánypótló könyve⁹ a hosszú 19. század magyar írónőiről. „*A szép tiltott táj felé*” előszavában így fogalmaz:

A fejezetek végén rövid életrajzi összefoglalásokat talál az olvasó, amelyek azonban nemegyszer eltérnek a szokásos lexikoncikketől, azt a meggyőződésemet fejezik ki, hogy *az írónők élete sokszor összehasonlíthatatlanul érdekesebb (élet)művüknél.*¹⁰

A magyar női irodalmi kutatások felhalmozott adósságaiból sokat törleszt ez a kötet az író- és költőnők kronologikus rendbe állításával – és – az életrajzok leválasztásával a szerzők írói működéséről. Fábri Anna Jósika Júliának szentelt bekezdése már nem az állhatatosan munkálkodó írófeleség kliséjével vezeti be a szerzőt – az erre vonatkozó adatok a fejezetvégi életrajzba kerültek – hanem újságírói tevékenységén keresztül az 1850-es 1860-as évek magyar sajtóéletének közegében helyezi el a többi újságíró, főmunkatársnő és szerkesztőnő között.¹¹ Több mint száz év telt el tehát a Győri Hírlapban megjelent cikksorozat óta, amikor a 18–19. századi magyar női szerzők újbóli felfedezésével ismét Jósika Júlia *írói munkássága* felé fordult az irodalomtörténet-írás érdeklődése. Ezt a kötetet követően a magyar női irodalomtörténeti kutatások fellendülésével nemcsak az egyes írónőkről szóló tudományos munkák sokasodtak meg, de alapvetően megváltozott a kutatói szemlélet is. Egyrészt analitikusabb és szövegközpontúbb elvek érvényesületek, másrészt társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti szempontok is bekerültek a női szerzőkről szóló diskurzusba.

A 2000-es évektől Jósika Júlia recepciója kettéválk irodalomnépszerűsítő és ismeretterjesztő; illetve történeti és irodalomtörténeti munkákra, és mindkét kategóriában megmarad az életrajzi személy vagy az életmű fókuszba állításának kettőssége. Az ismeretterjesztő szövegekkel kezdem a sort. A modern, emancipált magyar nő előképeként ábrázolja Csetriné Lingvai Klára *Pályaképek* című 2004-es kötetében Szendrey Júlia és Kaffka Margit társaságában.¹² Szécsi Noémi és Géra Eleonóra 2015-ben megjelent nagysikerű könyve, *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)* eltekint az életút ismertetésétől, és a szövegek felé fordul: forrásként használja fel Jósika Júlia *Az élet esélyei* című regényét és *Pályavezető* című életvezetési tanácsadó könyvét a szerelmi házasság és a törvénytelen gyermek témaköreiben.¹³ Csetrinéhez képest jóval konzervatívabb szemlélet mentén Katona Csaba evangélikus írónőkről

⁹ FÁBRI Anna, „*A szép tiltott táj felé*”. *A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)* (Budapest, 1995, Kortárs)

¹⁰ FÁBRI, *A szép, tiltott....* 5. (kiemelés tőlem)

¹¹ *Uo.* 123–124.

¹² CSETRINÉ LINGVAI Klára, *Pályaképek. Szendrey Júlia, Podmaniczky Júlia, Kaffka Margit.* (Kolozsvár, 2004. Kriterion)

¹³ SZÉCSI Noémi–GÉRA Eleonóra, *A budapesti úrinő magánélete (1860-1914)* (Budapest, 2015, Európa) 71–72; 130.

szóló 2017-es cikkében¹⁴ a szerző rövid életrajzát közli. A cikk kontextusából eredően itt ismét a Dézsi-féle áldozatkész feleség-kép érvényesül. Ha művei szövegszerűen nem is, de alakja ismét visszakerült a női ifjúsági irodalom kontextusába, amikor 2018-ban színes, olvasmányos portréja bekerült a kiskamaszoknak szóló *50 elszánt magyar nő*¹⁵ című képes ismeretterjesztő kötetbe. E kiadvány célja erős, valamilyen szempontból kiemelkedő magyar női példaképeket állítani a 21. századi serdülő lányok elé, ellensúlyozva az iskolai történelemkönyvek férfiközpontúságát. 2022-ben Bíró Kriszta *Világba lépő*¹⁶ címmel közölt róla egy életrajzra fókuszáló cikket rövid pályaképpel kiegészítve. A cikk kiindulópontja Kertész Erzsébet regénye volt, ami a szerzőnek kedves fiatalkori olvasmányélménye; a szöveg a *Viszont.hu* társadalmi-kulturális magazin *Privát kabin* rovatában elfeledett, jeles nőkről szóló cikkek közé illeszkedik.

A következőkben a Jósika Júliáról (is) szóló történeti és irodalomtörténeti munkákat tekintem át az utóbbi évekből. Pogány György 2014-es *Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején* című tanulmányában a 19. századi művelődéstörténet női vonatkozásait tárgyalva jut el – többek közt – Jósika Júlia olvasásról, női műveltségről alkotott eszméihez.¹⁷ Itt ismét a szerző nőnevelési tanácsadó szövegeinek forrásértéke domborodik ki. 2015-ben Margócsy István a *Nőiség, női szerepek és romantika* című tanulmányának jegyzetei közt szerepeltette Jósika Júlia *Éva* című regényét a házasság elé gördített, maguktól megszűnő akadályok regénybeli megjelenítése kapcsán.¹⁸ Egy évvel később Margócsy *A lemondás regényei* című tanulmányában a regény és novella műfaját frissen birtokba vevő nőírók jellegzetes hőseinek és témaválasztásának újdonságairól szólva vizsgálja ugyanezt a regényt.¹⁹ 2016 egyébként is termékeny év volt a Jósika Júliáról szóló szakirodalomban, ekkor jelent meg Balogh Piroska a *Podmaniczkyak és Hunfalvyak: egy „regényes kapcsolat” irodalomtörténeti hatásairól*²⁰ című tanulmánya, melyben azt vizsgálja, milyen gyermek- és ifjúkori hatások érvényesülhettek a Podmaniczky-testvérek íróvá válásában. Varga Zsuzsanna *Translation, Modernization and the Female Pen* című, szintén 2016-os tanulmányában frissítő módon nem családi, nem is női- és ifjúsági irodalmi szempontból tárgyalja Jósika Júlia munkásságát. Varga

¹⁴ KATONA Csaba, „Evangélikus írónők, költőnők a 19-20. században.” *Evangélikus Élet*, 82. 5.sz. (2017) 27–28.

¹⁵ FODOR Marcsi–NESET Adrienn, *50 elszánt magyar nő* (Budapest, 2018, Kolibri)

¹⁶ BÍRÓ Kriszta, *Világba lépő* <https://www.viszont.hu/2022/05/03/hiro-kriszta-vilagba-lepo/> 2022. Utolsó hozzáférés: 2023. 07. 16.

¹⁷ POGÁNY György, „Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején – Slachta Etelka, Kánya Emília olvasmányai, Jósika Júlia nézetei az olvasásról”, *Könyv és Nevelés* 16. 1. sz. (2014.)

¹⁸ MARGÓCSY István, „Nők, női szerepek és a romantika” *2000* 27. 3. sz. (2015. március) 62.

¹⁹ MARGÓCSY István, „A lemondás regényei” *Élet és Irodalom* 60. 27. sz. (2016)

²⁰ BALOGH Piroska, „Podmaniczkyak és Hunfalvyak: egy „regényes kapcsolat” irodalomtörténeti hatásairól” *Irodalomismeret* 2016. 3. sz.

az emigrációs kulturális transzferben aktívan közreműködő, 1849 után külföldre kényszerült szerzők munkásságát értékeli kiemelve az (újság)írók különleges helyzetét – ebbe a diskurzusba csatornázza be Jósika Júliát többek között Pulszky Teréz emigráns irodalmi munkásságával párhuzamba állítva.²¹ További családtörténeti és aszódi helytörténeti vonatkozásokkal gazdagította a Jósika Júliáról szóló irodalmat 2018-ban Szilágyi Zita Mária *Tanúversek az ősi fészekről. Jósika Júlia (Podmaniczky Júlia) ismeretlen versei 1865-ből*²² című forrásközlő cikke. 2017-ben rendezték a *Nőszerezők a 19. században – lehetőségek és korlátok* című konferenciát, amely egy klasszikus magyar női irodalommal foglalkozó konferenciasorozat első rendezvénye volt. Az elhangzott előadásokból a konferenciát is szervező Török Zsuzsa szerkesztésében 2019-ben tanulmánykötet is megjelent, melyben Szilágyi Zita Mária *Egy tudósítónő Brüsszelből – Báró Jósika Júlia hírtudósítói tevékenysége* című tanulmánya²³ is helyet kapott.

A Török Zsuzsa által szervezett klasszikus magyar női irodalommal foglalkozó, két évente megrendezett konferenciasorozat, és a szintén általa szerkesztett konferenciakötetek nemcsak az egyéni kutatásokat serkentik, de nagyszerű együttműködési lehetőséget is kínálnak a téma kutatói között. A sorozathoz kapcsolódó második kötet 2020-ban jelent meg *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820-1920* címmel, ebben már magam is közreműködtem²⁴ egy tanulmánnyal Jósika Júlia újságírói nyelvhasználatáról.²⁵

A fenti áttekintésből kitűnik, hogy nem teljesen felfedezetlen szerzőről van szó, hiszen sokan tartották érdekesnek különböző női történeti, kultúrtörténeti szempontokból Felsorolások egy tételként, lábjegyzetként, példaként, életrajzával egyaránt szerepelt különböző értekező munkákban. Felsorolások egy tételként, lábjegyzetként, példaként, életrajzával egyaránt szerepelt különböző értekező munkákban. Ami így összeáll, az egy Jósika Júliával is foglalkozó szakirodalom, de nem teljes értékű Jósika Júlia-szakirodalom; ugyanis az egyetlen máig megjelent könyv, amely kimondottan az ő életét és munkásságát állítja a középpontba, az egy

²¹ VARGA Zsuzsanna *Translation, Modernization and the Female Pen* András KISÉRY–Zsolt KOMÁROMY–Zsuzsanna VARGA (ed.) *Worlds of Hungarian Writing. National Literature as Intercultural Exchange* (Madison, Teaneck: Farleigh 2016. Dickinson University Press)

²² SZILÁGYI Zita Mária, „Tanúversek az ősi fészekről. Jósika Júlia (Podmaniczky Júlia) ismeretlen versei 1865-ből” *Honismeret* 46. 4. sz. (2018)

²³ SZILÁGYI Zita Mária, *Egy tudósítónő Brüsszelből: Báró Jósika Júlia hírtudósítói tevékenysége*, TÖRÖK Zsuzsa (szerk.) *Nőszerezők a 19. században. Lehetőségek és korlátok*, 185–204 (Budapest, Reciti, 2019)

²⁴ 2019-től jelentek meg Jósika Júlia munkásságával foglalkozó tanulmányaim, de mivel ezeket részben beépítettem jelen értekezésbe, a saját közleményeimmel a recepciótörténeti áttekintőben nem foglalkozom. E közlemények listája az értekezés irodalomjegyzékének végén olvasható.

²⁵ KERPICS Judit, *Elmevirágkertet növelni: Jósika Júlia és a normatív igényű újságírás* TÖRÖK, Zsuzsa (szerk.) *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820-1920* (Budapest, Reciti Kiadó 2020) 229–244.

ifjúsági regény. Könnyen belátható, hogy egy szerzői életmű feldolgozottságának ezen a fokon megkerülhetetlen volt az alap kutatás elvégzése, hogy a Jósika Júlia-életműben magabiztosan tájékozódni tudjak.

A szövegtörzs összetétele a következő: Jósika Miklós négy könyvét ültette át német nyelvre (*Jósika István, A magyar szabadságharc történetéhez, A szegedi boszorkányok, II. Rákóczy Ferenc*); két vegyes műfajú kötet szerkesztője volt (*Közlések a külföldről, Hölgnaptár*) melyeken szerzőként és fordítóként is dolgozott. Továbbá, két lapnak volt állandó munkatársa saját divat, életmód és kertészet témájú rovatokkal (*Nővilág, Divatcsarnok*) és számos lapban publikált rövidpróza szövegeket (pl. *Vasárnapi Újság, Koszorú, Anyák Hetilapja, Magyar Sajtó, Családi Kör* stb.) és közölt francia nyelvű magyar irodalomtörténeti cikket is (*Revue Contemporaine*). Novelláit három kötetbe gyűjtötte össze (*Való és költött I-III.*), három regényt írt (*Éva, Családélet, Az élet esélyei*) és kiadott egy életvezetési tanácsadó könyvet (*Pályavezető*). Életében soha nem közölt, német nyelvű versei közül három posztumusz jelent meg Hegedűs István fordításában. A német nyelvű eredetiek jelenleg nem fellelhetők. További, a szerző által nem közölt fikciós próza szövegek találhatóak a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött Jósika-hagyatékban.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy habár az általam választott szerző szakirodalma még nem tekinthető gazdagnak, a 18–19. századi magyar írók pályájának, karrierlehetőségeinek, műfajainak feldolgozása az utóbbi évtizedben szerencsés fordulatot vett. A tanulmányköteteken kívül a szakfolyóiratokban is megnőtt az érdeklődés a magyar női irodalom iránt, tematikus számok vagy blokkok fókuszálnak kifejezetten erre, és számos önálló kötet is megjelent magyar írók életművéről. A teljesség igénye nélkül – hiszen az összes 18–19. századi magyar női irodalommal foglalkozó kutatást szerencsére már lehetetlen volna itt felsorolni – szeretnék kiemelni néhány példát. Török Zsuzsa tanulmányaiban Vachott Sándorné munkásságát vette górcső alá; Kucserka Zsófia Wesselényi Polixéna útirajzait vizsgálta, Bozsoki Petra doktori disszertációját Szegfi Mórné Kánya Emília munkásságáról írta; Gyimesi Emese pedig Szendrey Júlia-monográfiát írt. Jelen értekezéssel a 19. századi magyar női irodalom egy újabb szeletét tárom fel. A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalmi Tanszékén működő, Szajbély Mihály által vezetett Történetek a magyar irodalom médiatörténetéből kutatócsoportban végeztem, ebből fakadóan az értekezésem elsősorban médiatörténeti, és csak másodsorban nőtörténeti szemlélettel íródott.

Jósika Júlia hiányosan feldolgozott életművének kutatása során három fő problémával küzdöttem. Az első dolog, amit el kellett vetnem, az a *kanonizációs kényszer* volt. Könnyű

ennek áldozatul esni, amikor a beavatott kevesek kulturális kincsét, az „elfeledett szerzőt” megtalálja a fiatal kutató. A céloom azonban mégsem a szerző hipotetikus dicsfényének visszaállítása volt, hanem életműve jellegének vizsgálata, irodalomtörténeti kontextusba helyezése, és saját közegében való működésének feltárása. Nem azért állítottam értekezésem – és érdeklődésem – középpontjába Jósika Júliát az irodalmi kánon peremén is túlról, hogy műveinek kanonizációjával kísérletezzek. Semmiféle „méltatlanul feledésbe merült” szerzői pozíciót nem próbálok meg rehabilitálni, mert Jósika Júlia életművének érdekességét éppen a szövegek aktualitásában, saját jelenidejükben látom. Az 1850-es 1860-as évek magyar- és európai sajtóirodalmának, irodalmi piacának, szellemi áramlatainak tiszta kontúrjait keresem Jósika Júlia irodalmi működésében.

A második *a teljesség igénye* volt. Jósika Júlia, az életrajzi személy: a bárókisasszony, az írófeleség, a honleány, az emigráns, a csipkebolto. Jósika Júlia, az író, újságíró, költő, műfordító. Jósika Júlia publicisztikájának, novellisztikájának, regényeinek teljes leltára, és még folytathatnám. Az a kezdetektől fogva világos volt előttem, hogy ilyen jellegű teljesség nem írható meg, és nemcsak a források elégtelensége, vagy a Reinhart Koselleck tézisei szerinti hiteles történetírás lehetetlensége miatt,²⁶ de öncélúsága miatt sem: a Jósika Júlia-kutatás jelenlegi stádiumában nem időszerű egy nagyívű monográfia. Ennek a nehézségnek a megoldásához a legmegnyugtatóbb segítséget kaptam: nem én vagyok az egyetlen, aki ma Jósika Júliával foglalkozik. Szilágyi Zita Mária Jósika Júlia életének és életművének családtörténeti és társadalomtörténeti feldolgozását végzi. Az *Egy tudósítónő Brüsszelből*,²⁷ és a *Jósika Júlia sz. Podmaniczky Júlia írói tevékenysége a neoabszolutizmus éveiben*²⁸ című bőségesen adatolt, életrajz-központú tanulmányai mentesítenek engem Jósika Júlia életútjának részletes áttekintése alól, és lehetővé teszik, hogy csak azokon a pontokon térjek ki rá, ahol ezt a problémafelvetés közvetlenül megkívánja. Mivel értekezésem főbb csomópontjai a kulturális transzfer és irodalmi normativitás sajtó- és irodalomtörténeti mechanizmusai köré csoportosulnak, így a szerző korai, kézíratos prózai műveit, illetve a kései, kiadatlan lírai alkotásait nagyrészt figyelmen kívül hagyva a vizsgált időszakot a Jósika-házaspár brüsszeli éveire (1851–1864) szűkítettem, ezen belül pedig meghatározott sajtótörténeti –

²⁶ Id. Reinhart KOSELLECK, „Az emlékezet diszkontinuitása” (ford. SCHEIN Gábor) 2000 11. 11.sz. (1999. november) 3–8.

²⁷ SZILÁGYI Zita Mária, „Egy tudósítónő Brüsszelből: Báró Jósika Júlia hírtudósítói tevékenysége”, in TÖRÖK Zsuzsa (szerk.) *Nőszervezők a 19. században. Lehetőségek és korlátok*, 185–204 (Budapest, Reciti, 2019)

²⁸ SZILÁGYI Zita Mária, *Jósika Júlia sz. Báró Podmaniczky Júlia írói tevékenysége a neoabszolutizmus éveiben* DIENES Dénes–KEGYES Erika–VERES Ildikó, *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben*. (Sárospatak, 2019. Hernád Kiadó)

irodalomtörténeti jelenségekre fókuszálva szelektáltam tovább Jósika Júlia műveit relevanciájuk szerint. A primer szövegek válogatásakor fordításokat abban az esetben vettem figyelembe, ha a kiadványban, amelyben a fordítás megjelent, Jósika Júlia szerzőként vagy szerkesztőként van feltüntetve; így például Jósika Miklós regényeiből készített német fordításait értekezésemben nem tárgyalom.

A harmadik veszélyforrást egy esetleges *ideologikus olvasatban* láttam. Női szerzőről, különösen a nőemancipáció magyarországi ébredésének korában alkotó írónőről szólva adná magát a szövegek feminista olvasata. Jósika Júlia művei azonban távol állnak minden radikális hangtól, s habár határozottan jelen van műveiben a női érdekvédelem gondolata, ez azonban ebben a kontextusban többnyire a fennálló társadalmi rendben való egyéni érvényesülést és alkalmazkodást jelenti; és semmiképp sem rendszerszintű változások propagálását, így munkássága alapján nem tekinthető 19. századi (proto)feminista szerzőnek. Mivel a nőtörténeti és női irodalomtörténeti kutatások bizonyos mértékig külön irányvonalat is képviselnek a történetírás és irodalomtörténet-írás belül, nem hagyhattam figyelmen kívül a modern feminista irodalomelmélet eredményeit. Több feminista szemléletű elméleti és történeti munkát is felhasználtam az értekezésemben (pl. Nancy Armstrong, Lesa Scholl), azonban nem ez határozza meg a fejezetek alaphangját. A mai olvasó számára kevésbé nyilvánvaló, de – főként a kortárs recepció alapján – mégis ráolvasható a műveire egyfajta honleányi nemzeti narratíva is. Ez nagyobb részben eredeztethető a politikai üldözött Jósika Miklós állhatatos feleségének szerepéből, melyet a korabeli sajtó közvetített; és csak kisebb részben az író publicisztikai és fikciós írásaiból. Nem tagadom, hogy Jósika Júlia bizonyos szövegeinek létezhet feminista vagy nemzeti olvasata is – ezt az értekezésemben nem is hagyom figyelmen kívül – azonban úgy vélem, hogy ennél termékenyítőbb szempontok szerint is meg lehet közelíteni a szövegeket, amelyeket egy erős ideológiai olvasat elhomályosítana.

E három veszélyforrás észlelése által sikerült az anyagot feldolgozható méretűre redukálnom, egyszersmind láthatóvá váltak a szövegek mélyebb vizsgálatának irányai is. Hiányos recepcióból kiinduló forrásfeltáró kutatásomnak természeténél fogva nem lehetett egyetlen központi kérdése; az alapkutatás elvégzése a műfajilag és mediálisan is heterogén életművön elkerülhetetlen volt. Mégis vannak bizonyos kérdések, amelyek e szövegek sokféleségének rendszerezése közben fejezeteken átíelve foglalkoztattak. Mi az életmű magja? A legtöbb szövegben közvetett vagy közvetlen módon tetten érhető egyfajta társadalmi viselkedésszabályozó funkció, de ez különböző kontextusokban nagyon sokféleképpen működik. Milyen rendszerbe illeszthető műveinek kiadási gyakorlata? Az aktuálisan bevett

publicisztikai módszerekhez alkalmazkodó műveinek mediális vizsgálata a szerző saját jelentőségén túlmutató tendenciákra világíthat rá. Mindez milyen kapcsolatban van műveinek célközönségével? A kiadványok többségénél vagyoni, műveltségi, nemi szempontból jól behatárolható az aktuálisan megcélzott olvasók társadalmi csoportja.

E kérdések megválaszolásához szükségesnek tartom tömören ismertetni azt az irodalmi- és sajtóközeget, amelybe Jósika Júlia bekapcsolódott. Az alábbi áttekintés nem sajtótörténet, pusztán az általam vizsgált szerző szempontjából releváns kontextus. A 19. század közepétől egyre inkább a nyomtatott sajtó vált a regény és a kisprózai műfajok (novella, beszély) elsődleges közegévé. Általános gyakorlattá vált a szépprózai szövegek napilapban, folyóiratban való közlése a kötet megjelenése előtt. A folytatásos tárcaregénynek megvolt az a gazdasági előnye, hogy az olvasói visszajelzések/előfizetői létszám változásai alapján a kiadó következtetni tudott az adott mű piaci sikerének mértékére. Más előnyei is voltak ennek a közlésformának. Ahogyan Hansági Ágnes Jókai folytatásos regényeinek sajtómegjelenései kapcsán megjegyzi: „A regényeket olyan széles közönséghez, és ezáltal olyan széleskörű sikerhez segítették hozzá, amelyre a könyv médiuma a 19.században még aligha adott volna lehetőséget.”²⁹

A tárcaregény sikeressége egyrészt hatással volt a szépprózai műfajok a könyv médiumát megelőző, olykor helyettesítő sajtómegjelenések egyre növekvő mértékére, másrészt az eredetileg sajtóműfajokként definiált íránycikkek, anekdoták, esszék stb. utólagos kötetbe rendezésére. Jósika Júlia (sajtó)irodalmi munkásságában mindkét jelenség tisztán nyomon követhető. A magyar sajtóirodalom 1849 után jelentős átalakuláson ment keresztül. A forradalom előtt népszerű irodalmi divatlapok, mint a *Pesti Divatlap* vagy a *Honderű* a szabadságharc idején áldozatul estek a politikai tartalmak szinte kizárólagos eladhatóságának a sajtópiacon.³⁰ 1849-ben a forradalom és szabadságharc idején felvirágzott politikai napilapokat, hadilapokat, élclapokat³¹ stb. felszámolták, Világos után pedig az új kezdeményezések nehezen kaptak hatósági engedélyt. A statárium időszakának szigorú hatósági ellenőrzése nem kedvezett a politikai tartalmú lapok működésének, teret engedett viszont a – névleg – politikamentes női- és családi lapoknak: az első hatósági engedélyhez jutó hetilap, a Nagy Ignác-szerkesztette *Hölgyfutár* már 1849. november 15-én elindulhatott. A kivételes állapot 1854-ben véget ért, az

²⁹ HANSÁGI Ágnes, *Regényfilológia=könyvfilológia?* KELEMEN Pál et. al (szerk.) *Filológia – interpretáció – médiatörténet*, DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia* I. (Budapest, Ráció, 2009.) 451.

³⁰ BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest, Wolters Kluwer, 2016) 135

³¹ *Uo.* 135-137

addig perifériára szorult magyar hírlapirodalom új erőre kapott, és a korábban alkalmazott cenzori gyakorlat is fellazult. A szabályozások mellett az irodalmi élet szereplői is megváltoztak. Minden addiginál nagyobb számban jelentek meg nők a kulturális élet színtereiben mind alkotó, mind befogadó szerepkörben. Nőknek, nőkről írni jövedelmezőbb volt, mint valaha. Értekezésem felületesen érinti a Gyulai Pál nevéhez kötődő nőíró vitát, annál részletesebben bizonyos női előfizetőkre számító hetilapok (Nővilág, Divatcsarnok) női művelődésre és társadalmi szereptalálásra vonatkozó programját.

Feltételezésem szerint Jósika Júliát nem a múzsa csókja serkentette művészi kibontakozásra. Nincs nyoma annak, hogy belső hierarchiát állított volna fel „nagy művek” és pénzkereső művek között, vagy bármilyen kanonizációt, utókornak való fennmaradást ambicionált volna. Irodalomból megélni a 19.század közepén nők számára kitaposatlan út volt, de nem volt könnyű férfi szerzőknek sem. Csak egy szélsőséges példát említve Gere Zsolt *Kétes távol* című tanulmányában tárja fel, hogyan adósodott el az 1840-es évek első felében az egyébként is állandóan anyagi gondokkal küszködő Vörösmarty Mihály az elad(hat)atlan *Minden munkái* kiadása miatt – saját költségre.³² Az 1849 után vagyonek Kobzásra ítélt, előbb Lipcsébe, majd Brüsszelbe menekülő Jósika házaspár anyagi helyzete nem engedett meg nagyobb kockázatvállalást. Hites Sándor *Még dadogtak, amikor ő megszólalt* című könyvében tárta fel a Jósika Miklós és felesége emigráció utáni anyagi helyzetét és ennek hatását Jósika Miklós írói módszereire – akit nem egyszer ért az irodalmi *sorozattermelés* kritikája.³³ Hites elsődleges forrásként Jósika Miklós levelezését használva rekonstruálta az író házaspár brüsszeli vagyonának összetételét az 1851-es teljes vagyonek Kobzást követően:

„Míg odahaza a főúr jövedelmei jelentették megélhetése alapját, akkor már a megélhetési írók szerepkörében látta magát [...]. Kisebb közleményeiért a szerkesztők (Aranytól Pompéryig) „feltétlenül rendelkezni” hagyták tiszteletdíjáról, s Jósika okkal feltételezhetette, hogy „könyvárasom nem csinál éppen rossz geschäfteket [üzleteket] munkáimmal, mert nem hágy sem engemet, sem Julie-t pillanatig is munka nélkül.”³⁴ Volt nem egy év, amikor tízezer frankot meghaladó jövedelmet számolhattak el, hozzávetőleg egyenlő arányban irodalmi működésükből és a csipkekereskedésből. Amikor Jósika 1861-ben Brüsszelben házépítésbe fog, ezt azért tehette meg, mert csak a II Rákóczy Ferencért hétezer frank bevételhez jutott Hartlebentől, s a felesége által készített német fordítást is háromezer frankért értékesítette.”³⁵

³² GERE Zsolt, „Kétes távol. Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez.” *Irodalomismeret* 2019. 4. sz. 29–30.

³³ HITES Sándor, *Még dadogtak, amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény* (Budapest, .Universitas, 2007) 80.

³⁴ JÓSIKA Miklós *Fejérváry Miklóshoz* 1854. június 1. (36.) JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad hazában*” *Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz ; Kertbeny Károly fényképalbuma ; Jósika Miklós Emlékalbuma*. kiad., szerk., jegyz. DEÁK Ágnes–GERHÁT Ágnes–GILBERT Edit–JOÓ Judit–KOKAS Károly–SZAJBÉLY Mihály–TAKÁCS József (Budapest, Szépirodalmi, 1988) 133. Idézi: HITES, *Még dadogtak...* 77.

³⁵ HITES, *Még dadogtak...* 77.

Ez alapján úgy tűnik, stabil egzisztenciát tartottak fenn új, polgári életvitelükben, de ezek a bevételek közel sem voltak egyenletesek. Hites idézi Jósika Miklós leveléből, hogy kiadója, Heckenast Gusztáv „jó geschäfteket csinál” a szerző műveiből, azonban a levél folytatásából az is kiderül, hogy maga Jósika üzlete ekkoriban még nem volt olyan virágzó ugyanezekből a könyvekből. A levél így folytatódik: „Új regényemet, a *Zöld vadászt* a hírlapok jól feldicsérték, s Heckenast igen udvarias irántunk, de azért még nem írja, hogy *currensben* [keresettek] *vagyunk*, s csak ½ honorariumot fizet.”³⁶ A levelezésből kitűnik, hogy Jósikáék megélhetésének egyik pillére volt szövegeik népszerűsége, így nem csoda, hogy a brüsszeli emigrációból a magyar irodalmi piacra belépő Jósika Júlia műveinek fontosabb értékmérője volt az eladhatóság, mint a formai újszerűség és művészi nagyság. Az anyagilag sikeres szerző nem feltétlenül azonos a kanonizált szerzővel – és Jósika Júlia saját közegében, saját regiszterében a sikeres szerzők közé tartozott. A Jósika-házaspár mintegy családi vállalkozásban hétről hétre tárcákat, tudósításokat, novellákat írt, közben regényeken és más nagy lélegzetvételű szövegeken dolgoztak a megélhetésért. Férj és feleség műveinek esztétikai színvonala természetesen nem mosható össze, a szövegek közt azonban számos feltárható kapcsolat van.

A francia divatról szóló cikkeivel olvasottságot szerző Jósika Júlia a brüsszeli emigráció ideje alatt kétirányú kulturális transzferben találta meg az írói alkatához és a piaci igényekhez leginkább illeszkedő szerepet. Pályája Jósika Miklós regényeinek németre fordításával indult, emigrációjuk első éveiben ugyanis Jósika könyvei nem jelenhettek meg a magyar könyvpiacra.³⁷ Később egymást követték saját, magyar nyelvű szépirodalmi művei; szerkesztett kalendáriumot, és több pesti hetilap állandó munkatársa volt a nyugat-európai kulturális-, tudományos-, és gazdasági hírek, valamint a brüsszeli hétköznapiak közvetítésével; ezen kívül törekedett a magyar irodalom külföldi ismertetésére francia nyelven is. A Jósika Júliáról szóló diskurzus állandó eleme a prózájának gyakorlatias mivoltára vonatkozó reflexió. Műveinek egy része közvetlenül hétköznapi felhasználásra szolgált, fikciós prózája pedig indirekt módon képviselte ugyanazt a normatív igényt, ami az olvasók viselkedésének formálására irányult. A Nyugat-Európában már korábban és nagyobb mértékben elterjedt divatos kiadványok magyar kulturális adaptációja nem hagyható figyelmen kívül Jósika Júlia műveinek vizsgálatakor. Normatív szándék és nyugati hatások – ezek a Jósika Júlia-életmű talán legfontosabb kulcsai.

³⁶ JÓSIKA Miklós *Fejérváry Miklóshoz* 1854. június 1. (36.) JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad...*” 133.

³⁷ HITES, *Még dadogtak...* 77.

I. Pályakezdés és miscellániák

A fejezet első felében Jósika Júlia emigrációs szerzői pozícióját, az általa felvállalt kettős kultúraközvetítő szerepet és annak körülményeit fogom vizsgálni. Röviden kitérek a szerző munkásságának értékelése során elhanyagolhatatlan piaci szempontokra is. Ezt követően Jósika Júlia indulására fókuszálva első önálló könyvét, a kevert műfajú *Közlések a külföldről* című kötetet mutatom be. Az itt közölt írások közül egyet érintőleg, egyet pedig részletesen is bemutatok a szöveg angol forrásának feltárásán keresztül. Jósika Júlia később még egy kevert műfajú szövegekből álló kötetet szerkesztett, ezúttal egy más szerzők műveit is tartalmazó kalendáriumot, a *Hölgynaptárt*. Habár ez a kötet kronologikusan már nem tartozik a pályakezdés szakaszába, mégis termékenynek ítélem meg ebben a fejezetben ismertetni a *Közlések a külföldről* kötetel összevetve.

A Jósika -házaspár 1849 után kétféle áthelyeződésen esett át. Jósika Miklós 1851-es jelképes kivégzése és teljes vagyonek Kobzása után nyilvánvalóvá vált, hogy nem térhetnek vissza Magyarországra.³⁸ Hosszú emigrációjuk 1851 és 1864 közti, brüsszeli szakaszára tehető Jósika Júlia aktív írói munkásságának időszaka. A horizontális, Közép-Európából Nyugat-Európába való költözés közben egy, a társadalmi státuszukat érintő vertikális váltás is lezajlott: az arisztokrata házaspár vagyonától megfosztva polgári életmódra kényszerült. Persze Jósika Miklós nem ekkor kezdett el fontos bevételforrásként tekinteni az irodalomra, ez a szemlélet sosem volt idegen tőle; de míg a negyvenes években még a birtokai jövedelmét kiegészítő, peres ügyekre és adósságokra fordítható plusz bevételként tekintett erre,³⁹ Brüsszelben hirtelen fő megélhetési forrássá vált számára. Ekképpen fogalmaz Jósika Miklós Amerikába emigrált barátjához, Fejérváry Miklóshoz írt levelében:

Financialis tekintetben, úgy látszik – jó órában legyen mondva –, hogy a horoscop *kissé* jobbra kezd fordulni. Munkáim jól kelnek, Julie csipkekereskedése *eddig* remény felett jól megy - nemrég egy 2500, most egy 5000 frankos commándot [megrendelést] kapott. - A baj csak az, hogy én nem írhatok még úgy, amint kellene - márpedig: kein Roman - kein Geld; kein Geld - kein Courage [ha nincs regény – nincs pénz; ha nincs pénz – nincs bátorság] - No de ez is megjő, ha Isten úgy akarja!⁴⁰

Ez a társadalmi értelemben vett vertikális átrendeződés maga után vonja, hogy Jósika Júlia publicisztikája és szépirodalmi munkássága is jelentős részben gazdasági szempontok köré

³⁸HITES, *Még dadogtak...* 76.

³⁹ *Uo.* 76–77.

⁴⁰ JÓSIKA Miklós *Fejérváry Miklóshoz* (39.) 1854. JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad hazában*” *Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz ; Kertbeny Károly fényképalbuma ; Jósika Miklós Emlékalbuma*. kiad., szerk., jegyz. DEÁK Ágnes–GERHÁT Ágnes–GILBERT Edit–JOÓ Judit–KOKAS Károly–SZAJBÉLY Mihály–TAKÁCS József (Budapest, Szépirodalmi, 1988) 140.

szerveződik, hiszen inntól kezdve a Jósika-házaspár megélhetését nagy hányadban az irodalmi bevételek biztosították. Hites Sándor Jósika Miklós levelezéséből feltárta, hogy anyagilag sikeresebb brüsszeli éveikben „tízezer frankot meghaladó jövedelmet számolhattak el, hozzávetőleg egyenlő arányban irodalmi működésükből és a csipkekereskedésből.”⁴¹

Az élénk belga társasági életnek, illetve a melegen tartott magyarországi irodalmi kapcsolati hálónak köszönhetően írói pályája szempontjából Jósika Júlia sajátosan előnyös pozícióban volt. A 14. századig visszavezethető aszódi Podmaniczky-család⁴² leszármazottjaként a főnemesi születésű nők számára elérhető legjobb oktatásban részesült. Kiválóan beszélt franciául és angolul, így külföldi tartózkodása alatt nyelvi akadályokkal nem különösebben kellett számolnia. Öccse, Podmaniczky Frigyes naplójából kiderül, hogy – a korabeli magyar arisztokrácia életmódját figyelembe véve nem meglepő módon – Jósika Júlia anyanyelve eredetileg a német volt, és csak később sajátította el a magyart más idegen nyelvekkel együtt:

Két idősebb nővérem – Julia, utóbb férjezett báró Jósika Miklósné és Eliza, utóbb férjezett Majthényi Péterné – a magyar nyelvből rendszeres oktatásban részesültek, mert gyakorlatuk vajmi kevés volt, miután az akkori világban soha senki magasabb körökből magyarul nem beszélt (...)⁴³

A többnyelvűség a hétköznapi életben való érvényesülésen túl belépőt jelentett a nyugat-európai irodalmi életbe is. Jósika Júlia férje több regényét is németre fordította, amelyeket aztán Lipcsében adtak ki.⁴⁴ A magyar szellemi javak nyugat-európai terjesztése munkásságában nem korlátozódott ezekre a fordításokra: 1860-ban kortárs magyar irodalomtörténetet közölt francia nyelven a párizsi *Revue Contemporaine* irodalmi szemlében.⁴⁵ Ez utóbbi munkájával Arany János bírálatát vívta ki Jósika Miklós iránti elfogultságából adódó aránytévésztése miatt:

A Magyar Sajtónak írják Londonból, hogy K. Eötvös beszéde, melyet a Széchenyi-ünnepély alkalmával tartott, angolra fordítván, mindenütt nagy érdeket gerjeszt. Méltán. De amit egy ily elismerő nyilatkozat használ irodalmi ügyeinknek a külföldön, megannyit árt az afféle ismertetés, melyet — nem Kertbeny — hanem Jósika Julia ad irodalmunkról a *Revue Contemporaine*-ben, melyből az látszik ki, hogy a

⁴¹ HITES, *Még dadogtak...* 77.

⁴² LUKINICH Imre, *A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története*, 10. kötet, (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1943) 30.

⁴³ PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek*, 1. (Budapest, Grill Károly Cs. és Kir Udvari Könyvkereskedése, 1887) 26.

⁴⁴ *Stephan Jósika*. Historischer Roman von Nikolaus Jósika, ins deutsche übertragen. Leipzig. 1851.; *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes*. Authentische Berichte, U. ott, 1851.; *Die Hexen von Szegedin*. Hist. Roman von Nicolaus Jósika. Übersetzt von Julia Josika. Wurzen, 1863.; *Franz Rákóczy II.*, Roman von B. Nik. Jósika, übersetzt von Julia Josika Pest-Wien-Leipzig, 1867.

ld. SZINNYEI, *Magyar írók...* V. 651.

⁴⁵ JÓSIKA Júlia, „La Littérature Hongroise, Pendant les dix dernières années” *Revue Contemporaine* 2. série, tome 17. (1860) 125-147.

különben érdemdús Jósika Miklós első és egyetlen regényírónk — utána következik egy nagy pauza s ezen alól, messze messze Kemény és Jókai. Mi örömmel fizetjük Jósikának a tisztelet adóját, de irodalmi állapotaink ismertetésénél megkívánjuk a részre nem hajló szempontokat.⁴⁶

Baranyai Zsolt feltárta,⁴⁷ hogy Jósika Júlia magyar irodalomról szóló írása még az orosz irodalomtörténeti munkákban is nyomot hagyott: P.I. Feuercsak kijevi professzor 1870-es *A magyar irodalom vázlat*a című esszéjéhez használta forrásként. (1860-ban Jósika Júlia írása egy orosz lapban is megjelent.⁴⁸) Baranyai részben ennek tulajdonítja Feuercsak hiányos ismereteit Arany Jánosól, akinek Jósika Júlia is méltatlanul kevés figyelmet szentel.⁴⁹

A Nővilágban megjelent *Eredeti Divattudósítás* cikksorozata komparatív szemléletének angol, francia és belga divatlapok szolgáltak alapul. Jósika Júlia rendszeresen látogatta a brüsszeli kulturális- és művészeti élet jeles eseményeit, ugyanakkor a házaspár intenzív kapcsolatban maradt emigráns és hazai magyar közösségekkel. A szövegek létrejötte tehát jelentős mértékben a vertikális (társadalmi) szerepváltásnak, míg népszerűségük a horizontális (földrajzi) váltásnak köszönhető. A nagyvárosi, poliglott belga közeg, a könnyű hozzáférés angol, német és francia folyóiratokhoz, könyvekhez, illetve a sajtó és levelezés útján életben tartott magyar kulturális kapcsolatok lehetővé tették, hogy kozmopolita szerzői pozícióból a magyar olvasók számára vonzó szövegeket publikáljon. A külföldi tapasztalat, mint értéktöbblet novellisztikájában és regényeiben is felfedezhető; publicisztikai munkásságában pedig hatalmas szerepe van a külföldi tudósításnak – elsősorban a divat, a kultúra és a gazdaság témáiban. Kiadott két kevert műfajú kötetet is *Közlések a külföldről* és *Hölgynaptár* címmel. Mindkét kötet elsődleges célja a nagyvilág gondosan megválogatott híreit, találmányait, szórakoztató történeteit elérhetővé tenni a magyar olvasó számára. A külföldi hírekhez való hozzáférés a magyar olvasóközönség számára nem pusztán nyelvi kérdés volt. Deák Ágnes *Suttogások és hallgatások* című könyvéből kiderül, hogy a Legfelső Rendőrhatalóság engedélyhez kötötte külföldi kiadványok forgalmazását, és terjedelmes tiltólistát állított össze nem árusítható külföldi szellemi termékekről, melyekkel szemben vallási-felekezeti, erkölcsrendészeti vagy politikai aggályok merültek fel. Különös figyelmet fordítottak az 1849-es, és az utáni magyar emigránsok írásaira. A nemzetközi postai küldeményeket is ellenőrizték,

⁴⁶ ARANY János, „Vegyés”, *Szépirodalmi Figyelő* 1. 6. sz. (1860.) 95.

⁴⁷ BARANYAI Zsolt, „Arany János recepciója az orosz irodalomban” *Tiszatáj* 71, 3. sz. (2017) 101–111.

⁴⁸ *Uo.* 103.

⁴⁹ *Uo.* 103–104.

a tiltott szövegeket elkobozták és megsemmisítették.⁵⁰ A külföldi publicisztikához való hozzáférés emiatt meglehetősen korlátozott volt;

I.1. Közlések a külföldről

Hajózás messzi partokra, lakatlan szigetek benépesülése, észak-amerikai erdős peremvidékek, a zord vadon és a civilizált ember közti béke születése: a 19. század közepén a nyugat-európai prózának és sajtóirodalomnak egyaránt kedvelt témája volt a felfedezésre váró és már gyarmatosított, egzotikus vidékek ábrázolása. A 19. századi Angliában a nők irodalmi fellépésének egyik legfontosabb lépcsője a fordításirodalomba való bekapcsolódás volt. Elsősorban német és francia teoretikus szerzők és szépírók könyveit fordították angolra. Kezdetben ezek a fordítások nem a nyilvánosságnak készültek: a fordítók gyakran értelmiségi férjük vagy apjuk munkájához asszisztáltak; majd a magánhasználatú fordításokból országos terjesztésű kiadványok lettek.⁵¹ Az önálló munkák publikálásában számos akadályba ütköző írók fordítás által nyertek teret maguknak az irodalmi piacon.⁵² Jósika Miklós német piacra szánt művei az 1850-es évek elején a kulturális transzfer roppant sajátos verzióját alkották, ugyanis a szerző és a fordító – férj és feleség – egyforma nyelvi- és kulturális közegeből kerültek ki, illetve egyforma áthelyeződésen estek át. Habár Jósika Júlia édesanyja Nostiz von Jänkendorf Eliza, a kimagasló műveltségű drezdai államminiszter, író és költő Gottlob Adolph Ernst von Nostiz-Jänkendorf lánya⁵³ volt, a szerző már az aszódi Podmaniczky-birtokon nevelkedett, így a német kulturális közeget csak közvetve, anyai rokonságán keresztül ismerhette. Fordításai így bizonyos fokig saját kulturális váltásának termékei. Jósika Miklós így ír felesége fordítói kvalitásairól anyósának címzett levelében:

Mivel Julie-m mindenről részletesen beszámolt neked, nem gyönyörködtethetek mással, mint hogy Julie-ről írok. Hála Istennek, most jól van, csináltattam neki egy íróállványt, mely igen jót tesz neki, hisz nem kell szinte fölegörnyednie, s ülhet egy magasabb széken is, ami nagy könnyebbséget jelent neki. Mostanában kevesebbet dolgozik – de jobban, mint valaha – bámulatos gyorsasággal a legeslegjobb műfordítóvá fejlődött, akit csak ismerek. Természetes, hogy a gyakorlás végül magát a munkát is könnyebbé teszi.⁵⁴

⁵⁰ DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861-1867.* (Budapest, Osiris, 2018.) 256–258.

⁵¹ Lesa SCHOLL, *Translation, Authorship and the Victorian Professional Women: Charlotte Brontë, Harriet Martineau and George Eliot,* (Farnham, Ashgate, 2011), 2–3.

⁵² Lesa SCHOLL, *Translation, Authorship ...* 187

⁵³ Frank FIEDLER – Uwe FIEDLER, *Lebensbilder aus der Oberlausitz. 60 Biografien und Bautzen, Bischofwerda und Umgebung.* (Bischofwerda: Books on Demand, 2017). 241

⁵⁴ JÓSIKA Miklós *Báró Podmaniczky Károlynének* (199.) 1851., JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad...*” 589.

Első, saját neve alatt publikált önálló kötete, a *Közlések a külföldről – fiatal olvasók számára* című kétnyelvű könyv szövegei *Mittheilungen aus dem Auslande – eine Jugendschrift* címmel tüköroldalon, német nyelven is olvashatóak egyazon kötetben. A kötetet Heckenast Gusztáv adta ki Pesten, 1855-ben, vagyis négy évvel az első két Jósika Miklós-fordításának kiadása, és öt évvel az első saját regényének megjelenése előtt. A kötet átmenetisége tehát nem csupán a kevert műfajúságban áll, hanem az életműben is átmenetet képez a fordítás és a saját szövegek létrehozása közt. Jósika Júlia ebben a tekintetben is illeszkedik a viktoriánus angol írók mintájába.

A 19. századi Angliában reneszánszukat élték a miscellániák. Az 1830-as évektől kezdve általánossá kezdett válni a folyóiratok rovatainak vegyes tartalmú cikkekkel való felduzzasztása az előfizetők számának növelése érdekében.⁵⁵ Hamarosan megjelentek a sajtópiacon a periodikus miscellániák, melyek vegyesen tartalmaztak híreket, esszéket, verseket és kisprózai műveket. A heti rendszerességgel megjelenő szépirodalmi válogatásokat közlő folyóiratok közül a londoni Athenaeum emelkedett ki. A lap robbanásszerűen növekvő példányszámának – becslések szerint az 1828-as indulás után 1835-re már félmillió példánynál tartott – és olvasótáborának állandó bővülése következtében fokozatosan vesztett a színvonalából, és a nagyközönséget kiszolgáló, könnyed szövegekre helyezte a hangsúlyt.⁵⁶ Az irodalmi válogatások publicisztikai térhódításával párhuzamosan a könyvpiacon is megjelentek az olcsó antológiák és miscellániák is.⁵⁷ A *Közlések a külföldről* szerkezetét és forráshasználatát tekintve is hasonlóságot mutat ezekkel a kötetekkel – a magyar olvasók számára ismertebb, szintén vegyes szövegeket tartalmazó kalendáriumokkal szemben.

A kötet külföldi terjesztéséről – amit a kétnyelvűség lehetővé tett volna – egyelőre nem áll rendelkezésre információ. Tekintettel arra, hogy a korszakban a magyar arisztokrácia társalgási nyelve még mindig a német volt; a német-magyar közlés igen praktikus eszköz lehetett a potenciális olvasótábor megkértszerezéséhez. A kötetben közölt írások forrásai nincsenek megjelölve, a szerző *előszó helyett* csupán ennyit jegyez meg:

Elhatározott ellensége vagyok minden előszónak, bevezetésnek s. a. t., jelen lapokat megelőzőleg csak annyit jegyzek meg, hogy azok részint eredeti műveket, részint átdolgozásokat és fordításokat foglalnak magukban.

⁵⁵ Lee ERICKSON, *The Economy of Literary Form; English Literature and the Industrialization of Publishing 1800-1850*. (Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1996.) 79.

⁵⁶ Lee ERICKSON, *The Economy of Literary Form...* 80.

⁵⁷ *Uo.* 80-81.

Hogy a források, melyekből a külön cikkek vétettek külön megemlítve nincsenek, azért történt, mivel fiatal olvasókra szánt műben ezt feleslegesnek tartottam, s mivel gyakran ugyan azon egy cikkben több forrásból merítettem.

Brüsszel, November 6-kán 1854.

A szerzőné⁵⁸

A fordítás természetesen minden esetben újraírás is. A fordító a nyelvi dekódoláson túl a saját kulturális környezetére is alkalmazza az értelmezésének kiszolgáltatott szöveget, ezáltal érthetőbbé és befogadhatóbbá teszi a célnyelvi olvasóközösség számára. Lesa Scholl ezt a szöveg gyarmatosításának nevezi,⁵⁹ ami még akkor is helytálló lehet, amikor a fordító a lehető legpontosabban törekszik visszaadni az eredeti szöveget. A *Közlések a külföldről* kötetben olvasható fordításokból szinte hiányzik a szöveghűségre való törekvés; Jósika Júlia nagyon is szabadon bánt az idegennyelvű forrásaival.

A *Közlések* számos ismeretterjesztő cikket tartalmaz a kultúra- és tudománytörténet legváltozatosabb területeiről, mint például a rovartan, madártan, bányászat, elektromosság, vagy éppen az íróeszközök története. Ezek a cikkek tudománynépszerűsítő jellegüknel fogva nem tudományos igényvel megírt szövegek. A *Villany csudái* című leírás például egy angol rémregénybe illő anekdotát használ az elektromosság élettani hatásainak illusztrálására – és az olvasó szórakoztatására. Eszerint Angliában egy természettudományos kutatócsoport kísérletezett egy kivégzett bűnöző holttestének elektromossággal történő stimulálásával:

A hulla nehéz, és rángatózásoktól kísért lélekzetet kezdett venni, szemei felnyitak, ajkait mozgatta, s arcvonásait oly rémítően eltorzította, hogy a nézők egyike elájult ijedtében.⁶⁰

A leírt jelenet azonnal felidézi Frankenstein doktor titkos laboratóriumát egy viharos éjszakán, de még inkább emlékeztet Edgar Allan Poe *The Facts in the Case of M. Valdemar*⁶¹ című 1845-ben a *The American Review*-ban megjelent novellájára is, amely előbb saját hazájában, majd *Mesmerism in Articulo Mortis* címen, önálló pamfletként közreadva Angliában is borzolta a kedélyeket a sajtóban.⁶² A számos olvasói levél, újraközlés és kommentár alapján Poe művét megjelenésekor sokan valódi orvosi beszámolóknak vélték a mágneses kezeléssel újraélesztett, kétszer meghaló tudóvésztes emberről. A levélírók közt akad olyan orvos, aki állítása szerint kipróbálta a módszert, és kísérlete beigazolta a Poe-novella hitelességét – a szerző nem kis

⁵⁸JÓSIKA Júlia: *Közlések a külföldről* I. (Pest, Heckenast, 1855) 5.

⁵⁹Lesa SCHOLL, *Translation, Authorship...* 188

⁶⁰JÓSIKA Júlia, *A villany csudái*, JÓSIKA, *Közlések...* 59

⁶¹ magyarul: Edgar Allan POE, *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* (ford. BARTOS Tibor) Edgar Allan POE *Összes művei*, NEMES Ernő (szerk.) (Szeged, Szukits Könyvkiadó, 2001) 466–471.

⁶²John H. INGRAM *Edgar Allan Poe: His Life, Letters, and Opinions*. (London, W. H. Allen, 1886). 276.

multságára.⁶³ A mesmerizmussal kapcsolatos áltudományos tudósítások egy évtizeddel később sem veszítettek népszerűségükből – habár a mesmerizmus művelői ezt többnyire nem a holtak feltámasztására, vagy a halál elodázására használták, inkább altatásra és fájdalomcsillapításra.⁶⁴ Figyelemre méltó a tudomány és fantasztikum összecsúsása Jósika Júlia szövegében is, ahol komolyan vehető, a kor természettudományos ismereteinek megfelelő adatok közé van beillesztve a rémregények Mary Shelly óta népszerű toposza.

Három hosszabb elbeszélést is olvashatunk a *Közlések a külföldről* kötetben, melyek közül a *Marieke és az ebe. Vázlat a flamand népeletből* feltételezhetően Jósika Júlia saját műve. Ez az elbeszélés nyelvi megformáltságában, történetvezetésében és szerkezetében is közeli rokonságot mutat Jósika Júlia későbbi folyóiratban és kötetben közölt novelláival. Erre enged következtetni a mű elején olvasható néprajzi kitérő is, melyben részletesen tárgyalja a flamand szereplők öltözetét, otthonuk berendezését, s ezt összeveti a magyar viszonyokkal.⁶⁵ Az alcím mögött még egy megjegyzés szerepel: *Igaz esemény után*.⁶⁶ Ez egyaránt utalhat helyi szóbeszédre, újságcikkre, de amennyiben mégis fordításról vagy átdolgozásról van szó, az eredeti szerző is hivatkozhatott „igaz esemény”-re, az esetleges referencialitás így megállapíthatatlan. A kötet kontextusában ugyancsak nem tudtam minden kétséget kizáróan megállapítani a novella eredetiségét, máshol pedig nem bukkan fel a szöveg Jósika Júlia életművében, mert nem vette fel az 1863-as gyűjteményes novellásköteteibe.

A másik két elbeszélés, a *Pitcairn sziget s lakói* és a *Képek Angol-Canadából* angol szerzők műveinek fordítása, illetve átdolgozása. Az eredeti szövegek szerzőjét és címét a kötet többi darabjához hasonlóan itt sem tüntette fel. A két szöveg hasonló sémára épül: civilizált, művelt, keresztény angolok meghonosítják és felvirágoztatják az európai kultúrát egy távoli, barbár vidéken. Az angol felsőbbrendűség tudata és a kulturális gyarmatosítás jelensége a *Képek Angol-Canadából* című elbeszélésben roppant szembetűnő. A vadregényes Kanadába kitelepülő angol családnak a szélsőséges természeti viszonyoknál, környékbeli indián törzseknél és ellenséges telepeseknél is jobban megnehezíti az életét konok szabadságvágytól hajtott ír cselédlányuk, aki – természetesen – csak az iszákos skót inassal ért szót. Az ír cselédlány függetlenségi törekvései a szövegben szarkasztikus humorforrásként szolgálnak. Egy személyben testesíti meg az emancipációért küzdő nőt, az alárendelt helyzetét el nem

⁶³ INGRAM *Edgar Allan Poe...* 277–278

⁶⁴ P. STAINBURY, „Reflections of mesmerism in literature”, *Anaesth Intensive Care* 2012; 40 (Suppl 1) 14-16

⁶⁵ „Ha kissé hosszabbak valánk a ház és udvar leírásában, ok az: hogy fiatal olvasóinkkal a flamand köznépi háztartását akartuk megismertetni, mely oly igen különbözik hazánkbelitől.” JÓSIKA Júlia, *Marieke és az ebe*, JÓSIKA, *Közlések a külföldről...* 83.

⁶⁶ JÓSIKA Júlia, *Marieke és az ebe*, JÓSIKA, *Közlések a külföldről...* 79

fogadó szolgát, és egy legyőzött nép Amerikába kivándorolt, immár szabad lányát. Az elbeszélés retorikájában mindez arcátlan, komolytalan és nevetséges karaktert alkot. Miután elhagyja a családot, helyét egy engedelmes és hálás őslakos lány veszi át, akit az angol családjának írni-olvasni tanít, és jó kereszténnyé nevel. A gyarmatosítást a szöveg a gyarmatosítók szemszögéből nézve civilizációs küldetésnek legitimálja a fejlett, felsőbbrendűnek tekintett európai kultúra átadása révén.⁶⁷ Az ilyen típusú posztkolonialista narratívák igazolják a területfoglalás jogosságát, és a beavatkozást az őslakosok életébe. A *Képek Angol-Canadából* ennek a felfogásnak a félreérthetetlen közvetítője.

I.1.1. A *Pitcairn sziget s lakói* és forrása

A *Pitcairn sziget s lakói* bizonyos tekintetben hasonló hurokat pendít meg, azonban nincs okunk feltételezni, hogy a két elbeszélés azonos szerzőtől származna. A kötetben ez az egyetlen szöveg, amelynek sikerült azonosítanom a forrását, ezért ezzel az elbeszéléssel részletesen is foglalkozom. A lakatlan, trópusi szigeten kifejlődő utópisztikus civilizáció történetét több 19. századi szerző is megírta. A Jósika Júliánál olvasható változat az alábbi történetet meséli el:

1788-ban az angol királyi flotta hajóján, a Bountyn Fletcher Christian fellázad Bligh kapitány ellen. A kapitányt és embereit csónakra teszik, a lázadók pedig visszahajóznak Tahitira, ahol asszonyok és további matrózok csatlakoznak hozzájuk. Az angol flottától való félelmükben a félreeső Pitcairn szigetre menekülnek, ahol a Bountyt megsemmisítik, és kolóniát alapítanak. A sziget nagyon kicsi, a kolóniában sokkal kevesebb a nő, mint a férfi, ráadásul megtanulnak szeszt főzni helyi növényekből. Ezen körülmények következtében a férfiak néhány év alatt lemészárolják egymást, és csak a nők és gyerekek maradnak egyetlen férfival. Ez az Adams nevű férfi vallási és politikai vezetőként lép fel, megszervezi a sziget földművelését, kézműiparát, és a gyerekek oktatását is magára vállalja. Az arra járó hajókkal cserekereskedelmet folytatnak, de pénzt nem használnak. Olyan utópisztikus közösséget hoz létre, hogy amikor az angolok megtalálják, nem akarják elfogni és a törvény elé állítani a hajóslázadás miatt. Halála után egy fiatal, művelt ír hajós, Nobbs veszi át a helyét. Közben új lakók is érkeznek a szigetre, így a békét és bőséget továbbra is fenn tudják tartani. Nobbsot az Anglikán Egyház pappá szenteli, így a közösség az angol koronától laza függésben, többnyire háborítatlanul él tovább.

⁶⁷Stephen MORTON, *States of Emergency: Colonialism, Literature and Law*, (Liverpool, Liverpool University Press, 2013) 17.

Tekintve, hogy az 1855-ben kiadott *Közlések* rövid előszavát Jósika Júlia 1854-re datálta, az eredetinek ennél korábbról kellett származnia. Walter Brodie *Pitcairn Island and the Islanders in 1850*.⁶⁸ című útinaplója 1851-ben látott napvilágot, s habár a címe egyezést mutat, a szöveg elsősorban a sziget egykorú leírására, és nem a helyi közösség történetére fókuszál. Ígéretesnek tűnt az Adams életútjáról és a Pitcairn szigeten előljáróként véghez vitt tetteiről írt regény is; Frederick Chamier – *Jack Adams, the Mutineer*⁶⁹ című könyve, amely 1838-ban jelent meg. Az eseményeket és a szereplőket Jósika Júlia vehette volna ebből a műből; nem találtam azonban olyan szöveghelyet, amely konkrét egyezést mutatott volna.

Tekintettel a *Közlések a külföldről* kötet kétnyelvűségére, a német nyelvű sajtóban is megvizsgáltam a szigetről szóló beszámolókat. Az *Illustrierte Zeitung* 1852-ben közölt képes ismertetőt *Die Insel Pitcairn in der Südsee*⁷⁰ címmel, azonban Jósika Júlia német szövegével összevetve nem találtam elégséges szövegbeli egyezéseket, ezen kívül még bizonyos dátumok és a sziget elhelyezkedését jelölő számadatok is eltérnek egymástól, így ezt is kizártam a lehetséges források közül.

Több lehetséges forrás eredménytelen áttekintése után jutottam el az időben is nagyon közel álló, Thomas Boyles Murray 1853-ban kiadott *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor* című ismeretterjesztő munkájához. A szerző a könyvet a sziget előljárója, Nobbs tiszteletes Viktória királynőnél tett látogatása alkalmából írta; elsődleges célja a Brit Birodalom részét képező sziget földrajzának, történetének, társadalmának, gazdaságának és vallási életének bemutatása. A szerző – aki maga is egyházi személy – elsősorban írott forrásokból, illetve Nobbs előljáró beszámolóiból dolgozott; a *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor* tehát nem fikciós mű⁷¹. (Érdekesség, hogy az izolált csendes-óceáni sziget a mai napig az Egyesült Királyság fennhatósága alá tartozik, és kevesebb, mint ötven lakosa van.⁷²)

Elég Murray könyvének tartalomjegyzékére pillantani, és nyilvánvaló a tartalmi-szerkezeti hasonlóság a *Közlések*-ben olvasható szöveggel. Alaposabb vizsgálatnak vettem tehát alá az 1853-as ismeretterjesztő könyvet, és egész bekezdéseket találtam benne rövidített,

⁶⁸Walter BRODIE, *Pitcairn Island and the Islanders in 1850*. (London: Whittaker & Co., 1851.)

⁶⁹Frederick CHAMIER, *Jack Adams, the Mutineer* London, (H. Colburn, 1838.)

⁷⁰[Név nélkül] „Die Insel Pitcairn in der Südsee” *Illustrierte Zeitung* 19. No. 490. (November 20. 1852) 325.

⁷¹Thomas Boyles MURRAY, *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor with a short account of the Mutiny of the Bounty*, (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1853.) IX-X.

⁷²A Pitcairn-sziget hivatalos honlapja alapján. <http://www.immigration.gov.pn/community/index.html> utolsó hozzáférés: 2017.12.04.

de egyértelműen felismerhető formában Jósika Júlia kötetében. A következőkben ezt szemléltetem néhány rövid bekezdés példáján keresztül.

Jósika Júlia: *Pitcairn sziget s lakói*

„Az angol tengerész hadnagy Bligh, ki több évig Resolution hajón, a híres világgörülhajózó Cook kapitány munkáiban s veszélyeiben osztozott, 1787-ben Bounty hajó parancsnokává neveztetett ki [...]”⁷³

„178[9]-iki april 27-én Bligh hadnagy öt ebédre hitta meg, de Christián meg nem jelent.”⁷⁵

„Az est fenséges volt, s a forró égöv dacára, hol a Bounty ez időben haladott, szokatlanul szelíd. Ebéd után a hajó parancsnoka késő éjjelig sétálgatott a hajó földletén fel s alá, míg végre cajütjébe tért vissza.

Napköltekor hirtelen ébresztetett föl mély álmából, s felnyitván szemeit látta hogy cajütje tele van késekkel s pisztolyokkal felfegyverzett emberekkel, kik fekhelyét vették körül s kiknek élén Christián állt.

Bligh alig hívén szemeinek – kérdé: mit jelentsen ez? – de egy fenyegető szózat felelt azonnal: hallgasson ön – vagy halál fia!”⁷⁶

Thomas Boyles Murray: *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor with a short account of the Mutiny of the Bounty*

„In the year 1787 His Majesty’s armed ship, the Bounty was fitted out by the English government, the command being given to Lieutenant Bligh [...]. Bligh [...] had been sailing master under Captain Cook, having been for four years with that great navigator on the Resolution.”⁷⁴

„On the evening before the mutiny, Bligh had invited Christian to supper in his cabin; an invitation which he declined. Christian had the watch for two hours. The night of the 27th of April, 1789, was remarked for its beauty, even in the tropical regions, all nature being calm and lovely around; but it was the eve of a day of consternation and terror.”⁷⁷

[...]

„At the dawn of day, they roughly awoke Bligh, who, starting up in amazement, on seeing men about him armed with cutlasses and pistols, called out loudly for assistance. On his demanding what they meant, „Hold your tongue, sir, or you are dead this instant! was the answer which he received.”⁷⁸

Az ehhez hasonló egyezések a *Pitcairn sziget s lakói* teljes terjedelmében előbukkannak pontosan ugyanabba a logikai ívbe illesztve, mint a forrásszövegben. Kihagyásokkal és jelentős tömörítéssel, de Jósika Júlia narratívája a Pitcairn szigetről következetesen igazodik Murray szövegéhez. A *Pitcairn sziget s lakói* két ízben is megemlíti egy bizonyos Keresztényi Míveltséget Terjesztő Társulatot, melynek kiadványait a szigetlakók olvassák, s melynek

⁷³JÓSIKA J., „Pitcairn sziget...”, 7.

⁷⁴MURRAY, *Pitcairn: the island...* 15.

⁷⁵JÓSIKA, *Pitcairn sziget...*, 7.

⁷⁶Uo. 9

⁷⁷MURRAY, *Pitcairn: the island...* 22.

⁷⁸Uo. 22.

Nobbs tiszteletes végül misszionáriusa lesz⁷⁹. Ez a társulat azonosítható a Society for Promoting Christian Knowledge-dzsal, melynek gondozásában a *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor* is megjelent. A *Pitcairn sziget s lakói* tulajdonképpen egy huszonöt oldalas, rövidített, ifjúsági változata a kétszázhusz oldalas *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor* című munkának. Jósika Júlia elhagyta a gazdaságföldrajzi, teológiai és politikai kitérőket, és kizárólag a történetre koncentrálna szórakoztató elbeszélést kerekített az ismeretterjesztő könyvből.

A *Közlések a külföldről* az írói útkeresés időszakának terméke. A brüsszeli emigráció anyagi nehézségeire a Jósika-házaspár válasza az irodalom mintegy családi vállalkozásban történő művelése volt. A német piacra szánt magyar könyvek, a *Jósika István* és a *Magyar szabadságharc története* német fordítása után Jósika Júlia megkísérelte az emigrációban rejlő lehetőségeket ellentétes irányban is kiaknázni: ezúttal külföldi, főleg angol szerzők műveit kínálta a magyar olvasóközönségnek. Az ily módon létrejövő szövegek – David Porter szavaival élve – „sokféle eredet hibrid termékei”, melyek „úton vannak valahová máshová”.⁸⁰ Ha nem is tudtam a kötet összes darabjának eredetét felfejteni, az így is világos, hogy nem nyugat-európai irodalmat olvasunk, hanem azt, hogy hogyan olvassa a nyugat-európai irodalmat a magyar emigráns szerző. Ez persze mit sem változtatott a kötet korabeli eladhatóságán.

Az itt feltárt forrásszöveg, a *Pitcairn: the Island, the People and the Pastor* az első kiadástól számítva 1860-ig évente jelent meg új, átdolgozott, bővített kiadásokban, sőt, 20. századi újrakiadásai is kaphatóak. Jósika Júlia elsőkötetes szerzőként nagyon tudatosan, minél nagyobb piacot lefedve válogatta össze a *Közlések* szövegeit. A már megjelenésekor is sikerkönyvnek számító angol forrás beemelése a gyűjtemény elejére mindenképpen figyelemfelkeltő indítás. Feltétlenül érdekes lehet a kötet további forrásszövegeinek feltárása, különös tekintettel azok megjelenési helyére, népszerűségére és szövegkörnyezetére.

A tüköroldalon futó német változat mondatról mondatra egybevágnak a magyarral, az önfordításban nem találtam lényeges eltéréseket. Ahogy azt már említettem, Jósika Júlia anyanyelve a német volt, a magyart pedig később sajátította el, így elképzelhető, hogy a kivonatolt változatot először német nyelven írta meg az angol eredeti alapján, és németből

⁷⁹JÓSIKA, *Pitcairn sziget...* 53

⁸⁰DAVID PORTER, *The crisis of Comparison and Worlds Literature Debates*, (Modern Language Association, 2011.) idézi: HITES, 4. jegyzetben i. m., 562

fordította magyarra. A forrásszöveg azonban – ha fragmentáltan is – a többszörös kódváltást követően is felismerhető maradt.

Szaák Lujza 1888-ban, a Győri Hírlapban megjelent, Jósika Júlia ifjúsági irodalmáról szóló cikksorozatában a *Közlések a külföldről* kötetnek hatalmas népszerűséget és kiadói sikert tulajdonít:

[A *Közlések a külföldről*] bár rendkívüli kedveltséggel fogadtatott a magyar hölgyvilág részéről, mégis érezvén azt, hogy e téren csak kevés mondani valója maradt, hasonnemű munkák megírásához, bármint unszoló is kiadója, nem mutatott hajlandóságot.⁸¹

Valóban ez volt az első és utolsó kétnyelvű miscellániája, azonban a könyvtípustól – mint a fejezet későbbi szakaszában olvasható – nem fordult el egészen. Szaák Lujza a *Közlések a külföldről* kötetet már a szerző 1863-as nagy sikerű nőnevelési tanácsadója, a *Pályavezető* előképének tekinti.⁸² Ez utóbbi állítást érdemes kritikával kezelni, de tény, hogy a *Közlések* kijelölte az irányt Jósika Júlia későbbi, igen nagy népszerűségnek örvendő műveinek. Ez az irány a nyugat-európai hírek, kulturális termékek, társadalmi normák és morális értékek alaposan megszürt közvetítése volt elsősorban fiatal olvasók számára.

I.2. *Hölgynaptár*

A Nővilág 1860-as egész éves előfizetői az év végén a Jósika Júlia által szerkesztett, 1861-re szóló *Hölgynaptár* című kiadványt kapták ajándékba a hetilap mellé. Már 1860 januárban ezzel reklámozták lapot:

[...] az egész éven át előfizetők számára pedig emlékajándékkul csinos kemény kötésben egy hölgy-naptárral 1861-ik évre szerkesztve B. Jósika Júliától, kinek jeles tollát s finom izlését a „Nővilág” olvasói legjobban ismerik, s annál fogva tőle e nemben is csak kitünőt várhatnak (e naptár már augsztus hóban az illető előfizetőkhez szét fog küldetni). E naptár az egykori almanachok mintájára több csinos uj képpel leend ékitve, s tartalma kizárólag a női igények szemmel tartásával szerkesztve.⁸³

Jósika Júlia újságírói sikereiről a későbbi fejezetekben fogok értekezni, annyit azonban a fenti idézet is remekül szemléltet, hogy a *Hölgynaptár* összeállításakor Jósika Júlia már messze van a *Közlések a külföldről* pályakezdő szerzői státuszától, és az időközben megszerzett rutin – ez a negyedik, egyben utolsó éve a Nővilág főmunkatársaként – világosan látszik a *Hölgynaptár* letisztultabb szerkesztésmódján.

⁸¹ SZAÁK Lujza, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági...” (1888. december 6.) 1

⁸² SZAÁK, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági...” 1.

⁸³ [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. január 8.) [borító]

E kötet csak nevében *naptár* – a szó szoros értelmében vett naptár, ami a kalendáriumok elengedhetetlen tartozéka, hiányzik belőle. Ahogyan a felhívásban is olvasható, szerkezetében az almanach műfaját követi, periodicitását tekintve azonban nem felel meg ennek sem: mindössze egyszer jelent meg, és nem találtam arra utaló jelet, hogy további kötetek tervbe lettek volna véve. Címével összhangban kifejezetten női közönségre számító témákat dolgoz fel kilenc fejezetben, melyek három szerző nevéhez kötődnek: Jósika Júlia, Jósika Miklós és Horváth Mihály. A szövegek közt vegyesen szerepelnek eredeti írások és fordítások.

Az első jelentős magyar almanachnál, a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Aurora – Hazai almanachnál* (1822–1837) első ránézésre is kisebb terjedelmű, szerényebb költségvetésű kiadvány előzéklapján Gróf Széchenyi Istvánné portréja látható; majd minden bevezető nélkül az első írás *Miss Nightingale*⁸⁴ címmel a krími fronton hírnevet szerzett ápolónő életéről és munkásságáról szól – különös hangsúlyt fektetve arra, hogy miként segítette és segíti Viktória királynő a modern ápolástan úttörőjének munkáját.

A *Hölgynaptár* saját korának jeles nőalakjaival benépesített nyitányát egy bevezetővel ellátott forrásközlés követi Bethlen Gábor udvaráról⁸⁵ Hatvani Mihálytól. Az álnév mögött Horváth Mihály történész, politikus, főpap rejtőzik, akit 1851-ben Jósika Miklóshoz hasonlóan halálra ítélt a hadi törvényszék, de az ítéletet csak Horváth távollétében, jelképesen tudták végrehajtani.⁸⁶ Horváth is Brüsszelben telepedett meg egy időre, Jósika Miklóssal szoros barátságot ápolt, és itt dolgozott nagyívű, hatkötetes történeti munkáján, a *Magyarország történelméről*.⁸⁷ Nem meglepő tehát a közreműködése a Jósika Júlia-szerkesztette kötetben. Ezután áll Jósika Miklós „Eszter szerzője” álnéven közölt *A két vörös sipka* című tréfás novellája két ellentétes jellem felcseréléséről,⁸⁸ majd Jósika Júlia fordításában William Howitt *Fekete csütörtök – Vázlat Ausztráliából*⁸⁹ című elbeszélése olvasható. Az eredeti szöveg a Charles Dickens-szerkesztette *Household Words* hetilapban jelent meg 1856-ban, szerzője természettudományos és történeti munkáiról is ismert brit felfedező, aki szemtanúként több írást is közölt a fekete csütörtöknek nevezett 1851-es nagy ausztrál bozótűzről. Korábbi, 1854-

⁸⁴JÓSIKA Júlia, *Miss Nightingale*, JÓSIKA Júlia (szerk.), *Hölgynaptár*, (Pest, Heckenast, 1861) 3–10.

⁸⁵HATVANI Mihály, *Bethlen Gábor Erdély nagyfejedelemének udvartartása*, JÓSIKA (szerk.) *Hölgynaptár*... 11–20.

⁸⁶SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* IV. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1896.) 1280.

⁸⁷MÁRKI Sándor, *Horváth Mihály 1809-1978* (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1917) <http://mek.oszk.hu/05700/05790/html/> hozzáférés: 2022.02.18.

⁸⁸JÓSIKA Miklós, *A két vörös sipka* JÓSIKA (szerk.), *Hölgynaptár*... 21–70.

⁸⁹William HOWITT, „Black Thursday”, *Household Words*, (10 May 1856) 388–395.

es cikke a témában⁹⁰ dokumentarista jellegű: a tűzvész kiváltó okaira, az áldozatok és az anyagi kár tételes felsorolására, és a jövőbeni lehetséges védekezési módok felvázolására szorítkozik. Az 1856-os szöveg fikciós rövidpróza, melyet a Howitt által átélt események ihlettek. Jósika Júlia fordítása a fentebb tárgyalt *Pitcairn sziget s lakói*-tól eltérően szorosan követi az eredeti szöveget, és néhány egyszerűsítést leszámítva keveset változtat rajta. Ilyen egyszerűsítések főleg a tűz pusztításának és a megégett áldozatok leírásának dermesztő képeiben mutatkoznak, melyeket Jósika Júlia magyar szövege a szükségesnél nagyobb mértékben nem részletez, az eredeti szöveg viszont hosszabban elidőzik rajtuk. Az alábbi példa jól szemlélteti a magyar fordításban eszközölt változtatásokat:

The man turned upon him a visage that startled him with terror. It was no longer a human visage; but a scorched and swollen mass of deformity. The beard and hair were burnt away. Eyes were not visible; the whole face being a confused heap of red flesh and hanging blisters. The poor fellow raised a pair of hands that displayed equally the dreadful work of the fire.” ⁹¹	A nyájőr feltekintett, s Patterson visszaborzadt a férfiu összeégett arcától, melyet elporzszolt haja és szakálla még inkább eltorzítottak. ⁹²

Ez a szemelvény megmutatja, hogy Jósika Júlia a jelzős szerkezetek ritkításával, és a Howitt által érzékletesen lefestett összkép háttorzongató mivoltának tömör összefoglalásával enyhíti az eredeti szöveg naturalizmusát. Ezt részben magyarázza a *Hölgynaptár* célközönsége; hiszen az eredeti elbeszélés egy irodalmi hetilapban jelent meg: a Dickens-szerkesztette *Household Words* elsősorban szépirodalmi szövegeket és kulturális ismeretterjesztő tárcákat közöl különösebb átkötések nélkül. A Nővilággal ellentétben ez nem női lap: hiányoznak belőle a képek, reklámok és kisszínese is; és nincs olyan rovata, ami célzottan női közönséget feltételezne (pl. háztartási praktikák, receptek, divat stb.). Maga Dickens a lap első számában közölt előszóban roppant széles közönséget határoz meg:

We hope to be the comrade and friend of many thousands of people, of both sexes, and of all ages and conditions, on whose faces we may never look.⁹³

⁹⁰ William HOWITT, „BlackThursday – The Great Bushfire of Victoria” *Cassell's Illustrated Family Paper*, Vol. 1. No. 6. (London, 1854)

⁹¹ HOWITT, *Black Thursday*... 392.

⁹²William HOWITT, *Fekete csütörtök, Vázlat Ausztráliából*, (ford. JÓSIKA Júlia), JÓSIKA (szerk.) *Hölgynaptár*... 85.

⁹³ „Azt reméljük, hogy mindkét nemhez tartozó, bármilyen életkorú és körülmények között élő több ezer ember társa és barátja lehetünk, akiknek az arcát talán sohasem látjuk meg.” (ford. K.J.) Charles DICKENS, „A Preliminary Word”, *Household Words*, Issue 1. No. 1. (30. March 1850)

Az olcsóságánál fogva (az akár) a munkásosztály számára is elérhető lapot valójában leginkább a polgári középosztály olvasta.⁹⁴ A *Hölgynaptár* a Nővilág közönségére számítva könnyen befogadható, szélsőségektől mentes szövegeket tartalmaz, de az ehhez való alkalmazkodáson túl valószínűnek tartom, hogy ezek a tompított, egyszerűsített jelenetek a fordító saját ízlését is tükrözik. Ezt támasztják alá Jósika Júlia saját prózapoétikai elvei, melyeket a disszertáció későbbi fejezeteiben tárgyalt *Pályavezető*ben fogalmazott meg. Az alábbi passzus Jósika Júlia nőnevelési szövegeinek és fikciós prózai munkásságának tárgyalásakor is kulcsfontosságú lesz, ezért értekezésem során többször is visszatérek majd hozzá.

De ha – mint például az angol regények többségében – nem csak az a cél, valami szerelmi viszont lefesteni, hanem inkább a társadalmi életnek s egyes jellemek kirajzolása, vagy valami erkölcsi elvnek nem csak elvont, de gyakorlati tárgyalása, akkor több jót, mint rosszat tanulhatunk belőle; főleg ha a szerző kissé vigyázva irt, **s nem gyönyörködik igen nyers jelenetek rajzolásában**, mit sok regényírónak szemére lehetne vetni.⁹⁵

A *Fekete csütörtök* után a *Hölgynaptár* töredéket közöl Lady Mary Wortley Montagu, Countess of Mar utazásából Horváth Mihály fordításában. A 18. századi író, költő Lady Mary Wortley Montagu a törökországi angol nagykövet feleségeként az első angol nő volt, aki a keresztény Európán kívüli világot mutatta be levelezés útján.⁹⁶ Misszilis leveleiről másolatot őrzött, és kívánságának megfelelően ezeket halála után kötetben közreadták.⁹⁷ Érdekesség, hogy a keleti orvoslás tanulmányozása révén az ő nevéhez fűződik a himlő elleni vakcina elődjének európai elterjesztése is,⁹⁸ ily módon kapcsolódik a kötetben szereplő történelmi jelentőségű nőalakok sorába. A *Hölgynaptár*ban közölt első levél az 1717-es év legvégéről származik. Hatvani Mihály a grófnő útlevelei közül nem egy egzotikus, keleti beszámolót választott, hanem az Oszmán Birodalomba tartó út magyarországi szakaszának leírását. A levél kevés személyes megjegyzést; annál több történelmi és földrajzi adatot tartalmaz. A nagykövet feleségeként a grófnő láthatóan a lehető legteljesebb mértékben törekedett megismerni a korábban – ekkor még nem is olyan régen – az Oszmán Birodalom érdekszférájába tartozó területek politikai, gazdasági és kulturális hátterét. A háborúktól dúlt magyar vidékről rendkívüli empátiával ír:

18-kán, Komáromot a tulsó oldalon hagyván, Neszmélybe érkeztünk, – egy kis falu, hol mindazáltal tűrhető hálást nyerénk. Ezen helytől Budáig két egész nap tartott utunk,

⁹⁴ V. ö.: Lorna HUETT, „Among the Unknown Public: "Household Words", "All the Year Round" and the Mass-Market Weekly Periodical in the Mid-Nineteenth Century” *Victorian Periodicals Review* Vol. 38, No. 1 (Spring, 2005), pp. 61-82

⁹⁵ JÓSIKA Júlia, *Olvasás*, JÓSIKA Júlia, *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*. (Pest, Heckenast 1863.) 273–274. (kiemelés tőlem)

⁹⁶ Isobel GRUNDY, *Lady Mary Wortley Montagu*, (Oxford University Press, 1999) XVII.

⁹⁷ Lewis MELVILLE, *Lady Mary Wortley Montague Her Life and Letters (1689-1762)*, Preface 2004. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/10590/pg10590-images.html> hozzáférés: 2022.02.18.

⁹⁸ *Uo.* 209–215

a világ legszebb rónáin, melyek oly egyenesek, mint ha ki volnának kövezve, s végtelenül termékenyek, de nagyobb részben parlagok és néptelenek, el lévén pusztítva a császár és a törökök közt lefolyt hosszú harcok s a **még kegyetlenebb polgári háborúk következtében**. Valóban, semmi sem lehet szomorúbb, mint Magyarországon keresztül utazván, visszagondolni ezen ország egykori virágzó állapotára, és látni a föld ily jeles részét majdnem elnéptelénítve.⁹⁹

Gondolhatnánk, hogy a Magyarországról szóló beszámoló szeretetteljes hangját némileg a fordító nagyította fel, de erről szó sincs. Horváth fordítása e tekintetben meglehetősen hű az eredetihez; sőt, a grófnő némely szenvedélyesebb kijelentése a magyarok elnyomatásáról kimaradt a Hölgynaptárban megjelent szövegből. A fenti passzus az eredeti levélben sokkal bővebben van kifejtve, I. Lipótot pedig erős kritikával illeti:

Leaving Comora on the other side the river, we went the eighteenth to Nosmuhl, a small village, where however, we made shift to find tolerable accommodation. We continued two days travelling between this place and Buda, through the finest plains in the world, as even as if they were paved, and extremely fruitful; but for the most part desert and uncultivated, laid waste by the long wars between the Turk and the Emperor; and **the more cruel civil war, occasioned by the barbarous persecution of the protestant religion by the emperor Leopold. That prince has left behind him the character of an extraordinary piety, and was naturally of a mild merciful temper; but, putting his conscience into the hands of a Jesuit, he was more cruel and treacherous to his poor Hungarian subjects, than ever the Turk has been to the Christians; breaking, without scruple his coronation oath, and his faith, solemnly given in many public treaties.**¹⁰⁰ Indeed, nothing can be more melancholy than in travelling through Hungary, to reflect on the former flourishing state of that kingdom, and to see such a noble spot of earth almost uninhabited.¹⁰¹

A fenti szemelvény kiemelt részlete I. Lipót politikáját ostromozza; őt teszi felelőssé az utazás idejében lehangoló, elhagyatott látványt nyújtó országért. Nem egyértelműsíti, hogy pontosan milyen esküszegéssel vádolja Lipótot. A legvalószínűbbnek I. Lipót magyar koronázási esküjében szereplő, az országgyűlés háromévente történő összehívására tett kötelezettségvállalásának¹⁰² megszegését tartom; de a szentgotthárdi győzelem után kötött 1664-es vasvári béke is jó eséllyel kimeríthette az angol grófnő szerint az „árulás” fogalmát a törököknek aránytalanul kedvező feltételek miatt.¹⁰³ A többek között ezen okokból Lipót ellen

⁹⁹ Lady Mary WORTLEY MONTAGU, Countess of Mar *utazásából* (töredék) (ford. Horváth Mihály) Hölgynaptár...100–101. (kiemelés tőlem)

¹⁰⁰ [... még kegyetlenebb polgári háborúk következtében], melyeket [I.] Lipót császár barbár protestánsüldözése okozott. Az uralkodó rendkívüli ájtatosság hírére hagyta maga után, és eredendően szelíd és kegyelmes természetű volt; de miután lelkiismeretét egy jezsuita kezébe helyezte, szegény magyar alattvalóinak kegyetlenebb árulójává lett, mint a törökök valaha a keresztényeknek: koronázási esküjét habozás nélkül megszegte, csakúgy, mint a nyilvános egyességeken tett hitét. [Valóban, semmi sem lehet szomorúbb...] ford. K.J.

¹⁰¹ Mary WORTLEY MONTAGU, *Letter XXII*. Letters of the Right Honourable Lady M---y W---y M---e (London, M. Cooper, 1775) 60–61. (kiemelés tőlem)

¹⁰² SZÉCHENYI István, *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig* (Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1864) 34.

¹⁰³ V. ö. ROMSICS Ignác, „A Wesselényi-féle összeesküvés” *Korunk*, 29. 2. sz. (2018) 37.

forduló magyar nemesség elégedetlensége vezetett a gyorsan lelepleződő Wesselényi-féle összeesküvéshez, és az azt követő császári megtorláshoz.¹⁰⁴

Egy Habsburg uralkodót feketére festő szövegrészletnek – akármilyen hosszú idő telt el azóta – nem lehetett helye egy 1861-es, középosztálybeli nők hétköznapi szórakoztatására szolgáló kiadványban, ez világos. Nem tudni, hogy Horváth Mihály eleve elhagyta a fordításból a kérdéses passzust, vagy esetleg Jósika Júlia szerkesztette ki belőle, de ez itt nem is igazán lényeges kérdés. Lady Mary Wortley Montagu magyarországi útlevele egyszerre történelmi érdekesség, gazdagon adatolt műveltségterjesztő szöveg és bizonyos tekintetben meghatározó olvasmány. Kontextusát és tartalmát figyelembe véve a *Hölgynaptár* legfigyelemreméltóbb darabjának tartom.

A Nővilág olvasói számára cseppet sem volt váratlan a következő írás: *Valami az öltözetről*. Ahogyan a szerző újságírói pályájával kapcsolatban részletesen taglalni fogom, Jósika Júlia *Eredeti divattudósítás* című népszerű cikksorozata éppen 1860-ban ért véget. A hetilap hűséges előfizetőinek küldött, 1861-re készült *Hölgynaptár*ban feltétlenül helyet kellett kapnia egy kissé nosztalgikus, az író nő külföldi tapasztalatait és öltözködési irányelveit tömören összefoglaló fejezetnek. Bizalmas, *nők-egymás-közt* hangnemben élcelődik a fukar férjek nehezen nyíló erszényén és anyák napi aggodalmain lányaik túl egyszerű öltözete miatt. Propagálja az estélyi ruhák egynél többszöri viselését (akár egy egész szezonn át!), a hétköznapi darabok lehetőség szerinti újrahasznosítását, és a kevés, de jó minőségű ruha varratását. A jelszó, mint mindig: mértékletesség.

A kötet utolsó szakasza rövid, vegyes háztartási- és egészségügyi praktikákat, valamint recepteket tartalmaz. Az öltözetről szóló fejezetből már kiderült, hogy molyok ellen kámfort érdemes a szekrénybe tenni, és az új csipkét első mosásig a ruháról levéve szabad csak tárolni, mert az új csipke fehérítő pora elszínezi a selymet.¹⁰⁵ A *Kis gyógyszertár – gyakoribb kóresetekre* a családanyának ápolónői minőségében ad útmutatást. A mai szemmel nézve hol bizarr, hol bölcs tanácsok rendkívül értékes kordokumentumként szolgálnak a 19. század közepi ember a hidegtől és a huzattól való szorongásáról, és a könnyen végzetes kimenetelű betegségek kezelésére irányuló már-már kétségbeesett házi praktikákról. A torokgyíkos gyermek torkára például piócákat kell tenni a könyv szerint, és ha ez sem segít, langyos vízzel meghánytatni, míg kiér az orvos.

¹⁰⁴ ROMSICS, „A Wesselényi-féle összeesküvés” 37–44.

¹⁰⁵ JÓSIKA Júlia, *Valami az öltözetről*, JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 111.

Ha mindezt megtettük, az orvos, megérkezésekor alkalmasint már, félig felgyógyult beteget találand; és még a legrosszabb esetben is bizonyosan nem ártottunk, ha nem is tudtunk kedves betegünkön sokat segíteni.¹⁰⁶

Persze hétköznapibb bajokra is akadnak tanácsai: égési sebre például porított faszenet kell kenni; fagyási sérülésre lencsés kenőcsöt javasol; fogfájás ellen pedig a rossz foggal ellenkező oldali fülbe hideg víz csepegtetéséről hallott, de ez utóbbiban mintha maga sem hinne. Szerepel néhány háziszser, amely a mai életmód tanácsadó magazinokban sem lenne kirívó, mint a nátha ellen meleg lábvíz, izzasztó gyógynövénytea; szorulás ellen este cukros víz, reggel hideg víz; ülőmunka okozta fájdalomokra reggeli nyújtó- és légzőgyakorlat stb.

A továbbiakban egészen rövid, egy-két bekezdésnyi szövegek követik egymást, mint pl. *Aczél tisztítása, Márvány és porcellán tisztítása, Rózsaoilaj készítése* stb. Az olvasó megtudhatja, hogyan kell a dekorációnak használt, megsárgult mohát mosáshoz való kékítővel újra zöldre festeni,¹⁰⁷ kiderül, hogy *Hogy lehet a lámpák füstölgését kikerülni?*,¹⁰⁸ és azt is, hogy hogy készül *Ragacs, melylyel a porcellánt vagy üveget összeragaszthatjuk*.¹⁰⁹ A *Konyhai rendelvényekben*¹¹⁰ saláták, savanyúságok, desszertek receptjei szerepelnek. Közöl egy variációt az általa eredetinek mondott angol plum puddingra is,¹¹¹ ami csak annyira eredeti, hogy a magyar háziasszony könnyen beszerezhesse a hozzávalókat. Az angol konyhában gyakran használt faggyú helyett például marhahátsírt ad meg, mint első számú összetevőt, amivel nem egészen ugyanaz lesz az eredmény. (Persze lehetséges, hogy egyszerűen félrefordította az angol 'lard' szót.)

A *Hölgynaptár* az 1860-as évekbeli középosztálybeli háziasszony átlagos igényeit lefedő, hétköznapi olvasmány. Jeles nőket állít példaképként, bővíti az olvasó történelmi ismereteit, könnyed, Erdélyben játszódó és kalandos ausztráliai novellákkal szórakoztat, és mindenféle háztartási ötlettel segíti a mindennapi munkát. Célközönsége nagyrészt megegyezik a Nővilág későbbiekben részletezett célközönségével. Tartalomjegyzékére pillantva a felületes szemlélődő inkoherens, véletlenszerűen egymás után következő, össze nem illő szövegeket láthat, azonban a kötet funkcióját figyelembe véve Jósika Júlia nagyon is gyakorlatias szempontok szerint szerkesztette a szövegegyüttest. A különböző műfajú szövegek közt is van tematikus kohézió, például Bethlen Gábor hopmesterének adott utasításai Horváth Mihály

¹⁰⁶ JÓSIKA Júlia, *Kis gyógyszerár – gyakoribb kóresetekre*, JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 114.

¹⁰⁷ JÓSIKA Júlia, *A megsárgult moha zöldrefestése*, JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 121.

¹⁰⁸ JÓSIKA Júlia, *Hogy lehet a lámpák füstölgését kikerülni?* JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 125

¹⁰⁹ JÓSIKA Júlia, *Ragacs, melylyel a porcellánt vagy üveget összeragaszthatjuk*, JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 123

¹¹⁰ JÓSIKA Júlia, *Konyhai rendelvények*, JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 127–134

¹¹¹ JÓSIKA Júlia, *Az igazi angol Plumpuding készítése* JÓSIKA, *Hölgynaptár*... 131.

szöveggondozásában és Jósika Miklós *A két vörös sipka* című novellája egyaránt Erdélyhez kötődik; Bethlen Gábor korát Lady Mary Wortley Montagu útlevele idézi meg. A grófnőhöz hasonlóan angol utazó William Howitt is, aki megrázó eseményeket és közvetlen életveszélyt élt át Ausztráliában – akárcsak a krími háborúban rátermettségét bizonyító Florence Nightingale. A kötet narrációra épülő – és nem háztartási – szövegei egyrészt Erdély, másrészt az angol utazók motívuma köré csoportosulnak. A háztartási használatra szánt fejezetek egyértelműen elkülönülve, a kötet végében találhatóak. Szerkezetében szoros rokonságot mutat a Nővilág egy-egy lapszámával: portré, történelmi kitekintés, magyar és/vagy külföldi fikciós próza, levél, divat, egészség, háztartás. Persze az olyan, csak sajtótermékben érvényesülő rovatok, mint a társasági- és kulturális élet friss hírei, színikritikák, könyvajánlók, szerkesztői levelek, képrejtvények stb. nem szerepelnek a *Hölgynaptárban*, de így is világosan felismerhető benne annak a hetilapnak a struktúrája, amihez mellékeltek.

II. Jósika Júlia, az újságíró

Jósika Júlia első sajtómegjelenése 1855-ben volt, az *Egy lövés ára*¹¹² című elbeszélésével mutatkozott be a Vasárnapi Újságban. E művét később az 1863-ban kiadott háromkötetes *Való és költött. Novellák és vázlatok gyűjteménye* című kiadványba is felvette. A rákövetkező évben a Magyar Sajtó *A cigány leány* című elbeszélését közölte folytatásokban; és irodalmi munkássága lezárásáig rendszeresen publikált fikciós prózai műveket több orgánumban is, így például az Anyák hetilapjában, a Koszorúban, a Családi körben és a Fővárosi Lapokban is. Tényleges újságírói munkája 1857-ben indult, amikor a frissen alapított Nővilág főmunkatársaként a divatrovat vezetésére, később életvezetési tanácsadó cikkekre és egyéb, külföldi érdekességeket, szokásokat bemutató cikkekre kapott megbízást. Szintén 1857-ben lépett be a Divatcsarnok munkatársai közé is, ide két éven át virágkertészeti és kertgazdálkodási témájú rovatra szerződött.

Újságírói ambíciói a külföldi piacra is kiterjedtek. 1857-ben – vagyis három évvel az első női szerkesztő, Kánya Emília lapja, a *Családi Kör* megjelenése előtt¹¹³ – komolyan foglalkozott egy brüsszeli magyar nyelvű szépirodalmi hetilap indításának tervével, azonban ez kellő anyagi támogatottság híján nem valósult meg.¹¹⁴ Jósika Miklós Pompéry Jánoshoz írt leveléből¹¹⁵ határozott koncepció rajzolódik ki. Az itt olvasható lapterv öt meghatározó témakört különít el. Az első pontban leszögezi, hogy a hetilap politikamentes lenne, „*mi természetes, nő lévén a szerkesztő.*”¹¹⁶ Habár nem jelent meg egyetlen példány sem, Jósika Júlia az alább felsorolt témák mindegyikéből publikált írásokat magyarországi lapokban.

Az első, szépirodalmi rovatba egyrészt magyar szerzők művei, másrészt német, angol, francia, spanyol és olasz írások magyar fordításai kerültek volna. A második rovatot az új találmányoknak, művészeti, ipari, és mezőgazdasági újításoknak szánta egy meghatározott szempont szerint: „(...) mindig szemmel tartva a közvetlen életbe vágót és a házára hasznost és érdekest.”¹¹⁷

A lap a továbbiakban szórakoztató cikkeket tartalmazott volna. Ennek megfelelően a harmadik rovatba humoros anekdotákat, élceket, érdekes és meghökkentő történeteket tervezett. A negyedik rovat a divatról szólt volna – természetesen divatképekkel kiegészítve. A

¹¹² JÓSIKA Júlia, „Egy lövés ára” *Vasárnapi Újság* 2. 19–22. sz. (1855. május 19–június 3.) 146; 154; 162; 169.

¹¹³ FÁBRI, *A szép, tiltott táj...* 113

¹¹⁴ DÉZSI, *Báró Jósika...* 298–299

¹¹⁵ JÓSIKA Miklós *Pompéry Jánoshoz*, JÓSIKA *Idegen, de szabad...*, 748–749

¹¹⁶ *Uo.* 748

¹¹⁷ *Uo.* 748

brüsszeli lapterv megfelel az 1850-es évekbeli női sajtókonvencióknak, az ekkoriban születő irodalmi igényű női lapok mind hasonló struktúra szerint épültek fel. Ha eredetiségével nem is tűnik ki Jósika Júlia terve a többi lap közül; mégis tanúskodik a szerző saját határozott újságírói szerepfelfogásáról. Az 1857 és 1860 közti időszakban heti rendszerességgel közölt írásaiból egy rendkívül gazdag publicisztikai anyag áll össze, melyet először divattudósításaihoz kapcsolódó rejtett politikai üzenetek felől közelíték meg, majd a szerző különböző társadalmi rétegeket célzó cikkeinek eltérő beszédmódját vizsgálom a Nővilágban megjelent vegyes témájú cikkei és a Divatcsarnokban közölt műkedvelő botanikai írásai összevetésével. Az életvezetési tanácsadó cikkeivel kapcsolatos észrevételeimet Jósika Júlia nőnevelési munkáiról szóló fejezetbe is integráltam.

I.1. A divat nyelvébe rejtett politikai diskurzusról az 1850-es és 1860-as évek fordulóján

A nemzeti egységről, annak megmaradásáról és helyzetéről folytatott társadalmi diskurzus a 19. századi Magyarországon nem korlátozódott az írott és beszélt nyelv médiumára. 1854-ben megszűnt a szabadságharc leverése után hirdetett statárium, és az 1850-es évek végére a politikai szigor enyhülni látszott.¹¹⁸ Az 1852-es sajtórendtartás a kiegyezésig életben volt. Ennek értelmében a sajtó ellenőrzését rendőrségi hatóságok feladatkörébe sorolták, minden sajtótermék indítását engedélyhez, a politikai tartalmúakét kaucióhoz kötötték, magas bírságokat és illetékeket szabhattak ki.¹¹⁹ A nyomtatott sajtótermékek terjesztését előzetes cenzúra helyett utólagos rendőrségi engedélyhez kötötték¹²⁰, amely ellenőrzés megengedőbbnek, vagy legalábbis kijátszhatónak tűnhetett. A kísértésbe eső szerkesztők és laptulajdonosok azonban továbbra is komoly retorziókra számíthattak: így például 1862-ben a Nővilág tulajdonosát, Heckenast Gusztávot pénzbírságra, szerkesztőjét, Vajda Jánost pedig nyolc napi fogságra ítélték, miután az egyik lapszámban problémás cikk jelent meg, és ők elmulasztották a kötelespéldányok beszolgáltatását.¹²¹

Az 1849 után apránként újjászerveződő sajtóirodalomban a megszüntetett politikai lapok hagyta ür teret adott a frissen induló – és a hatósági engedélyeket megszerző – divat- és

¹¹⁸ BUZINKAY, *A magyar sajtó és újságírás története...* 144.

¹¹⁹ DEÁK Ágnes–TAMÁS Ágnes, *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860-1875.* (Pécs, Kronosz, 2021.) 37–39.

¹²⁰ Corvina BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848-1918,* (Budapest, Corvina 2008) 31.

¹²¹ D. SZEMZŐ Piroska, „A Nővilág megszűnési körülményei”, *Magyar Könyvszemle* 95. 2. sz. (1979) 134.

családi lapoknak. A felszínen politikamentes női magazinok azonban a felszín alatt nem voltak semlegesek. A nemzetről szóló diskurzusnak nemcsak a nyelve változott meg – az utólagos ellenőrzés okozta öncenzúra miatt – de a résztvevői is. A korszakban nagy számban jelentek meg női szerzők a publicisztikában.¹²² A női célközönségnek szóló lapok egyik legfontosabb és legolvasottabb rovata a divattudósítás volt.

Az öltözet jelrendszert alkot, melynek darabjai bírhatnak többletjelentéssel, vagy betölthetnek jelentésétől már megfosztott díszítő funkciót. Rámutatnak a viselő szociokulturális környezetére, kifejeznek csoporthoz tartozást és ezen keresztül akár ideológiai állásfoglalást is. A divat jelrendszertét Roland Barthes az elsők közt teoretizálta. A divatnyelv elméletét a saussure-i nyelvelmélet mintájára építette fel. A fölöttes kategória (*langage*) az *öltözködés* (*vêtement*) maga, melyben a *langue* helyét a *viselet* (*costume*) fogalma foglalja el. Ez az az egyéntől független társadalmi intézmény, mely – a *nyelv*hez hasonlóan – készlete a rendelkezésre álló elemeknek, melyekből az egyén válogathat. Ez a készlet a rendszerben a *parole* helyét elfoglaló tulajdonképpeni *öltözetben* (*habillement*) realizálódik. Megfordítva a relációt egy meghatározható társadalmi csoport egyes tagjai körében elterjedő *öltözet* normává, ezzel együtt *viseletté* válhat.¹²³ Barthes megállapítja, hogy a női divat nagyobb arányban terjed a viselet felől az öltözet felé; vagyis inkább jellemző rá egy fentről diktált, mesterségesen létrehozott változás, mint az alulról organikusan szerveződő, valamilyen szempontból előnyös formákat elterjesztő mechanizmus, melyben az öltözeti tények gyakoriságuk által hatnak ki a viseletre.¹²⁴

A különböző viseletek gyors és széleskörű terjesztésében is kulcsszerepet játszott a divatlapok megjelenése és elterjedése. Így tehát a hetilapban közölt divatkép és annak leírása viseleti tény, mely az olvasók öltözetét hivatott befolyásolni. A divattudósítás kérdése összetettebb, itt ugyanis divatot szabályozó szándékkal a tudósító nem csupán aktuális trendeket, hanem más emberek által viselt öltözeteket is leír megfelelő kontextusba helyezve. Ezek a leírások általában azt a benyomást keltik, hogy a tudósító valódi személyek valódi megjelenését ábrázolja úgy, ahogyan a saját szemével látta. A szerkesztőknek a más sajtóterméktől vásárolt vagy saját lapjuk részre megrendelt metszett divatképeket teljesen lehetetlen lett volna tökéletes összhangba hozniuk a divattudósító valós vagy fiktív vizuális

¹²² A nők értelmiségi pályán való térhódítását lehetővé tevő történelmi és társadalmi tényezők ismertetése nem tárgya jelen dolgozatomnak.

¹²³ Roland BARTHES, *Az öltözködés története és szociológiája*, (ford. KLANICZAY Gábor), KLANICZAY Gábor – S. NAGY Katalin (szerk.), *Divatszociológia*, Membrán 8. (Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1982) 111–112.

¹²⁴ *Uo.* 113.

élményeivel; ennél fogva a divattudósítás öltözetleírásai jóval bőbeszédűbbek és érzékletesebbek a divatkép szikár szövegezésénél. Mégis: az öltözeteknek továbbra is csak az illúzióját kapja az olvasó; és a közölt divatképből, annak leírásából, a mellékelt szabásmintából és a divattudósításból együttesen sokkal inkább viseleti tények rajzolódnak ki. (Kivételekre természetesen akad példa.) A valós személyek által viselt tényleges ruhákról vagy egyedi öltözetekről a korabeli sajtó alapján nem kaphatunk megbízható képet, és ezt az 1859-1860-as divat magyaros fordulatával kapcsolatban is figyelembe kell venni. A divatlapok széles körű olvasottsága okán és a lapokban leírt divat tökéletes szinkronitásánál fogva Barthes az írott divatot akkor is a tömegkultúra részének tekinti, ha az nincs bizonyítható hatással a valóságos ruházat technikai megvalósulására.¹²⁵ Barthes saját jelenét, vagyis az 1960-as évek francia társadalmát vette alapul, de a nagy idő-és térbeli különbség ellenére ez a megállapítás az 1850-es és 1860-as évek fordulójának magyar közönségére nézve is helytálló. Értekezésem e fejezete nem válaszol arra a kérdésre, hogy pontosan mit *hordtak* az emberek a korszakban, pusztán azt vizsgálom, hogy bizonyos sajtótermékek milyen normát közvetítettek, és az milyen társadalmi jelenségekkel hozható összefüggésbe.

Barthes felosztásában az öltözet nyelve jelentéseit tekintve szegényesebb: társadalmi kontextus nélkül pusztán egy egyén ruházatáról jóval kevesebb jelentés olvasható le, mint a viseletről, melynek kontextusába az aktuális ruhadarab tartozik. A viselet jelentésmezője gazdag, s habár „intellektuális, jelölő viszonyt hoz létre a viselője és az őt magába foglaló szélesebb csoport között”,¹²⁶ mégsem feltételezhetünk egyenes megfeleltetést a viselet (jelentő) és a kor, ország, társadalmi kontextus (jelentett) között, mert a divat önálló rendszer, „mely képes a maga sajátos változási ritmusának megteremtésére.”¹²⁷ Az alakulásába azonban be lehet avatkozni, és ideig-óráig feltölthető bizonyos ideológiai tartalmakkal. Az öltözködés formanyelve ugyanis politikai állásfoglalást tesz lehetővé a társaságban való megjelenéskor egyetlen szó kimondása nélkül. Lukács Anikó *Nemzeti divat Pesten a 19. században* című könyvében így fogalmaz:

A kortársak számára a magyar nemzeti öltözet – a nyelvvel, a nemzet erkölcsével és szokásaival együtt – a magyar nemzeti jelleg kifejezésének eszköze, a nemzetet reprezentáló jel, egyúttal a nemzet megőrzésének egyik biztosítója, egyesek szemében egyik kritériuma volt.¹²⁸

¹²⁵ Roland BARTHES, *A divat mint rendszer*. MIHANCSIK Zsófia (ford.) (Budapest, Helikon 1999) 15–16.

¹²⁶ BARTHES, *Az öltözködés története...* 113.

¹²⁷ *Uo.* 109.

¹²⁸ LUKÁCS Anikó. *Nemzeti Divat Pesten a 19. Században*. (Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2017) 9.

Az 1857-ben indult Nővilág divatszakembere az első számtól kezdve Jósika Júlia volt. Tudósításai elsősorban a párizsi divatról, illetve annak belga vagy angol adaptációjáról szóltak, és egészen 1860-ig nagy népszerűségnek örvendtek. 1860-ban a rovatot a pesti magyar és magyaros divatot propagáló Bajza Lenke vette át tőle. Az átmenet nem volt minden előzmény nélküli, és Jósika Júlia sem hagyta ott a lapot egyik napról a másikra, így lehetőségem van összevetni az egymással versengő *nyugati* és *nemzeti* divat különböző narratíváit az említett évfolyamban.

I.1.1 A Nővilág indulása és programja

Vajda János 1857-ben indította el a Nővilágot 2500 előfizetővel – ez a szám 1864-es megszűnése idején 800-ra apadt.¹²⁹ Alcíme: *Hetilap a magyar hölgyek számára*. Az állandó szerzők közé tartozott többek között Jókai Mór, Jósika Miklós, Bajza Lenke és Szász Károly. Jósika Júlia 1857-1860 között volt a hetilap főmunkatársa, ebben az időszakban a Nővilág tizenhat oldalon jelent meg minden vasárnap gazdag szépirodalmi rovattal, fekete-fehér és színezett divatképekkel és időszakos mellékletekkel.¹³⁰ A lap tulajdonosa, Heckenast Gusztáv nem mellesleg a Jósika-házaspár kiadója is volt, Jósika Júlia pedig az első számtól kezdve állandó divatrovatot vezetett, mely az első évfolyam második felétől kezdve rendszeres életvezetési tanácsadó cikkekkel egészült ki.

Heckenast a Nővilágot a szintén általa kiadott, Pákh Albert-szerkesztette *Vasárnapi Ujság* nőknek szóló párjaként képzelte el.¹³¹ Az egymáshoz külalakban is hasonlító két hetilap azonos előfizetési díjjal (fél évre 3 forint postázva) jelent meg. Csakúgy, mint a *Vasárnapi Ujságban*, a Nővilág állandó rovataiban is kiemelt szerepet kapott a szépirodalom; minden lapszámban közöltek legalább két novellát, folytatásos regényt és verseket. Ezek túlnyomórészt magyar szerzők friss művei voltak, de közöltek fordításokat és korábbi, már nem élő szerzők szövegeit is. Mindkét lapban – bár eltérő aránnyal – helyet kaptak gazdasági és kulturális hírek; azonban a politikai hírek a Nővilágból kimaradtak. Így is kétszer akkora terjedelmet töltött ki a Nővilág a *Vasárnapi Ujsághoz* képest, köszönhetően a specifikusan nőket érintő rovatok és kulturális hírek sokaságának.

¹²⁹ D. SZEMZŐ, „A Nővilág megszűnési körülményei...” 127

¹³⁰ Mellékletben: „Vidéki levelek”, szabásminták, kották

¹³¹ MIKLÓSSY János, „Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (Budapest, 1973) <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00012/pdf/> 274–275.

A Nővilág életmód-tanácsadó cikkei változatos műfaji skálán mozogtak: a – Jósika Júlia által is jegyzett – direkt tanácsadás mellett fiktív levelek,¹³² anekdoták, esszék közvetítették a követendő társadalmi normákat és elutasítandó devianciákat. A lap elmaradhatatlan kelléke volt az *Eredeti divattudósítás*; a nemzetközi híreket és pletykákat összegyűjtő *Nagy világ kis krónikája*, a (főként pesti) kulturális eseményeket, új műalkotásokat, színdarabokat bemutató *Társaséleti és szépműi szemle*, és a könyvajánlókat közlő *Házi könyvtár*. Háztartási- és konyhai fortélyokat oszthattak meg egymással a háziasszonyok a *Házi gazdaság* rovatban, a *Galambposta* pedig szerkesztői üzeneteknek adott helyet. Később a folyóirat játékok is hirdett: a „képtalányok” megfejtői közt frissen megjelent könyveket sorsoltak ki.

Vajda az első évfolyamban folytatásokban közölt esztétikai értekezést *A szépről a szépekhez*¹³³ címmel, melyben lefektette lapjának fontosabb programpontjait. Szembefordult a magyar nép keleti kulturális gyökereit éltető szemlélettel,¹³⁴ és a Gyulai Pál-féle népnemzeti iskolához sem csatlakozott: ekkor még a népköltészetet is alkalmatlannak tekintette a nemzeti irodalom megalapozására.¹³⁵ A nemzeti jelleget, nagyságot, sőt, a nemzet megmaradását a jelentős esztétikai értékű művészi alkotásokban, a szép eszméjének művelésében látta. A nemzet karakterét nem önmagába zárva, saját történeti múltjához viszonyítva vizsgálta, a kulturális fennmaradást inkább európai összefüggésekben, más népek művészetének tükrében határozta meg. A jóval későbbi *Magyarság és nemzeti önérzet* című értekezésében így nyilatkozott: „Fegyveres erőszakkal nem, csak műveltségünk fényével hódíthatunk.”¹³⁶ Az esztétikumnak kizárólagos fontosságot tulajdonító Vajda elvetette tehát a nemzeti irodalom népköltészeti alapokra helyezését, a fennmaradáshoz vezető egyetlen útnak az antik görög művészethez való visszanyúlást, egyúttal az európai kultúrához való kapcsolódást látta.¹³⁷ (Álláspontját később az 1861-ben szintén a Nővilágban közzétett *Széptani levelekben* finomította, melyben továbbra is elutasította a – véleménye szerint – fejlődést hátráltató keleti

¹³² Pl.: VAS Gereben, „Egy feleséges embernek levelei”, *Nővilág*, 1. évf. (1857)

¹³³ VAJDA János, „A szépről a szépekhez” *Nővilág* 1. 1.sz.; 7. sz.; 13. sz.; 16. sz. (1857)

¹³⁴ „A sipujjas inget, az atilla-dolmányt [...] nem lehet bebalzsamozni, hogy muzeumban örökké elálljon, aztán arra nincs fölírva, hogy miket cselekedtünk. [...] Csak a szépművészet bír örökítő erővel, az a művészet, melyre a mi zsírban vajban fuldokló debreczeni atyánkfiai vagy semmit, vagy csak oly keveset adnak, mint a cigány zenére, mire isét azt mondják, hogy semmi sem drága, csak a muzsika.” VAJDA János, „A szépről a szépekhez” *Nővilág* 1. 1. sz. (1857. január 25.) 3.

¹³⁵ SZAJBÉLY Mihály, *Kép és árnykép: Vajda János és az utókor*, SZAJBÉLY Mihály, *Álmok álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok*. (Budapest, Magvető, 1997) 56-61.

¹³⁶ VAJDA János, *Magyarság és nemzeti önérzet, Kóros áramok* (Budapest, Singer és Wolfner, 1896) 11.

¹³⁷ SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, (Budapest, Universitas, 2005) 314

orientációt, illetve a Petőfi-epigonok népies költészetét, azonban revideálta a valódi népköltészet elmaradottságáról és egysíkúságáról alkotott korábbi nézetét.¹³⁸⁾

I.1.2. Jósika Júlia a Nővilágban

A legelső lapszámtól kezdve főmunkatársként foglalkoztatott Jósika Júlia kétségtelenül húzónévnek számított. Ezt az író előfizetési felhívásokra nyomtatott nevének egyre növekvő betűmérete is mutatta. Ezeken a felhívásokon neve olykor már Jókai Mórival azonos betűméretben van szedve,¹³⁹ ami természetesen nem esztétikai értékazonosságot sugallt, hanem egy, feltételezhetően a piaci igényekhez igazított szerkesztőségi döntést tükrözött. (Rovata Barla Gyula szavaival élve az eladhatóságot tekintve a Nővilág „legjobban csalogató értéke” volt.¹⁴⁰) Vajda maga is reflektál az előfizetői felhívások betűméretének jelentőségére, amikor a Nővilágban hírt ad a *Nefelejts* indulásáról, egyben értetlenkedését fejezi ki, amiért az előfizetési felhívásban Kozma Vazul kiadó-tulajdonos és Bulyovszky Gyula felelős szerkesztő neve mellett az általa ismeretlennek mondott Friebeisz Ferenc szerkesztőtárs nevét is feltüntették:

Sőt, nem is foghatjuk meg, mi célból áll a neve a program alatt, miután előfizetési felhívások alá csak oly nevet szoktak nyomtatni, melyekben a közönség vagy szellemi, vagy anyagi előny ígéretének biztosítékát látja.¹⁴¹

Jósika Júlia brüsszeli divattudósításait és egyéb cikkeit maga Vajda is a Nővilág legnépszerűbb írásai közt tartotta számon – habár az emigráns író cikkeit a sajtórendőrségtől való félelmében Vajdának olykor szerkesztenie kellett. A következőképpen fogalmaz az 1859-ben Jósika Miklóshoz írott levelében:

A „bátorság” című cikket, mint a Mélt. bárónő minden levelét, csak a revisionál olvastam először. Világos, hogy politikailag ártatlan volt, de mi tudjuk itthon, hogy a sajtórendőrség, kivált egy elterjedt ujságban, és a jelen mozgalmak közt [...] mindjárt a sorok közt olvas. Bizonyos, hogy letiltotta volna lapomat, melyen már egy írásbeli intés súlyosbodik, azonkívül, hogy harmadéve alig menekedtem hat heti fogságtól egy pár meggondolatlan soromért. Tehát szerfölött óvatosnak kell lennem. Föl kelle áldoznom a „Bátorság” című cikk helyesebb értelmét, s változtattam a hogy tudtam, s a hogy hamarjában lehetett.

[...]Belátom, hogy a brüsszeli levelek teszik lapom legfőbb értékét, ezért nagy figyelmet fordítok rájuk, s nagy zavarban vagyok, ha néha egy egy ismeretlen divatműszót a kéziratban nem tudok elolvasni.¹⁴²

¹³⁸ SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva...* 316–317

¹³⁹ [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág* 3. 2. sz. (1859. január 9.) [borító]

¹⁴⁰ VAJDA János, *Kiseb költemények*, BARTA János (szerk.) *Vajda János Összes művei* I. BARLA Gyula–BOROS Dezső (kiad.) (Budapest, Akadémiai 1969) 295.

¹⁴¹ [Név nélkül] „Hirvásár – Budapest” *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. március 6.) 134.

¹⁴² VAJDA János *Jósika Miklóshoz* (Pest, 1859- március 19.) VAJDA János *Levelezés*, BOROS Dezső (s. a. r.), VAJDA János *Összes Művei* X., BARTA János (szerk.) (Budapest, Akadémiai, 1982) 12.

Az idézett levélrészletből értekezésem szempontjából több fontos tényező is kitűnik, ezek közül itt kettőt említek. Egyfelől Vajda János tanúságot tesz Jósika Júlia divattudósításainak rendkívüli népszerűségéről. Másfelől rávilágít a hetilap érzékeny kapcsolatára a sajtórendőrséggel, illetve a felfokozott óvatosság szükségességére bármilyen politikai, vagy akár csak annak értelmezhető téma esetében. A *Bátorság* című cikkben politikai üzenetet sejteni nem volt egészen alaptalan – erre a *Pályavezető* című nőnevelési tanácsadóval foglalkozó fejezetben még visszatérek. A Jósika-levelezésből egyértelműen kitűnik, hogy a házaspár az emigráció idején is élénk kapcsolatot ápolt Kossuth Lajossal és családjával. Kossuth 1859. januárjában Londonban bekapcsolódott a Klapka György és Teleki László által vezetett szervezkedésbe, amely egy új magyar szabadságharc kirobbantását tűzte ki célul.¹⁴³ Az 1849-es magyar emigránsok egy csoportja a küszöbön álló szárd – francia – osztrák háborútól remélt politikai átrendeződést próbálta felhasználni a magyar ügy támogatására.¹⁴⁴ A törekvés ugyan kudarcot vallott, de az emigráns magyarok külföldi szervezkedése visszhangot vert az anyaországban. A hatalmi átrendeződésbe vetett remény összefüggött a magyar viselet iránti érdeklődés hirtelen fellángolásával is, hiszen ilyen körülmények között kényelmes és valamelyest biztonságos terepet jelentett a divat és az öltözködés témaköre a nemzeti narratívában. A magyar kulturális élet európai közegbe helyezett felpezsdítésének igénye tökéletesen egybevágott Vajda János és a *Nővilág* programjával, különös tekintettel az ilyenformán körvonalazódó női társadalmi szerepvállalásra. Mégis az ideológiai egyezés és hallatlan népszerűség ellenére 1860-ban Jósika Júlia elvesztette a divatrovatot, majd 1861-re írásai egészen kikoptak a *Nővilágból*.

I.1.3. Bajza Lenke és a magyar viselet

A nyílt sajtóvitává sohasem fajuló publicisztikai vetélkedés másik főszereplője, a fiatal és ambiciózus Bajza Lenke 1858-ban csatlakozott a *Nővilág* szerkesztőségéhez.¹⁴⁵ Ahogyan Jósika Júliának, úgy neki is komoly lépéselőnyt jelentett a családja az irodalmi életben való érvényesüléshez. Bajza József lányaként átlagon felüli műveltségre tett szert, korán lépett írói pályára, és idővel a 19. század második felének egyik legnépszerűbb, és kétségtelenül a legtöbb könyvet kiadó írónőjévé nőtte ki magát – ha művészi szempontból nem is tartozott a konszenzusosan tehetségesebbnek ítélt szerzők közé.¹⁴⁶ Karrierének gyors felívelésében

¹⁴³FARKAS Katalin *Magyar függetlenségi törekvések 1859-1866*. (Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, 2011.) 10–12

¹⁴⁴*Uo.* 10–12

¹⁴⁵TÖRÖK Zsuzsa, „Legtermékenyebb összes női íróink között”, *Irodalomtörténet* 46 (96) évf. 4. sz. (2015) 378.

¹⁴⁶FÁBRI „A szép, tiltott táj felé...” 133.

rendkívüli írói termékenysége mellett fontos szerepet játszott Heckenast Gusztávval kötött házassága, akinek a gondozásában első kötete is megjelent *Beszélyek* címmel 1858-ban.¹⁴⁷ Itt fontos ismét megjegyezni, hogy Heckenast, a Nővilág tulajdonosa, egyben a Jósika-házaspár kiadója is volt; egyéb tényezők mellett tehát ez is közrejátszhatott abban, hogy a két szerző és szövegeik versengése végig a felszín alatt húzódott, és egyikük sem vállalt nyílt konfrontációt. A Nővilág biztos talajt és nagy publicitást biztosított az induló szerzőnek, akinek a neve csak később, az írói munkáját szintén odaadóan támogató Beniczky Ferencsel kötött második házasságát követően vált országosan ismertté.¹⁴⁸

Bajza Lenke első megjelenése a Nővilágban az író első könyvének kiadásához kapcsolódik. Vajda János lelkes beharangozót írt *Beszélyek* című novelláskötetéről – ezen kívül a lap további hirdetésekkel is igyekezett reklámozni az érkező kiadványt.¹⁴⁹ Az ismertető kisebb részben szól Bajza Lenke szövegeiről, Vajda inkább a Gyulai Pál által kirobbantott nőíró-vitában való állásfoglalásra használja fel az alkalmat. A novelláknak elsősorban az erkölcsi értékét dicséri, és megengedő kritikával illeti az eredetiség hiányát és a nyelvi megformáltság csorbáit – különös tekintettel arra, hogy első kötetes, nagyon fiatal szerzőről van szó.¹⁵⁰ Ezt követően Bajza Lenke a Nővilág állandó munkatársa lett. *Beszélyeket*, később útleírásokat közölt nyugat-európai körútjáról, 1860-tól pedig a divattudósítás rovatot is ő jegyezte. D. Szemző Piroska tanulmányából kitűnik, hogy pozícióját 1859 nyarán erősítette meg, amikor Vajda betegsége és vidéki gyógykezelése idejére átvette a Nővilág szerkesztését.¹⁵¹ Ez minden bizonnyal csak rövid ideig tartó, átmeneti megoldás volt, mert nevét nem tüntették fel a szerkesztő Vajda neve mellett, és az aktuális előfizetési felhívásokban sem szerepelt. Annál nagyobb hírverés kísérte a rákövetkező évben a divatrovat – és ezáltal a Nővilág arculatának – átalakulását a magyar viselet robbanásszerű elterjedésével, és Bajza Lenke divattudósításainak megjelenésével.

I.1.4. Divatos hagyomány – hagyományos divat?

Ezzel el is érkeztem a fejezet központi kérdéseihez, melyek a kortárs cikkírókat is élénken foglalkoztatták. Divattá válhat-e a hagyomány? Alávethető-e a magyaros viselet a

¹⁴⁷ TÖRÖK, „Legtermékenyebb...” 378–379.

¹⁴⁸ TÖRÖK, *Legtermékenyebb...* 381–382.

¹⁴⁹ *Uo.* 380.

¹⁵⁰ VAJDA János, „Könyvismertetés. Bajza Lenke beszélei – Két kötet. – „Az eskü”, „A különcz” ” *Nővilág*, 2. évf. 26. sz. (1858. június 27.) 408–411.

¹⁵¹ „Hogy a lapot szerkeszteni akarja, az kiviláglik abból, hogy 1859. július 24-től átveszi annak szerkesztését. A lap *Galambpostájából* megtudják az olvasók, hogy Vajda beteg és vidéken gyógykezelik; vagyis a látszat szerint Vajda betegsége miatt vette át Heckenastné a Nővilág szerkesztését.” D. SZEMZŐ, „A Nővilág megszűnése...” 129.

természetéből fakadóan minden évszakban megújuló, folyton változó divathullámok szeszélyeinek? Megtartható-e a nemzeti viselet az időbe fagyasztott, egyetlen állapotában a divatsajtó és a társas események újdonságra éhes figyelmének kereszttüzeiben?

Az 1859-es év nagy változást hozott a művelt pesti polgári társaság divatjában. A Napkelet, a Nefelejts, a Divatcsarnok és a Nővilág novemberi-decemberi divathírei már magyar dolmányokról, külföldön is kapható női és férfi atillákról illetve magyar kanászkalapokról és más, szintén a nemzeti viselethez sorolható ruhadarabokról szóltak. A külső megjelenés kérdése minden addiginál erősebb ideológiai felhangot kapott, s a szimbolikus jelentéssel feltöltött divat olyan politikai beszédmódot hozott létre, mely alól – az öltözködés szükségszerűsége által – senki nem vonhatta ki magát.¹⁵²

A 16–18. századból hagyományozódott, tulajdonképpen nyugati és törökös elemekből összeálló nemesi viselet nem a magyar kulturális eredet révén, hanem változatlansága, vagy inkább változásának lassúsága által nőtte ki magát nemzeti szimbólummá. Tompos Lilla 2005-ben gazdagon illusztrált kötetben dolgozta fel a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményének anyaga; fennmaradt festmények, metszetek és sajtómelléletek alapján a díszmagyarnak elnevezett magyar viselet történetét.¹⁵³ A 16–17. századi magyar díszöltözetben dominánsnak látja a hagyományosan udvari viseletként funkcionáló, hivatalos alkalmakon rendszeresen viselt férfi díszöltözetet, melyből jóval több maradt fenn a régebbi korokból, mint a divattal könnyebben változó női magyar díszruhából.¹⁵⁴ Az 1850-es 1860-as évekbeli magyar viselet egyik legfontosabb változtatása az volt, hogy az eredetileg főnemesi udvari viseletet társadalmilag és funkcionálisan is szélesebb körben hordhatóvá tette. Nagy hangsúlyt kapott a női magyar ruha, melyet a kor aktuálisan divatos sziluettjéhez igazítottak, és a báli ruha mellett hétköznapi, sőt, gyermek változata is készült.¹⁵⁵ Ekkoriban a magyar női viselet a 16–17. századi díszöltözetek alapján, de korszerűsített darabokból állt össze. Megmaradt a díszfűzős magyar váll, de a régebben különálló inggel összeolvadva egy ruhadereket képezett. A szoknyák sokkal bővebbek lettek divatosan széles krinolinokkal alátámasztva. Megőrizték a csipkefátyolt és kötényt, de újabb kiegészítők is megjelentek; mint a gyöngyös párta, vagy a női mente.¹⁵⁶

¹⁵² LUKÁCS, *Nemzeti divat...* 5.

¹⁵³ TOMPOS Lilla, *A díszmagyar. A magyar díszöltözet története* (Budapest, Magyar Mercurius, 2005)

¹⁵⁴ *Uo.* 8.

¹⁵⁵ Lásd „Diavatkép”, *Nővilág* 4. 19. sz. (1860. május 6.)

¹⁵⁶ TOMPOS, *A díszmagyar...* 15.

A korszakban póriának tartott paraszti, népies viselet elemei csak kis mértékben találtak utat a polgári-nemesi viseletbe. Az 1844–45-ös farsangi bálók idején például a Védegyelet felhívásának hatására kékfestő kelméből varrták az elegáns estélyekbe való öltözeteket. Ez a gesztus a magyar ipar támogatására irányult. A kékfestő esztétikai megítélése megosztotta a társaságot, és ez a divat egyetlen báli szezonot ért meg.¹⁵⁷ A nemzeti divat korszakokon átívelő, időszakos fellángolásai között kapcsolatot feltételezhetünk. A 19. században új jelentésmezővel és funkcióval gazdagodott nemzeti viselet nem hagyományozódott változatlanul, és nem is fejlődött organikusan a viselők megváltozott igényeihez és körülményeihez alkalmazkodva. Az új magyar díszöltözet kialakítása három pesti szabó nevéhez köthető: Kostyál Ádám, Klaszy Vencel és Tóth Gáspár. Az eredetileg német szabó Kostyál magyar díszöltözetekre igen magas körökből is kerültek megrendelők: 1843-ban Abdul Medzsid török szultánnak készített díszöltözetet.¹⁵⁸ A magyar viselet iránti elkötelezettségét mutatja, hogy visszavonulása után fiatal szabók ingyenes tanítása által még az 1860-as években is kivette a részét a nemzeti viselet alakításából.¹⁵⁹

A reformkorban az 1825-ös országgyűléstől kezdve elterjedt a magyar díszruha egyszerű, fekete változatának viselése hivatalos eseményeken, például főispánok beiktatásán.¹⁶⁰ A jelenség politikai üzenete az osztrák rendőrminiszter számára is nyilvánvaló volt, a szokás mégis egyre erősödött; az 1832–36. évi országgyűlésen már az, aki nem magyar ruhában érkezett, csak a karzaton foglalhatott helyet.¹⁶¹ Az 1820-as, 1830-as évek fordulóján megjelent a magyar úri társaság külhoni eseményein is: például az 1829-ben, Párizsban rendezett magyar táncestélyen. Az eseményről szóló tudósítás, mely részletes leírást adott a résztvevőkről, a táncrendről, és a magyaros öltözetekről, először a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg 1829-ben¹⁶². A beszámolót 1859-ben a *Vasárnapi Újság*¹⁶³. az aktuális divathullámra reagálva, a táncestély harmincadik évfordulója alkalmából újra közreadta.¹⁶⁴ Figyelmet érdemel a cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzés, amely az új közlést indokolja:¹⁶⁵

¹⁵⁷ F. DÓZSA Katalin, *A kékfestő az úri divatban*, F. DÓZSA Katalin, „Megbámulni és megbámultatni.” *Viselettörténeti tanulmányok*. (Budapest, L'Harmattan, 2014) 191-195

¹⁵⁸ TOMPOS, *A díszmagyar...* 113.

¹⁵⁹ *Uo.* 114.

¹⁶⁰ *Uo.* 55.

¹⁶¹ *Uo.* 57.

¹⁶² FEKETE Gáspár, „Magyar táncz Párisban (Február 9-én 1829.)”, VÖRÖSMARTY Mihály (szerk.), *Tudományos Gyűjtemény*, 13. évf. 1. kötet (Pest, Trattner J.M. és Károlyi I. 1829) 114.

¹⁶³ FEKETE Gáspár, „Magyar táncz Párisban (Február 9-én 1829.)”, *Vasárnapi Ujság*, 6. évf. 6. sz. (1859. február 6.)

¹⁶⁴ GERE Zsolt, *Szebb idők, Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, FÓRIZS Gergely (szerk.) *Irodalomtörténeti Füzetek* 174. (Budapest, Argumentum, 2013) 200.

¹⁶⁵ *Uo.* 200. (49. lábjegyzet)

„E közlemény, melly megjelenésekor, mint idősebb olvasóink emlékeznek, igen örvendetes hatást gerjesztett, most sem vesztette el érdekét, midőn annak épen 30-ik évfordulóját értük.”¹⁶⁶ E sorok tanúsága szerint az 1859-es farsangi szezonban már nem volt ritkaság az 1829-es cikkben leírtakhoz hasonló ünnepélyeken a magyaros viselet.

A nemzeti viselet általános divatja tehát erősen támaszkodott a hagyományra, a cikkírók rendszeresen hivatkoztak régebbi megjelenésekre a folytatólagosság benyomását keltve, de a magyar viselet iránti rajongás hamar elcsitult. Az 1850-es 1860-as évek fordulóján kialakult, és széles körben hordott nemzeti öltözet a század második felében aztán ismét csak díszöltözetként élt tovább a felsőbb társadalmi rétegben, a módos parasztság azonban bizonyos darabjait átvette, és beépítette a népviseletbe.¹⁶⁷

A divat követésének – vagy elutasításának – alapvető funkciója egy adott csoporttal való azonosulás vagy éppen elkülönülés jelzése. Eszerint – hagyományosan – a társadalmi állás csalhatatlan kifejezője, mely összetett jelrendszere által a vagyoni státusznál sokkal többet mond el viselőjéről. A külső megjelenés formanyelvét nyíltan politikai identifikációra felhasználó cikkírók a Napkelet hasábjain élesen elválasztották egymástól az ideológiailag telített, magasabb rendűnek tartott *öltözet* fogalmát az ideológiától mentes *divat* fogalmától,¹⁶⁸ más lapokban azonban e két fogalom gyakran szinonimaként maradt használatban. (A vita ismertetése során átmenetileg eltérek az eddig alkalmazott barthes-i fogalomhasználatától.)

A magyaros öltözet esztétikai szempontok szerinti megítélése sem volt egységes pártolói körében. A Napkelet egy névtelen szerzője 1860-ban egyértelműen leválasztja a változatlanságból és hagyományból építkező magyar öltözetet a szépség és csinoság évente változó követelményeinek alárendelt divatról. Szerinte a nemzeti öltözet viselésében nem lehet az szempont, hogy a ruha jól áll-e; annál sokkal fontosabb az elv, amit az képvisel.¹⁶⁹ Esztétikai kategóriából etikai kategóriába helyezi át a ruházkodás kérdését, ezáltal leszámol a változás és változatosság igényével is. Vajda János 1859-es cikke a Nővilágban éppen a magas esztétikai értéke felől ragadja meg a magyar viselet nagyszerűségét és alkalmasságát arra, hogy *divattá* váljék nemcsak Magyarországon, de külföldön is, mely szerinte a fennmaradás záloga.

Elpusztulhatunk a föld színéről, és elváltozhatunk, szétolvadhatunk idővel csakugy, mint más hatalmasabb népek, elenyészhetik nyelvünk is, de öltözetünk fennmarad, mig a föld jelen

¹⁶⁶ *Vasárnapi Újság*, 6. évf. 6. sz. (1859. február 6.)

¹⁶⁷ LUKÁCS, Nemzeti divat... 6–8.

¹⁶⁸ HITES Sándor, *Még dadogtak...* 250.1

¹⁶⁹ UŐ, *Uo.* 251.

nemzedéke el nem pusztul, s mint a latinok nyelve a papságnál, úgy a huszáregyenruha Európa hadseregében – általános lesz.

És midőn jelenleg újra viselni kezdjük a közéletben is nemzeti ruhánkat, elfogulatlan s méltó büszkeséggel mondhatjuk, hogy nem csak sajátlagosan magyar de egyszersmind – európai divatnak hódolunk.¹⁷⁰

Vajda a katonai egyenruhák példáin keresztül mutatja be, hogy a magyar huszáregyenruha európai térhódítása önmagában elegendő bizonyíték a magyar öltözet pozitív fogadtatására más nemzetek divatjában, szépségében pedig semmivel sem múlja alul az angol, vagy akár a francia divatot. Vajda felfogásában a magyar ruha expanziója és divattá válása kifejezetten előnyös és kívánatos. „A magyar öltözet halhatatlansága” című cikke már a következő év változásait és a divatrovat átalakulását készítette elő, egyben meghatározta a Nővilág viszonyulását a kérdéshez. Jósika Júlia ezen a ponton nem értett egyet a szerkesztővel, és nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel a nyugat-európai piacon fel-felbukkanó magyar divatcikkeket. 1860 januárjában óvatos állásfoglalást tett a divattá váló hagyomány kérdésében:

Azt hiszem a „Buda”¹⁷¹; is nem sokára külföldre fog kerülni, ha nem is „magyar köpeny” neve alatt. Egy idevaló szabó már évek óta, gyermekek számára, csinos kis attilákat árul, de melyeknek ő a „Polonaise” nevet octroyálta.

Kívánatos-e, hogy kedves, és rokonszenves magyar öltözetünk divatcikké emelkedjék, s nemzeti jelentőségét ezáltal elveszítse?

Ez kérdés, melyet nem akarok megoldani. Az én érzésemnek jobban esik azt, a mi kiválólag csak a miénk, általánosítás által ki nem tenni a paletot és caputte-ok sorsának, s mindig tartok tőle, hogy ügyetlen barátok vagyunk, mikor francia zuávok után, francia mádzsárokat öltöztetünk.

NB. A magyart Párisban mádzsárnak nevezik.

Megbocsáss! s ne haragudjál! ez csak magán nézet!¹⁷²

Noha a Nővilág divatra vonatkozó arculatváltását már előkészítették, a magyaros divathullám diktálta változás mértékét az év elején még nem kommunikálták az olvasók felé. Lehetséges, hogy Vajda és Heckenast maga is csak később döntött a gyökeres átalakulásról. Az 1860 januárjában több lapszámban is közzétett előfizetési felhívás még a Jósika Júlia által szerkesztett, az éves előfizetések mellé ajándékba járó *Hölgynaptárral*, illetve az író nő divattudósításaival csalogatja az olvasókat:

Eredeti divattudósításainkat hetenkint jövőben is az e részben páratlannak ismert b[.] Jósika Júlia irandja; ezenkívül általánosan kedvelt élettani iránycikkeit is folytatni fogja lapunk szépirodalmi részében.¹⁷³

Valójában a brüsszeli divatjelentések az előfizetési felhívást alig több mint egy hónappal élték túl: 1860 február 12-én jelent meg az utolsó *Eredeti divattudósítás* Jósika Júlia tollából.

¹⁷⁰ VAJDA János, „A magyar öltözet halhatatlansága”, *Nővilág* 3. évf. 52. sz. (1859. december 25.) 821–824.

¹⁷¹ buda: téli hosszú mente elnevezése. Lásd még: TOMPOS, *A díszmagyar...* 15.

¹⁷² Jósika Júlia, „Eredeti divattudósítás” *Nővilág* 4. 3. sz (1860. január 15) 42.

¹⁷³ [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. január 8.) [borító]

A magyar viselet fellángolásáról 1859. december 11-én adott hírt először a *Nővilág*. A mellékelt divatképen női menték láthatók, a hozzá fűzött magyarázat szerint pedig a már elterjedt magyaros férfi öltözet mellett annak női megfelelője is kibontakozóban van. Jósika Júlia a divattudósításában említi, hogy egy brüsszeli boltban olyasféle női atillát talált, amiről egy pesti divatlapban olvasott.

Két évvel korábban, 1857-ben is írt már Jósika Júlia a magyar stílusú öltözeti elemek külföldi megjelenéséről, akkor még azonban a magyarnak öltözött belga urak maskaráját nevetségesnek és harsánynak ábrázolta:

Két uri ember magyar öltözetben jelent meg – de minőben! – azt hiszem a guta ütötte volna meg ijedtében Kostyál urat, ha hirtelen megpillantja a két compatriótát. – Képzeld csak két köpcös belga urat, nem épen a legfiatalabbikat, vörös bő pantalonban arany paszománttal, magos csizmákba dugva, melyeken ökölnyi arany bojt függött. Ahoz kék mellényt – szintén paszománttal – s ezenfelül zöld rövid frakkot, arany csipkével s paszománttal kicifrázva. Fejeiken roppant gránátos főveget viselt e két szeretetre méltó egyéniség, melyet Colbag-nak méltóztattak nevezni, míg hosszú egyenes kard csörgött oldalaikon! Nesze neked magyar!¹⁷⁴

A belga urak maskarája Jósika Miklósról is mély benyomást tett, ő Fejérváry Miklóshoz címzett levelében némileg eltérő leírást ad róluk:

Újságul írhatom, a magyar costume [viselet] nagyon terjed Európában. A múlt napokban volt egy bál [az] udvarnál, hol két pofók belga magyar öltözetben jelent meg. – Pompás gyerekek voltak! – Az egyiknek – Mr. Van-Malen – volt egy haragos vörös *frakkja*, melynek melle ki volt zsinórozva, s ehhez felcsípett a dominus [az úr] egy biliárdzöld *pantalont* rémítő széles paszománttal két oldalán. Volt aztán egy zöld mellénye cum multis sujtásonibus [sok sujtással], fején pedig egy akkora kalpag, hogy [az] embernek kápráztott a szeme tőle. A kalpagon fél mètre hosszú fehér és vörös tollforgó, oldalán pedig egy dragonyos kard! Ecce tibi [nesze neked] magyar! [...] Ha nálunk a vén taplós pofájú Bach még sokáig uralkodik, bizony-bizony Prónay Gábor és Auguszli liberbáró öméltóságok még ilyen magyarokká teszik az otthon nyalókat.¹⁷⁵

A belga kontextusban világos, hogy a magyarnak csúfolt maskarák Jósika Júlia divattudósításában öltözeti tények, vagyis viselőik aktuális választásairól, egyéni megoldásairól tanúskodnak, és nem csoportnormát fejeznek ki. Jósika Miklós szarkasztikus kommentárja ellenére nincs okunk feltételezni, hogy 1857-ben valóban elterjedt volna Európában a magyar viseletnek ez a torzított változata. A magyar kortársak számára bármilyen nevetséges is volt egy ilyen öltözet, egy belga udvari mulatságon e ruhák és kiegészítők elsődleges jelentése nem az, hogy „magyar”, hanem az, hogy „jelmez”, ennél fogva nem bír normaképző funkcióval. Ugyanebben az évben azonban Magyarországon báli viseletként (és nem jelmezként!) bukkant

¹⁷⁴ JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág* 1. évf. 18. sz. (1857. május 10.) 282–283.

¹⁷⁵ JÓSIKA Miklós, *Fejérváry Miklóshoz*, JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad...*” (72.) 218–219.

fel a magyaros párta, ingváll, zsinóros pruszlik és hímzett kötény,¹⁷⁶ és ez viszont akár a magyar viselet 1859-ben kezdődő virágzásának előjele is lehetett.

A Nővilág 1859-es évfolyamának utolsó előtti számában közölték Jósika Júlia arcképét (melyet már a júliusi előfizetési felhívásban megígértek az olvasóknak), majd az évfolyam utolsó számában Jósika Júlia emberi erényekről szóló életvezetési tanácsadó cikksorozatának sokatmondó darabja következik: a *Hallgatás*. Ugyanebben a számban – rendhagyó módon – a divatról Vajda János értekezik a korábban már tárgyalt, *A magyar öltözet halhatatlansága* című terjedelmes cikkében. A divattudósításokban Jósika Júlia inentől kezdve a párizsi és brüsszeli divat híradásai mellett mindig ejt néhány szót a zsinóros, sujtásos magyaros díszítményekről a párizsi divatban, a divatképek leírásait pedig a „hirtelen keletkezett magyar divat”¹⁷⁷ népszerűsítésének szenteli a Nővilág. A lapszám végén az 1860-as évfolyamra vonatkozólag a szerkesztőség ígéretet tett a magyaros divat átfogó és teljes bemutatására, továbbá a tárcarovatban a szerkesztő a következő évre szóló előfizetéseket propagálva így buzdította az olvasókat a Nővilág megvásárlására:

[...] méltóztassanak előfizetni divatlapunkra, már csak azért is, mert ez legolcsóbb, s ugyancsak [...] eddig legerjedtebb is volt – és ha ugyan eddig is szerencsés volt magas megelégedésüket kiérdemelni, bizonyos, hogy jövőben erre még méltóbbá teendi magát, adandván rendesen azt, a mit külföldi divatlapok adni nem képesek: eredeti magyar divatképeket [...]¹⁷⁸

Nem meglepő, hogy a magyar viselet elterjedésével a külföldi divathírek egyre inkább háttérbe szorultak. A cikkekből az derül ki, hogy ebben az időszakban már igény sem mutatkozott a párizsi divat újdonságaira, mert aki nem akarta, hogy a társaság megbélyegezze, az magyar ruhát öltött.¹⁷⁹ Pontosan ez volt az a felfogás, ami ellen később a Napkelet szerzői kikeltek, mert úgy tartották, hogy ez által elveket és politikai öntudatot nélkülöző hóborttá silányul a nemzeti viselet.

I.1.5. Paszománnyal a bécsi fodrok ellen

Miért is volt olyan felháborító a pesti társaságban francia divat szerint öltözködni ebben az időszakban? Az 1848–1849-es európai nemzeti mozgalmakat követően kialakult a Habsburg restaurációnak kedvező, úgynevezett *második rokokó* divatja az 1850-es években. Német

¹⁷⁶ F. DÓZSA Katalin, *A női divat változásai...* 302.

¹⁷⁷ [Név nélkül], „Műterem”, *Nővilág*, 3. évf. 52. sz. (1859. december 25.) 826.

¹⁷⁸ [Név nélkül], „Tárcza”, *Nővilág*, 3. évf. 51. sz. (1859. december 11.) 795–796.

¹⁷⁹ „[...] már is sokan vannak, és napról napra többen lesznek olyanok, kik nem annyira nemzeties előszeretettől, de csupán azon természetes okból is kénytelenek magyar ruhába öltözködni, hogy az uralkodó, az ellenállhatatlan divatnak hódoljanak, és nem magyaros viseletük által föl ne tűnjenek.” VAJDA János, „A magyar öltözet...” 822.

területeken kikopott az utcákról a forradalmi barikád-öltözék, és az emberek ismét az arisztokrácia excentrikus stílusát kezdték el utánozni.¹⁸⁰ Hasonlóképpen a magyarok is elhagyták a forradalom alatt elterjedt nemzeti öltözetet a szabadságharc bukása után.

A második rokokó divatjának központi figurája III. Napóleon felesége, Eugénia volt. A francia császárné rajongott Mária Antónia stílusáért, gyűjtötte a személyes tárgyait, és nagyban inspirálódott az öltözködéséből. Érdeklődése nem korlátozódott a kései rokokóra, az irányzatot teljes pompájában igyekezett beépíteni a császári udvar arculatába a bútorokat, épületdekorációs elemeket is ideértve.¹⁸¹ Mivel Eugénia császárné – Erzsébet osztrák császárné és magyar királyné mellett – Európa egyik legnagyobb divatikonja volt, így a francia divaton keresztül hamarosan mindenhol általánossá vált a szoros fűzés, a mély dekoltázs; elterjedtek az egyre szélesedő krinolinok, bő ruhaujjak és gazdag fodrok.¹⁸² Bécsben természetesen örömmel üdvözölték a 18. századi abszolutizmus dicsőségét némán hirdető, rokokó elemekből építkező, de modern francia divatot. A francia udvar másik nagy divatikonja éppen a párizsi osztrák nagykövet felesége, a magyar grófi származású Pauline von Metternich hercegnő volt, aki nem mellesleg Eugénia császárné közvetlen környezetéhez tartozott¹⁸³, így a francia és osztrák divatirányzatok közti harmóniát még az 1859-ben kitört szárd–francia–osztrák háború sem bontotta meg.

A francia gyökerű második rokokó bécsi támogatottsága elégséges magyarázatul szolgál tehát a magyar nemzeti divatot követő pesti társaság elutasító magatartására az idegen divattal szemben – még akkor is, ha maga Eugénia császárné is tett gesztusokat a magyar divat felé – már ha hihetünk a *Vasárnapi Újság* 1860-as beszámolójának:

Tekintve az öltözetet, megvallom, hogy ha bécsi német nem volnék, pesti magyar szeretnék lenni. Hogy mi mindenfélét csinálnak divatárusaink a német hölgy fejéből, az égbekiáltó vétek! A magyar női kalap azonban, különösen, mióta Napoleon császár szép neje, Eugenia is feltevé azt, a magyar határokon is jóval túlterjeszté határát. Ha nem sérteném meg a magyarokat, elmondanám, hogy ezen amazonkalap jobban ismeretessé tette Európában a magyarokat, mint Kertbeni úr fordításai.¹⁸⁴

A cikkíró ez alkalommal a bécsi divat alsóbbrendűségét a magyarral szemben a francia nép- és divat királynéjának alkalmi preferenciájával igazolja, annak egyetlen darabjára, a kalapra

¹⁸⁰ Isabella BELTING, *Mode und Revolution. Deutschland 1848/49* (Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1997) *Historische Texte und Studien* Band 15. (Hildesheim-Zürich-New York, Georg Olms Verlag, 1997) 153.

¹⁸¹ Debra SILVERMAN, *Art Nouveau in Fin-de-Siècle France Politics, Psychology and style*. (Berkeley-Los Angeles-Oxford, University of California Press, 1989) 20.

¹⁸² BELTING., *Mode und Revolution...* 154.

¹⁸³ Daniel James COLE–Nancy DEIHL, *The History of Modern Fashion from 1850*. (London, Lawrence King Publishing, 2015) 20.

¹⁸⁴ [név nélkül] "Egy bécsi lap a magyar öltözetről." *Vasárnapi Újság* 7. 39. sz. (1860. szeptember 23.) 473.

fókuszálva. Tompos Lilla ezzel a felvezetéssel idézi a Vasárnapi Újságban megjelent cikket: „Egy bécsi lap tárcaírója semmit nem érzékelt a szabadságharc utáni évtizedek öltözeteiben rejlő protestálásból, de írása jól tükrözi az öltözet elterjedését és formáit.”¹⁸⁵ A Vasárnapi Újság a szöveget átiratban, érdemi forrásmegjelölés nélkül közli, a szerzőre csupán „egy bécsi lap tárcaírója”-ként hivatkozik. Habár nem végeztem minden bécsi 1860-as sajtótermékre kiterjedő összevetést a szöveggel, meglepőnek tartanám, ha létezne ez a bizonyos bécsi tárca. A magyar kalapok külföldi terjedéséről Jósika Júlia 1860 elején ezt írja:

A kalaposoknál most sok magyar kalap látható, oly formájú pedig mint az ugynevezett kanászkalapok. Angolországból kerültek ide, s az „új angol téli kalapok” neve alatt kaphatók.¹⁸⁶

Meglátásom szerint éppen ez a fajta rejtett beszéd adta a divatról szóló diskurzus legnagyobb erejét az ellenőrzés alatt tartott sajtó politikai megnyilvánulásaira, az idézett cikk szerzője pedig távol áll az öltözködés politikai üzenetéről mit sem sejtő bécsi újságírótól. Eugénia császárnő sajtóhírré lett kalapválasztása nem feltétlenül volt politikailag motivált – ha tekintetbe vesszük a magyar és angol kalapok összetéveszthetőségét az idényben – de ez a cikk mindenképpen az.

1860. február 12-én a Vasárnapi Újság illusztrált vezércikket közölt a magyar férfi díszöltözet történetéről.¹⁸⁷ A testvérnap Nővilág ezzel párhuzamosan a magyar női divatot köszönti. Jósika Júlia utolsó *Eredeti divattudósítás*ában örömmel üdvözlí a magyaros öltözet immár mindent elsöprő térhódítását, egyúttal – olvasói igény híján – a továbbiakban lemond a francia divat közvetítéséről:

Szép dolog és örvendetes ez a kedves magyar viselet; s szivemből örülök, hogy ismét napvilágot lát – de meg kell vallanod, hogy ez örömben részemről nagy az önzéstelenség; mert ugyan meggyült ezáltal a bajunk, szegény divattudósítóknak! Nincs többé szükséged franczia divatokra – tehát minek szóljak ezekről? Ez igen logicus conclusio; bár csak épen annyira tisztában volnék már a fölött is hogy miről irjak. Azonban magyar köntösök is selyemszövetekből készülnek, még pedig szép szövetekből, s azokhoz is kell csipke, szalag, ékszer stb. Tehát ezekről fogok ezután szólni [...]¹⁸⁸

Rovatának jövőjét felvázolva megkísérli ugyan az új áramlathoz való alkalmazkodást a külföldi kelmék magyaros viseletben való felhasználásának ismertetése által, ez azonban – ebben a formában – nem valósul meg. Továbbra is közöl olykor-olykor divat-témájú cikkeket, de azokat már más címmel, más rovatban teszi. Megkezdí a brüsszeli mindennapokról és ünnepekról szóló cikksorozatát, mely a divattudósítás formai követelményei alól felszabadulva a maga teljességében mutatja be – és élteti – a magyar vigasságokhoz képest jóval takarékosabb belga

¹⁸⁵ TOMPOS, *A díszmagyar...* 16.

¹⁸⁶ JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág*, 4. évf. 3. sz. (1860. január 15.) 41–42.

¹⁸⁷ VÍZKELETI Béla, „Vázlatok a magyar viselet történetéből” *Vasárnapi Újság* 7. 7. sz. (1860. február 12.) 73–75.

¹⁸⁸ JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág*, 4. évf. 7. sz. (1860. február 12.) 105–106.

ünnepi szokásokat és viseleteket. Korábbi stílusához híven a magyar estélyek és bálók túlzó és pazarló voltára rámutatva kínálja fel a nyugat-európai alternatívát a kiadásában visszafogott, cserébe gyakrabban megrendezhető vigalmakra. Nem hallgatja el a belga társasági élet fonákságait sem, éles hangon bírálja például a táncestélyeken szolgáltatott gyenge zenét, illetve bizonyos kosztümöket.¹⁸⁹ A közvéleményt leginkább foglalkoztató magyar viseletről ellenben ezek a cikkek hallgatnak.

Meglepő módon a magyar viselet okozta zsongás közepette a Nővilág késlekedett az új divatszakember kinevezésével. Rendszeresen közölték a legfrissebb pesti divatképeket és azok leírását, de Heckenast-Bajza Lenke első divattudósítása – egyben hittétele a magyar viselet mellett – csak két hónappal később, április elején jelent meg, ekkor még név nélkül. A szerző méltatta elődjének színvonalas és közkedvelt munkásságát, egyben le is zárta azt:

[...] feladatam könnyebb elődöménél, mert hiszen magyar nőnek magyar divatról könnyebb s kétségkívül örvedetesebb dolog írni, mint a bár európai közös, de mégis idegennek mondható ugynevezett párisi divatról.¹⁹⁰

Figyelemreméltó, hogy Vajda János szerkesztőségi felügyelete alatt Bajza Lenke leválasztotta a magyar divatot az európairól, és elhatárolódott attól a nyugati kulturális orientációtól, amit a Nővilág addig képviselt. Elképzelhető, hogy az aktuális piaci viszonyok közt csak ez volt a járható út. Abszurd helyzet alakult ki: a nyugati emigráns magyarok által szervezett és nyugat-európai szövetségesekre alapozott mozgalmat támogató emberek úgy fejezték ki az ügy iránti elkötelezettségüket, hogy elfordultak a nyugati stílustól, és egy magába zárt, keleti orientációjú divatot éltek, amit a magukénak vallhattak. Ennek eredményeképp az emigráns Jósika Júlia – aki férje révén tényleges kapcsolatban állt Kossuth körével – elvesztette a legfontosabb újságírói pozícióját a Nővilágban.

Az új divattudósító nevének kezdeti elhallgatása minden bizonnyal kiadói fogás volt az érdeklődés felkorbácsolására. 1860. április 29-én tüntették fel először Heckenast-Bajza Lenke nevét az *Eredeti divatjelentés*en. Ehhez rövid szerkesztői megjegyzés is társult, miszerint – a Nővilág drágulását elkerülendő – Bajza Lenke „honleányi áldozatból” (ti. ingyen) veszi át a rovat szerkesztését; egyúttal biztosították az olvasókat arról, hogy Jósika Júlia továbbra is a lap munkatársa marad. A rendszeren júliusban közzétett, második félévre vonatkozó előfizetési felhíváson már megjelent Heckenast-Bajza Lenke neve is, méghozzá nagyobb betűkkel szedve, mint Jósika Júliáé. Összességében véve az 1860-as évfolyamot még Jósika Júlia novellái,

¹⁸⁹ JÓSIKA Júlia, „A farsang Brüsszelben”, *Nővilág*, 4. 8–9. sz. (1860. február 19. és 1860. február 26) 137–138.

¹⁹⁰ HECKENAST-BAJZA Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 14. sz. (1860. április 1.) 218–219.

külföldi beszámolóí és egyéb cikkei uralták, azonban az 1861-es évfolyamra vonatkozó decemberi előfizetési felhívásról már lekerült a neve, és 1861-től az időközben főmunkatárssá előlépett Heckenast-Bajza Lenke fokozatosan kiszorította a Nővilágból.

Az új sodor elvetette a párizsi divat beszivárgását; az ún. „magyartalan”, csak a francia ízlésnek megfelelő „bizarr” elemek beépítését a magyar öltözetekbe. Ostorozta a nyugati divat gyakori és radikális változásait, szemben a hagyománytisztelő, állandóságra törekvő magyar viselettel, melyet kényelmi és esztétikai szempontból is a párizsi divat fölé helyezett. Hívei azonban nem zárkóztak el bizonyos módosításoktól, melyek az eredetileg díszöltözetnek tervezett ruhákat mindennapi viselésre alkalmassá tették. 1860 nyarára a divatjelentések tanúsága szerint már teljesen általánossá vált a magyaros viselet kortól, nemtől, lakóhelytől és társadalmi állástól függetlenül. Heckenast-Bajza Lenke divattudósításainak gyenge pontja – a Vajda által első novelláskötete kapcsán is kritizált – nyelvi megformátlanság. Döcögős, olykor értelemzavaróan alulszerkesztett mondataiért¹⁹¹ azonban bőségesen kárpótolta az olvasót a magyar közélet ismert asszonyai által viselt „szebbnél szebb ősmagyar öltözékek” leírásával.¹⁹² Az előfizetőknek nyilvánvalóan többet jelentett a saját köreikben ismert nevekkel és rendezvényekkel találkozni, mint egy-egy jeles márkiné vagy belga hercegnő szereplése magyar hölgyek számára lényegtelen, ám igényesen leírt gálaesteken.

Mégis hiába teltek meg a hetilapok, a boltok és a szalonok nemzeti divatcikkekkel, a magyaros viselet reneszánsza a pesti és vidéki öltözködésben mindössze pár évig tartott. Hiába küzdöttek a divattudósítások szerzői a magyar viselet felszínes divattal való összerosása ellen, hiába dolgozott a sajtó a ruházat nemzeti ideológiával való feltöltésén és állandósításán. Az 1857-es első báli megjelenések után 1858-ban beszivárgott a nappali viseletbe is, majd 1860-ban csúcsonyosodott ki egészen kiszorítva a divatlapokból és a társasági eseményekről a francia divatot. Ez a kizárólagosság azonban csupán egy évig tartott, 1862-ben pedig már Alexandra angol hercegné ruháit kezdték utánozni a magyar hölgyek is. 1865-ben egyre lankadt a honleányi lelkesedés a női ruházatkodás terén, 1868-ra pedig egészen kikopott a divatból.¹⁹³

A nemzeti viselet hirdetése a – Bécsben is népszerű – párizsi divat darabjai helyett; a saját hagyomány felértékelése az idegen áramlatokkal szemben egy rövid időre a nyelv megőrzésével került azonos szintre a nemzeti egység megtartásának narratívájában. A magyar öltözet általános, az egész népre kiterjedő elterjesztésének nemzetmegtartó eszménye végül

¹⁹¹ pl.: „Ezen szempontból kiindulva előttünk nem csupán az érdekes a mi uj, hanem az a mi érdekes.” HECKENAST-BAJZA Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 16. sz. (1860. április 15.) 251–252.

¹⁹² *Uo.*

¹⁹³ F. DÓZSA, *A női divat...* 305-314

pontosan annak bizonyult, amit a leginkább megvetett: egy-két évadon át meghatározó, a külsőségeken túllépni képtelen, kérészetű divatnak.

I.2. Jósika Júlia újságírói nyelve

Egy idő óta divattá akar lenni nálunk: a „divatlapok” és a „divatképek”, következőleg a „divattudósítások” ellen is küzdeni. Egnémely lap, mely szörnyű komolyságot negélyez, szinte átkot mondott mindezekre! Hanem mi nem hagyjuk magunkat ezáltal megzavartatni, s folytatjuk csöndesen pályánkat azon meggyőződésben, hogy nincs oly hírlapi hatalom, mely a „divatot” legyőzni képes volna.¹⁹⁴

Így vette védelmébe a divatot – és saját lapját – Császár Ferenc, a *Divatcsarnok* szerkesztője 1858 januárjában. Ez nem is volt egészen alaptalan: a női- és családi magazinok az 1850-es, 1860-as évek fordulóján a politikai atmoszférának és a sajtót érintő szabályozásoknak is köszönhetően egyre komolyabb tényezővé váltak a magyar sajtóirodalomban. Az már az előző fejezetben is világossá vált, hogy az utólagos rendőri ellenőrzés gyakran vezetett a szerkesztők öncenzúrájához,¹⁹⁵ a női és családi lapok mégis alkalmasnak bizonyultak a magyar irodalom és kulturális élet becsatornázására.

A divatlapok és női magazinok mindig is rendelkeztek viselkedésformáló, normaképző funkcióval az olvasók személyes választásainak és személyközi kapcsolataik értékelésének befolyásolásán keresztül.¹⁹⁶ Ennek érdekében a magazinok a célközönségük társadalmi környezetére szabva változtatták a direkt iránymutatást és a beágyazott üzeneteket. Éppen ezért olyan szövegcsoportokat választottam vizsgálódásom tárgyául, melyek az újságírás közösségi normaképző funkcióját két különböző társadalmi bázisra irányítva látják el. A fejezet középpontjában Jósika Júlia a *Nővilágban* publikált életvezetési- és divattanácsadó cikkei; illetve a *Divatcsarnokban* megjelent kertészeti cikksorozatának összevetése áll.

I.2.1. A Nővilág olvasóközönségéről

Jósika Júlia divattudósításai kapcsán már felvázoltam a *Nővilág* indulásának és programjának átfogó képét, most a feltételezett olvasóközönségről ejtek néhány szót. A *Nővilág* deklaráltan

¹⁹⁴ CSÁSZÁR Ferenc, „Divat” *Divatcsarnok*, 6. 3. sz. (1858. január 19.) 48.

¹⁹⁵ BUZINKAY *A magyar sajtó és újságírás története...* 144.

¹⁹⁶ GIGI DURHAM, „The Taming of the Shrew: Women's Magazines and the Regulation of Desire”, *Journal of Communication Inquiry* 20. no.1 (1996): 18.

<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/019685999602000102>

nyugati orientációjú esztétikai program mentén a középrendű nők¹⁹⁷ művelődését; gazdasági szerepvállalásának- és társadalmi emancipációjának segítését tűzte ki célul,¹⁹⁸ miközben publikációs lehetőséget is biztosított számukra. Az első lapszám végén olvasható az alábbi felhívás, mely egyúttal a közölhető szövegek stilisztikai tónusát is meghatározta:

Hazánk lelkes és művelt hölgyeit tiszteletteljesen fölkérve figyelmeztetjük, hogy lapunk minden rovata nyitva áll számukra, éspedig – elsőségi joggal a férfiak fölött. Mi nem csupán novellát, verset – de még sokkal örömeztőbb veszünk a gyakorlati életbe vágó cikkeket – különösen a „ház gazdaság” – „női műiskola” – „családélet” rovatokba valókat. Ez utóbbiakba szánt cikkeket minél egyszerűbb modorban, szorosán tárgyilagos tartalommal, s minden bevezetési szószaporítás nélkül óhajtjuk írottaknak.¹⁹⁹

A hetilap tényleges olvasóközönségét előfizetői névsor híján lehetetlen pontosan meghatározni – főleg, ha tekintetbe vesszük a könyvtárakban, kávéházakban és több háztartásban közösen olvasott példányokat is. Az azonban biztosra vehető, hogy nem kizárólag pesti, középosztálybeli nők járták. A borítókön publikált *Vidéki levelek*, illetve a *Galambpostában* olvasható rövid szerkesztői üzenetek címzései alapján Erdélytől Bécsig az egész ország területéről kisebb és nagyobb városokban egyaránt olvasták a *Nővilágot*.²⁰⁰ A *Vidéki levelek* írói között férfiak és nők szinte egyenlő arányban szerepelnek – már, ahol ezt meg lehet állapítani, ugyanis gyakori a monogramos aláírás. Ritkán ugyan, de főnemesi előtagú nevek is felbukkannak köztük, ami tovább árnyalja a társadalmi bázist. A rovat funkciója a vidéki kulturális élet híreinek összegyűjtése volt rendszeres és alkalmi levelezők, lelkes olvasók beszámolóí alapján. A híradások geográfiai megoszlása véletlenszerűnek tűnik: azokról a településekről kapunk híreket, ahol éppen egy vállalkozó szellemű olvasó említésre méltónak talált egy kulturális eseményt. A levélírók nagyobb része a nyári hónapokban a legaktívabb, és a középrend számára elérhető rendezvényeket látogatja. Egy egri levélíró például sokallja a belépőt az érsekkerti koncertekre,²⁰¹ míg egy ceglédi levélíró a helyi színitársulatot ért kemény kritika cáfolására használja a rovatot.²⁰² Elemér Szarvasról divatos fürdőhely helyett a Körös-parttal kénytelen beérni, de lelkesen méltatja a helyi dalárda javára rendezett hangversenyt,²⁰³ Székesfehérvárról pedig az a panasz érkezik, hogy a színházi padok kiálló szögei kiszakítják az

¹⁹⁷A *Vasárnapi Ujság*ban közzétett, a *Nővilágra* vonatkozó előfizetési felhívásban ez a megfogalmazás olvasható: „Legolcsóbb szépirodalmi és hölgydivatlap a középrend számára. A magyar nők vasárnapi ujsága!” Név nélkül, „Előfizetési felhívás”, *Vasárnapi Ujság* 14. 28. sz. (1864. július 10.) 284.

¹⁹⁸ KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla (szerk.), *A magyar sajtó története II/1. 1848-1867*, (Budapest, Akadémiai, 1985) 435-436, SZABOLCSI Miklós (főszerk.) *A magyar sajtó története* (Budapest, Akadémiai, 1979)

¹⁹⁹VAJDA János, „Galambposta” *Nővilág* 1. 1. sz. (1857. január 8.) 16.

²⁰⁰Néhány példa: Kolozsvár, Vajdahunyad, Debrecen, Gyula, Kunszentmiklós, Pécs, Esztergom, Veszprém, Győr stb.

²⁰¹[Kupaky] „Vidéki levelek”, *Nővilág* 2. 30. sz. (1858. július 25.) [borító]

²⁰²[Igazmondó], „Vidéki levelek”, *Nővilág* 2. 34. sz. (1858. augusztus 22.) [borító]

²⁰³[Elemér] „Vidéki levelek”, *Nővilág* 3. 32. sz. (1859. augusztus 7.) [borító]

ember új kabátját.²⁰⁴ A rovat rendes pozíciójában – a reklámblokk fölött – „Fölszólítás” címmel egy kiskunfélegyházi hölgy a jászkun nők összefogására szólít fel, hogy a Nemzeti Múzeum címeres bársonyszékei az ő címerükkel gazdagodjanak.²⁰⁵ Egy nagykanizsai levélíró arról számol be, hogy „[...] mint erről a postán meggyőződünk – a vidékre nagy számban járnak a szépirodalmi lapok, melyek közül is a „Nővilág” piroslik ki leginkább.”²⁰⁶

Vajda János a nemzet kulturális felvirágoztatásában a nőknek az addigiaknál aktívabb szerepet szánt: nem csupán az új generációk nevelőjeként és a férfiak biztos támaszaként tekintett rájuk, hanem kulturális javakat fogyasztó, terjesztő és támogató polgárokként:

Beszéljünk mi e szerény vállalat élén csupán a kisebb czélokról, mert a mivelődés által minden elérhető, mit az életben áldásnak nevezhetünk. Szóljunk például a családi, házi élet boldogságáról. A szépek egyszersmind gyöngédek is; nem saját érdekük kívánja-e, hogy a durvaság, mely nálunk még sok módos családban is a kegyetlenséggel határos, mint a szépet szentségtelenítő tulajdon, száműzessék, s mint a lerombolt Chartagora örök átok mondassék? [...]

Ugyanis hisszük, miszerint mivel szépeink felkarolják a szépnek ügyét saját nemük érdekében, s bájaik ellenállhatatlan hatalmát arra használadják, hogy ott is, hol örvös oroszlánok téptek szét eddig minden jó akaró programm-jövevényt, lassankint élőszavuk magyarázata folytán, megkedveltetik a szépnek igéit terjesztő közlönyöket [...]²⁰⁷

Vajda retorikájában a nők művelődésének érdeke a nemzet érdeke is, és viszont; miközben nyilvánvalóan előfizetőkként – fogyasztókként – is számít rájuk.

Ahogy az az előző fejezetben kifejtettem, Jósika Júlia a Nővilágban divattudósításaival szerzett magának hírnevet. Szintén az előfizetési felhívásokból tudjuk, hogy hasonlóan kedveltek voltak az életvezetési tanácsadó cikkei is. Ezeket négy tematikus kategóriába soroltam, melyek közül az első az általános emberi erényekről és hibákról szóló cikkeit tartalmazza. Ilyenek a *Takarékosság és fösvényesség*, *Bátorság*, *Önhittség*, melyek egy-egy elvárható viselkedésminta kereteit jelölik ki elsősorban nők elsősorban nők, de közvetve a férfiak számára is. A második kategóriába a specifikusan női társadalmi szerepekre vonatkozó cikkei, mint például a *Vén leányok*, *Otthon és társaságban*, *Cseléd és Uraság* stb. tartoznak. Szellemi javak fogyasztására, művelődésre vonatkozó cikkek alkotják a harmadik kategóriát: *Mire jó a számvetés?*; *Néhány szó az olvasásról*; *Műveltség* stb. A negyedik kategória darabjai hétköznapi női problémák és teendők köré szerveződnek, mint például *A nap felosztása*; *Csinosság és tisztaság az öltözetben*; *A fűzésről* stb.

²⁰⁴ [Egy vidéki] „Vidéki levelek” *Nővilág* 3. 46. sz. (1859. november 13.) [borító]

²⁰⁵ Keserü-Bérczy Ilka, „Fölszólítás”, *Nővilág* 3. 51. (1859. december 11.) [borító]

²⁰⁶ [Nefelejcs], „Vidéki levelek”, *Nővilág* 3. 28. sz. (1859. július 10.) [borító]

²⁰⁷ VAJDA János „Szépről a szépekhez” *Nővilág* 1. 1. sz. (1857. január 8.) 45

E cikkek jelentős részét később beépítette a *Pályavezető*²⁰⁸ című, Heckenast Gusztáv kiadói megrendelésére készült nőnevelési tanácsadó könyvébe, ahogyan azt a III. fejezetben bővebben is kifejtem. Nem jellemző a kettős beszéd, szemléltetésre egyenes, hétköznapi példákat használnak. Ezt illusztrálja a *Cseléd és uraság*-ból vett alábbi szövegrészlet:

Nehéz a cseléddel bánni, azt tapasztalásból tudom, mert olyan az, mint a gyermek, s úgy szólván tanulmányozni kellene mindegyiknek jellemét, ha tökéletesen jól ki akarnánk vele jönni. Hanem éppen úgy, mint a gyermeknél, a cselédnél is igen sok befolyása van a bánásmódnak.²⁰⁹

Jelentőségteljes téma volt ez a frissen felemelkedő középosztály számára, akik – lehetőségeikhez mérten – öltözködésben, lakáskultúrában és életmódban is törekedtek az arisztokrácia utánzására.²¹⁰ Gyáni Gábor megfogalmazásában: „A 19. századi illemkönyvek közhelye szerint a háromszobás lakás és a cseléd tartás a középosztályi életforma alapfeltétele.”²¹¹ A középosztálybeli olvasók számára feltehetően nem volt lényegtelen, hogy Jósika Júlia személyében a Nővilág életmód-tanácsai éppen egy polgári foglalkozást űző arisztokratától származtak, aki Brüsszelben saját csipkekereskedését vezette – nem is sikertelenül²¹² mégis otthonosan mozgott a legmagasabb körök szokásaiban.

Az általános emberi erényekről szóló cikkek retorikája is következetes és nyílt. Felvázolja a negatívan megítélt viselkedésmintát, karikírozza és/vagy szembesíti a következményekkel, majd felvillantja a helyes mintát:

A nem értett hölgy természetesen azt gondolja, hogy azért nem értik az emberek, mivel sokkal magasabb fokán áll a műveltségnek, gyöngédségnek és egyéb szellemi kiképzettségeknek, mint körözte; az életúnt ifju többnyire azért únja életét, mivel szeretetreméltó tulajdonai nem találkoznak [kielégítő] elismeréssel; s a világfájdalomban sínlő poéta igen gyakran csak a tömjénezés csekélységét fájlalja.

[...] Szokjuk meg azon üdvös gondolatot: hogy sem szebbek, sem kellemesebbek, sem okosabbak, sem műveltebbek, stb. stb. nem vagyunk másoknál, s minden csekély kitüntetés jól fog esni, növelni fogja életünk kellemeit – s edzeni erőnket.²¹³

Jósika Júlia gyakran alkalmazza ezt a retorikát divattudósításaiban is. A divat normatív rendszere lehetővé teszi, sőt, meg is kívánja a direkt befolyásolás eszköztárának használatát.

²⁰⁸ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető*...

²⁰⁹ JÓSIKA Júlia, „Cseléd és uraság” *Nővilág* 1. 49. sz. (1857. december 13.) 778–779.

²¹⁰ GYÁNI Gábor–KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, (Budapest: Osiris, 2001) 137.

²¹¹ GYÁNI–KÖVÉR, *Magyarország társadalomtörténete*... 132.

²¹² KÚN Miklós András, *Egy magyar regényíró Brüsszelben*, SZAJBÉLY Mihály (szerk.) *Jósika Miklós emlékkönyv* (Budapest: Széphalom Könyvműhely 1999) 24.

²¹³ JÓSIKA Júlia, „Önhittség” *Nővilág* 2. 34. sz. (1858. augusztus 22.) 538–539.

Az alábbi idézet letisztult, kifinomult ízlést demonstrál, mely összefüggésbe hozható a magyar arisztokrácia extrém divathóbortokat elutasító, időálló eleganciát pártoló gesztusaival.²¹⁴

Nevetséges ellentétet képezett evvel [a csinos öltözettel] pár angolnő, kik minden magokra raktak a mit előkaphattak. Csipke, toll, virág, gyöngy, gyémánt – semmi sem hiányzott; szoknyáik oly terjedelmesek voltak, hogy a fél salont foglalták el, s mégis legkisebb választékosság nem mutatkozott egész megjelenésökön.

A választékosság csak a jó ízlés szüleménye; s olykor a legegyszerűbb öltözet egyszersmind a legválasztékosabb is.²¹⁵

Mint említettem, ez a fajta iránymutatás a divattanácsadó szövegek műfaji sajátossága, és nem sokban különbözik más divatcikkek retorikájától a 19. század közepén – vagy, őszintén szólva, bármelyik korszakban. Ebben az esetben a magas színvonalat nem az eredetiség jelenti, hanem a műfaji szabályok jól informált és expresszív alkalmazása. A tény, hogy Jósika Júlia külföldről – Brüsszelből közvetítette a párizsi divatot természetesen az olvasottság szempontjából lényeges lehetett, de ez sem volt egyedi. A Divatcsarnok például egyenesen Párizsból vette a rendszeres divattudósításait. Jósika Júlia cikkeinek stílusa azonban mindenképpen figyelmet érdemel, különösképpen a máshol publikált szövegeivel összevetve.

I.2.2. A Divatcsarnok programjáról, közönségéről

Jósika Júlia újságírói karrierje szempontjából a második legfontosabb lap a Divatcsarnok – Tudományos, Szépirodalmi, Művészeti és Divatközlöny, amelyet Császár Ferenc 1853-ban 400 előfizetővel indított el.²¹⁶ Célkitűzése az volt, hogy a magyar irodalomnak utat találjon a főrangú hölgyek szalonjaiba. Az első periódus 1853-tól 1856 márciusáig tartott, amit 9 hónap szünet követett, 1857. januárban újra indult, majd Császár 1858-ban bekövetkező halála után szerkesztőváltással a lap 1863-ig működött. Jósika Júlia 1857-es csatlakozásakor a lap havonta 48 oldalon jelent meg színes divatképekkel és szabásminta mellékletekkel.

Császár korábbi, kormánypolitikát támogató szerepvállalása a *Pesti Napló* kiadásával nem könnyítette meg a munkatársak toborzását,²¹⁷ és további akadályt jelentett az irodalmi elit köreiben kétes megítélésű arisztokrata célközönség. Ahogyan a Nővilág esetében sem, úgy itt sem határozható meg pontosan a lap olvasóinak társadalmi összetétele. Vannak arra utaló jelek,

²¹⁴ GYÁNI-KÖVÉR, *Magyarország társadalomtörténete...* 137.

²¹⁵ JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás” *Nővilág* 1. 9. sz. (1857. március 8.): 139–140.

²¹⁶ PINTÉR Jenő *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés 6. A magyar irodalom a XIX. század második harmadában* (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1933.) 63.

²¹⁷ VÖLGYESI Orsolya, „Császár Ferenc irodalomszervező tevékenysége az 1850-es években”, VÖLGYESI Orsolya, *Írók, szerepek, stratégiák* (Budapest: Ráció, 2010) 127–129.

hogy a Divatcsarnok nem kizárólag főrangú nőket szólított meg. Kezdetnek rögtön szembetűnik, hogy a divatlap magyar nyelvű, a 19. század közepén azonban a magyar arisztokrata társalgási nyelv inkább a német és a francia volt. A Divatcsarnok erősen propagálta a magyar nyelv használatát olvasói körében,²¹⁸ ennek hatásairól azonban nincsenek adatok. A lényeg itt nem is a tényleges olvasók kiléte, hanem a lap finomkodó, olykor dagályos stílusa, melyet a kortársak a főrangú hölgyek ízlésének való hízelgésnek értelmeztek. Völgyesi Orsolya idézi Császár Ferenc Szemere Miklóshoz írt levelét, melyben a következőképpen igyekezett elhárítani az őt ért kritikákat:

[...] Azt mondod, tömjénezek a magas körnek! Alig fognád ezen állításodat bizonyíthatni lapomból. Egyébiránt e részben, meglehetően eltérek a többiektől, kik úgy vélekednek: hagyjuk magokra a főnemesség hölgyeit, s ne iparkodjunk őket bevonni irodalmunk érdekébe. Miért ne iparkodnánk megkedveltetni az irodalmat a salonokban is? [...]²¹⁹

A kezdeti nehézség ellenére kitartó próbálkozásainak köszönhetően később olyan szerzőket nyert meg lapjának, mint például Arany János, Fáy András, Jósika Miklós vagy Gyulai Pál.²²⁰ Szajbély Mihály hívja fel rá a figyelmet, hogy amikor Arany János először publikált a Divatcsarnokban, Lévay József és Tompa Mihály megrökönyödött levelekben vonták kérdőre. Arany a levelekre válaszolva egyrészt elhatárolódott az arisztokrata salonok „nyegle” stílusától, azonban – ahogyan Szajbély összegzi – úgy vélte, hogyha Császárnak ehhez „van gyomra”, élni kell a lehetőséggel, hogy a magyar irodalom a főrangú hölgyekhez is eljusson – éppen – Arany szavával élve – a „nyegleség” által.²²¹

Az 1856-os leállás után 1857-ben a Divatcsarnok újraindult, s ez alkalomból Császár az 1854-es első számhoz hasonlóan ismét programszerű cikket tett közzé a folyóirat további célkitűzéseiről:

Nekem lesz lapom szerkesztésében egy fő irányom: a hasznost mulattató, a tanulságost gyönyörködtető olvasmánnyal kötni össze magyar hölgyeink számára [...].

S ez irány nemcsak a közlendő beszédek-, novellák- s költeményekben, sat. lesz kifejezve; de ki különösebben ama – nem mondom tudományos rendszerrel és komolysággal, de mindenesetre némi – tudományos zamat- és színezettel irandott rövidebb értekezésekben is,

²¹⁸A magazin erőfeszítéseire példa a következő, jelentőségteljes datálású idézet: „Ohajtandó – hogy a művelt magyar hölgy szintoly hibátlanul beszéljen és írjon anyanyelvén, mint a szorgalom által elsajátított idegen nyelveket érti és beszéli [...]” SZILVIA, „Irodalmi levelek III.” *Divatcsarnok* 5. 3. sz. (1857. március 15.) 140.

²¹⁹ Idézi: VÖLGYESI, *Császár Ferenc...* 126.

²²⁰ VÖLGYESI, *Császár Ferenc...* 130.

²²¹ V.ö. SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva...* 221–223.

melyeket ama szorosb értelemben vett szépirodalmi tárgyak közé vegyíteni igen is helyén hiszek.²²²

A horatiusi elv mentén megnevezett témák közül mindenképpen figyelemre méltó a tudományos ismeretterjesztő szövegek iránya, mely a nők számára hozzáférhető műveltség tágítását is célozhatta a tudományok irányába – erre utal a lap alcímében első helyen szereplő „*Tudományos*” jelző is. Valójában a *Divatcsarnok* csak kis mennyiségben tartalmazott tudományos ismeretterjesztő cikkeket: ezek többnyire földrajzi, botanikai érdekességek, vagy lehetséges úti célok történelmi-kulturális ismertetői voltak. A legtöbb lapszámban folytatásos regények és novellák domináltak, ehhez jöttek a versek, útleírások, életmód-tanácsok, könyvismertető, kertészeti cikkek stb. A lap különösen terjedelmes (mintegy ötoldalas) társaséleti rovattal bírt, mely javarészt a budapesti ünnepélyek, estélyek, bálók, és kulturális programok előzetes beharangozásával és utólagos ismertetésével foglalkozott. Azt, hogy miért érthette a *Divatcsarnok* cikkeinek nyelvét a finomkodás, a „nyegleség” kritikája, ebben a rovatban különösen élesen rajzolódik ki. Ekképpen jelentette be a névtelen cikkíró – feltehetően maga a szerkesztő – a farsangi időszak kezdetét 1857-ben:

Soha világhódítónak általánosabb diadala nem volt, mint e rég ismert és soha meg nem únt jövevénynek, ki egyszerre mindenkit elbájol, minden gondot feledtet: mert hangja zene, lépése tánc, társasága Hymen és Ámor, s lobogóján a vidámság rózsaszínét viseli.

Mindenki tudja, hogy e szívesen látott vendég alatt a farsangot értjük, mely néhány nap előtt beköszöntött, sokkal csöndesebben, mint a hogy hat hét múlva búcsúzni fog.²²³

I.2.3. Divat, életmód és virágkertészet

Nem véletlen, hogy az arisztokratikus modorossággal szerkesztett folyóirat kertészeti cikksorozatához a kipontozott nevű gyakorlati szakember mellé Császár Ferenc egy bárónőt nyert meg magának Jósika Júlia személyében, aki a felsőbb szalonok finom beszédmódját jól ismerve (de nem szolgálai módon utánozva) tudta kielégíteni a főrangú olvasók kíváncsiságát a legfrissebb külföldi kertészeti tapasztalatok, tudományos kutatások és egzotikus érdekességek iránt. Persze ez sem volt minden előzmény nélküli. Császár jó kapcsolatot ápolt Jósika Miklóssal, és figyelemmel kísérte felesége munkásságát is, sőt, Jósika levelére válaszul már 1851-ben felajánlotta az együttműködését Jósika Júlia Brüsszelben tervezett – de végül meg nem valósult – szépirodalmi lapjához:

²²²CSÁSZÁR Ferenc, „Pár szó lapom új folyamáról” *Divatcsarnok*, 5. évf. 1. sz. (1857. január 15.) 1.

²²³ [Név nélkül] „Budapesti társasélet” *Divatcsarnok*, 5. évf. 1. sz. (1857. január 15.) 35.

Kedves barátom, Miklós!

Örömmel leptek meg soraid, s még nagyobb a hír, hogy t. nőd magyar szépirod. lapot akar kiadni mai lakhelyeden. Úgy hiszem, ilyes tárgyban nem leend rám nézve veszélyes a levélváltás. [...] Többnyire számolj részvétemre a keletkező vállalatban.²²⁴

A közös munka tehát évekkel később létrejött, csak éppen fordítva: Jósika Júlia lett Császár Ferenc lapjának állandó szerzője. Az 1857-ben újraindult, havonta megjelenő Divatcsarnok harmadik számában közölte a *Virágkertészet* cikksorozatának első darabját az addig K** néven publikáló kertészeti munkatársat háttérbe szorítva. Császár ekképpen harangozta be Jósika Miklós és Júlia érkező írásait lapjában:

TISZTELT OLVASÓIM kedvesen veendik a hírt, hogy lapom legközelebbi száma koszorús regényírónktól, „ESZTHER“ sat. szerzőjétől, hozand 1 felvonásos eredeti vigjátékot: „A vándorkérő cím alatt, melyet e veterán irodalmi bajnokunk egyenesen a „Divatcsarnok“ számára írt legújabbán.

A ritka műveltségü s mély kedélyü írónő JÓSIKA JULIA bárónő szavát is birom, hogy becses dolgozatával lapom érdekét legközelebb emelni fogja.²²⁵

Jósika Júlia munkáját 1858-ban, a Divatcsarnok 16 oldalas hetilappá alakulása után is folytatta a *Nagyszerű gazdasági kert* sorozattal, azonban Császár Ferenc 1858 aug. 10-én bekövetkezett halála után nem publikált itt többet. Az 1857-es *Virágkertészet* sorozat nyitócikkét a lap addigi hétköznapi gyakorlatba illeszkedő kertészeti szaktanácsai helyett Jósika Júlia filozofikus elmélkedésre használta fel. Itt máris szemet szúrhat a különbség a polgári-nemesi középrétegnek szóló Nővilágban publikált divattal, életmóddal kapcsolatos cikkeinek nagyon is hétköznapi, közvetlen hangvétele, és a Divatcsarnok főrangú célközönségéhez szóló szöveg finom, kissé modoros stílusa között. Szemléletes példa a debütáló cikkekből vett alábbi két részlet:

Jósika Júlia: Eredeti divattudósítás²²⁶ (nyitócikk)	Jósika Júlia: Virágkertészet I.²²⁷ (nyitócikk)
Kedves barátném! Felszólításodra, hogy a külföldi, s főleg a párisi legújabb divatról, s minden e közbe vágó találmányok-, s szokások- és újításokról minél gyakrabban tudósítsalak, e sorokkal felelek. Vajon sikerülend-e a divatnak, – e leghatalmasabb királynénak, kinek parancsai előtt mindenki meghajol, – hű tolmácsa	A virágok a természet kegyenc gyermekei. Ha a remekség bélyege, ha a bölcsesség és célszerűség a természetnek minden alkotásában messze túlhaladja mindazt, mit emberi értelem s emberi kezek alkottak: a virágokról el lehet mondani, hogy azokon a természet különös előszeretettel s valódi gyöngédséggel működött. [...]

²²⁴CSÁSZÁR Ferenc *Jósika Miklóshoz (169) 1851*. JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad hazában*” *Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz ; Kertbeny Károly fényképalbuma ; Jósika Miklós Emlékalbuma*. kiad., szerk., jegyz. Ágnes–GERHÁT DEÁK Ágnes–GILBERT Edit–JOÓ Judit–KOKAS Károly–SZAIBÉLY Mihály–TAKÁCS József (Budapest: Szépirodalmi, 1988) 549.

²²⁵CSÁSZÁR Ferenc, „[Tisztelt olvasóim...]”, *Divatcsarnok* 5. 2. sz. (1857. február 15.) 99.

²²⁶JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág*, 1., 1. sz. (1857. január 8.) 7–8.

²²⁷JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet I.”, *Divatcsarnok*, 5., 3. sz. (1857. március 15.) 146–148.

lenni, minden szeszélyét fejtegetni, minden titkait fölfedezni, csak tapasztalás tanúsítandja. Addig is légy engedékeny szegény barátnéd iránt, ki semmit el nem mulasztand, hogy várakozásodnak megfelelhessen. És most a dologhoz; mert nincs veszteni való időnk. A tél beállt, meleg felsőöltönyről, téli kalapról, játékszínbe való választékos köpenykéről, s nem sokára báli köntösökről is gondoskodnod kell; tehát kezdjük meg szemlénket a téli felsőöltönyökkel, bundákkal és kalapokkal, mivel ezek a legszükségesebbek s legsürgetőbbek. A kalapok még mindig oly kicsinyek mint a nyáron voltak; csak hogy valamivel előbbre nyúlnak a homlok fölé, míg az arc két oldalán szélesebbre hajolnak ki, mi több helyt enged a blonde-fodrozatnak és virágoknak, melyekkel belől igen gazdagon díszítvék. [...] De most Isten veled, édesem, talán nagyon hosszasan is fecsegetem, s leveleimet meg fogod unni ha oly hosszúra nyúlnak. Jövő levelemben báli köntösökről írok neked, addig is ne felejtkezzél hü barátnédról. Jósika Júlia	Aztán most, midőn a természetnek annyi rejtett, csodás titka fődöztetett már föl, ép e felfödözések nyomán az emberi értelem is mindinkább közeledik azon meggyőződéshez, hogy a természetnek majd minden alkotásában valami mély értelem, erkölcsi tanulság rejlik. [...] A természet legszebb színeit, legédesebb zamatját, valódi nektárját és ambróziáját rejtette a virágok kelyhébe. Ámde fel kell azokat fődözni; szorgalmas méh kell, mely a mézet fölszedje, és pók, mely a mérget elhárítsa: keblébe szíván ezt, hogy belőle hálókat szőhessen vigyázatlan legyen számára. [...] Igaz, hogy egyszerű értekezésünk nem leend fűvészeti tanfolyam, sem kimerítő kertészeti oktatás; de ha talán más prizmán át tekintjük feladatunkat, azt hisszük, miképp találkozni fogunk azokkal, kik egy, kiválólag hölgyekre számított folyóiratban hamarabb kibékülendnek e modorral, mint pusztán száraz szabályokkal. Jövő cikkünkben megkíséreljük feladatunk gyakorlati megoldását. B. Jósika Júlia

Adott tehát két különböző rovat, a divattudósítás és kertészeti cikk, melyek elsősorban hétköznapi, gyakorlati felhasználásra készülnek; a publicisztikában a normaképzés eszközeinek legegyszerűbb fajtáját, a direkt tanácsadást alkalmazzák, azonban jelen esetben a retorikájuk igen távol áll egymástól. A divattudósító Jósika Júlia egy rövid bekezdésnyi bevezetőt követően máris a tárgyra tér, és már a rovat nyitócikkében egyes szám első személyben látja el a leghétköznapibb stílustanácsokkal, takarékos fortélyokkal, olykor pletykákkal az egyes szám második személyű „barátné” megszólítású fiktív olvasót.

Rovata sok tekintetben rokonságot mutat Jósika Miklós 1851-es *Brüsszeli tárcaleveleivel*, olykor egészen hasonlóan is írja le a belga társasági életet, építészetet, embertípusokat. Tóth Benedek a *Brüsszeli tárcalevelek és más írások* kötetéhez írt kísérőtanulmányában a tárcaíró Jósikának „személyesebb és szabadabb” hangot tulajdonít a fikciós prózájához képest; a levélformában írt, „Tisztelt szerkesztő úr” megszólítást az újság

olvasóira tett alkalmankénti utalásokkal kiegészítve közvetlennek ítéli meg.²²⁸ Jósika Júlia divattudósításainak megszólításában és hangnemében egy lépéssel közelebb kerül a feltételezett olvasóhoz: nem ékelődik közéjük a tényleges levél voltaképpeni kézhez vevője, vagyis a szerkesztő.

Figyelemre érdemes a cikkek aláírása: a Nővilágban következetesen nemesi előtag nélkül használja a nevét,²²⁹ míg a Divatcsarnokban mindig szerepel az aláírásban „bárónő”-re utaló „B.” Kertészeti cikkíróként Jósika Júlia fejedelmi többesben írt, terjedelmes és fennkölt esszéivel debütál a természet felülmúlhatatlan tökéletességéről és a növényi létformák emberekre vonatkozó erkölcsi tanulságairól. Mindezt a márciusi számban teszi, amikor egyébként időszerű volna praktikus kertészeti tanácsok leírása is, ezek azonban az áprilisi számig váratnak magukra. Az főrangú nők életmódját tekintve ez mégis életszerű, számukra a kertészeti rovat inkább egzotikus érdekesség lehetett, mint a házkörüli munka iránymutatója

A *Virágkertészet* bemutatkozó esszéje minden arisztokratikus modorossága mellett is figyelemreméltó. A szöveg vizsgálatához John Ruskin művészetelmélete adta a legtermékenyebb teoretikus alapot. Az akadémikus gondolkodás rögzített szabályrendszerével szembenelő művészetesztéta- és kritikus Ruskin a művészet természethez való viszonyának értelmezését gyökeresen felforgatta az 1840-es 1850-es években. Gyenge Zoltán megfogalmazásában Ruskin egyik legfontosabb törekvése volt „[...] a művészet és a mindennapi gyakorlat egymáshoz közelítése, a művészet elemeinek beépítése a mindennapok világába.”²³⁰ E gondolkörrel párhuzamos Ruskin a művészet végső formájának tekintő szemlélete is, amely jelen téma értelmezéséhez kitűnő támpontot adhat. Ahogyan Seregi Tamás kifejti,²³¹ Ruskin a természetnek mint Isten alkotásának olyan tökéletességet tulajdonított, amelyhez egyetlen emberi kéz által alkotott dolog sem érhet fel. Egyik kiindulópontja az a hegeli gondolat volt, hogy a művészet végső célja a transzcendens lényegi ábrázolása, ezen azonban rögtön túl is lépett a vallásos művészet antropomorfizáló-esztétizáló jellegének határozott elutasításával. Minden művészetet szükségszerűen morálisnak tartott,

²²⁸TÓTH Benedek, *Hogyan olvassunk tárcalevelet?* JÓSIKA Miklós, *Brüsszeli tárcalevelek és más írások*, SZAJBÉLY Mihály (szerk.) (Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000) 258.

²²⁹A szerző saját névhasználata ellenére az előfizetési felhívásokban és a lapszámok végén főmunkatársként megnevezve a *Nővilág* mindig utal bárónői rangjára.

²³⁰GYENGE Zoltán, *Egy viktoriánus esztéta*. John Ruskin, *A XIX. század viharfelhője. Válogatott írások* CSUKA Botond–DÉRI Ákos–KERESZTES Balázs (vál.), GYENGE Zoltán (tan.) (Budapest, Typotex, 2018) 20.

²³¹SEREGI Tamás, „A nem-esztétikai művészet – a tudománytól a konstrukcióig” *Cirka* 1. 2. sz. (2016 június) <http://www.cirkart.hu/2016/06/24/a-nem-esztetikai-muveszet-a-tudomanytol-a-konstrukcioig/> utolsó hozzáférés: 2023. 02. 07.

amennyiben művészet alatt Isten művének szemlélését, minél pontosabb ábrázolását értjük, minimalizálva az alkotó személyének lenyomatát.

A természetábrázolásban megkülönböztetett figyelmet fordított a virágokra – ezt mi sem illusztrálja érzékletesebben, mint az általa oly nagyra tartott és támogatott preraffaelita festők részletgazdag növényi ornamentikája. Már a *Modern Painters* első kötetében is újra és újra összeveti a virágok tökéletes szépségét az ember-alkotta tökéletlen művészettel, miszerint csak a műalkotásokat lehet kiválóságuk szerint hierarchizálni, mégpedig az alkotó befektetett munkájának nagyszerűsége alapján; a virágok azonban Isten alkotásai, ennél fogva egyformán kiválóak.²³² A virágok fejlődési íve, történetei, karaktere, kulturális lenyomata későbbi munkája során is élénken foglalkoztatta Ruskint. Hasonló gondolatkörre épül Jósika Júlia bemutatkozó esszéje is a *Divatcsarnokban*:

A virágok szerkezetében oly tisztult ízlés, oly választékosság van, mely utánozhatatlan, s a legélesebb mikroszkóp kiábrándulásaival is dacol. E bevégeztség és tökély a természet míveit – úgy növényi, mint szerves alkotásaiban – messze felülhelyezi az emberi kéz legnemesebb, legsükebb mívein. [...] ²³³

Megkockáztatom, hogy a *Virágkertészet* cikksorozatot nyitó Jósika Júlia-esszé a ruskini művészetelmélet szellemiségéhez közelít. Nem bizonyítható közvetlen kapcsolat Jósika Júlia és John Ruskin szövegei között, azonban a két gondolatkör közti feltűnő hasonlóság miatt megengedhetőnek tartom Jósika Júlia *Virágkertészet I.* című esszéjének Ruskin felőli olvasatát.

Jósika Júlia instruktív kertészeti cikksorozatában ez az esszé elméleti bevezetőként funkcionál, melyben kvázi megindokolja, hogy miért is kell egyáltalán foglalkozni a kertműveléssel. A *Nővilágban* közölt cikkeinek gyakorlatiasságától idegen módon itt nem a növények hasznosulásáról, vagy a kerti munka egészséges voltáról beszél, hanem morális tanulságokról, melyeket a növények fejlődésének megfigyeléséből levonhat a szemlélő, hiszen „a természetnek majd minden alkotásában valami mély értelem, erkölcsi tanulság rejlik.”²³⁴ A növényekhez érzelmek, hangulatok, történetek, jellemek társulnak.²³⁵ Ilyen például a fonyadt

²³² „We talk of excellent music or poetry, because it is difficult to compose or write such, but never of excellent flowers, because all flowers being the result of the same power, must be equally excellent.” John RUSKIN, *Modern Painters: Of General Principles and the Truth*. Vol. I. (Sunnyside-Orpington-Kent: George Allen, 1888) 17. (footnote 3.)

²³³ JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet I.”... 146.

²³⁴ JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet I.”... 147. Vö.: „Nature is always mysterious and secret in her use of means; and art is always likest her when it is most inexplicable.” RUSKIN, *Modern painters*... 36.

²³⁵ V.ö.: „This is the difference between the mere botanist's knowledge of plants, and the great poet's or painter's knowledge of them. The one notes their distinctions for the sake of swelling his herbarium, the other, that he may render them vehicles of expression and emotion. The one counts the stamens, and affixes a name, and is content; the other observes every character of the plant's color and form; considering each of its attributes as an element of expression, he seizes on its lines of grace or energy, rigidity or repose; notes the feebleness or the vigor, the serenity

kaktuszlevél esete, amely ritkán öntözött homokban is képes új növényné fejlődni, mert kitartó munkával felveszi, szűri, tisztítja a vizet; csakúgy, mint a szellemi munkában egy-egy nagy gondolatot lassan, újra és újra át kell szűrni, tisztogatni, érlelni. A példázatot tovább is viszi: ahogyan a silány földben, kevés tápanyaggal is kifejlődik és virágot hoz a kaktusz, úgy „legszegényebb sorsban is, munka és kitartás által, egész elmevirágkertet növelhetünk!”²³⁶

Későbbi cikkeiben áttér a kertműveléshez szükséges gyakorlati tanácsadásra, mint a kert felásása, trágyázása, éghajlatnak megfelelő növények kiválasztása, teleltetés, szaporítás, kártevők elleni harc és így tovább. Foglalkozik a dísnövények divatjával is, bemutatja az ízléses kertek aktuális kedvenceit és azok választékos elrendezését, szorgalmazza a rododendronok meghonosítását a magyar kertekben. A moralizáló hangnem azonban vissza-visszatér; például a fákra kúszó liánokat a növényvilág „iparlovagjainak” nevezi, mert olykor elpusztítják a fát, ami a tápanyagot és az élőhelyet biztosítja számukra. A zsenik lustaságát és öntörvényűségét pedig az alábbi megkapó hasonlattal ostorozza:

[...] az Orchidéák a növényvilágban a lángészhez hasonlítanak; mivel minden tápot látszólag csak magokból merítenek, s e fölött a legcsodásabb virágalkokat tüntetik elő, rím és szabály nélkül; mert hiszen a lángész olykor azon szánandó előítéletre téved, hogy tanulnia nem kell, s a szabály nincs az ő számára teremtve.²³⁷

Kertészeti cikkeiben – csakúgy, mint a divattudósításaiban és életvezetési tanácsadóiban – dominál a németes mértékletesség erénye („Nicht zu viel des Guten!”²³⁸). Hol a kertek méretével, növények sokaságával, talajjavító trágya mennyiségével, vagy éppen a kertre fordítható pénzzel összefüggésben, de következetesen és több cikkben is ejt néhány szót a takarékoság és mértékletesség fontosságáról, a fényűzés kerüléséről.

Lényegében ugyanazokat az erkölcsnemesítő, jellemépítő tanításokat írja le sokkal óvatosabb és finomabb *virágn*yelven, amelyek explicit íránycikkek formájában a Nővilágban is megfogalmazódtak. Nincs ebben semmi meglepő. A magát a legolcsóbb divatlapként hirdető Nővilág aktív, a háztartásban vagy azon kívül is dolgozó olvasóknak szól; a cikkek hangneme általánosságban véve közvetlenebb, hétköznapi. A közölt receptek, szépségápolási- és háztartási tanácsok a lehető legegyszerűbb nyelven, mindennapi használatra íródtak. Jósika

or tremulousness of its hues; observes its local habits, its love or fear of peculiar places, its nourishment or destruction by particular influences; he associates it in his mind with all the features of the situations it inhabits, and the ministering agencies necessary to its support. Thenceforward the flower is to him a living creature, with histories written on its leaves, and passions breathing in its motion.” RUSKIN, *Modern Painters...* XXXVI–XXXVII.

²³⁶JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet” I... 148.

²³⁷JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet II.”, *Divatcsarnok* 5. évf. 5. sz. (1857. április 15.) 236–237.

²³⁸JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet IV.”, *Divatcsarnok* 5. évf. 8. sz. (1857. augusztus 15.) 385.

Júlia erkölcsnemesítő, jellemépítő cikkek egyszerű igazságai, határozott véleményalkotása és tapasztalaton alapuló tézisei is kedvező fogadtatásra találtak. Divattudósításainak gyakorlatias, tömör fogalmazásmódja kitűnően illett a cikkek szövegkörnyezetébe. Habár Vajda János maga is élt olykor tegező formulával vezércikkeiben,²³⁹ a bensőséges megszólítással írt fiktív divatlevelek bizalmas hangneme (barátnők-egymás-közt) még a Nővilágban sem volt általános.

A Divatcsarnokban Császár Ferenc jóval formálisabb, kissé finomkodó stílusa volt az irányadó. A művelt főnemesi közönséget kiszolgáló lapban Jósika Júlia érthető módon került a direkt erkölcsi tanácsadást, és emelkedett hangvételű filozofikus narratívákba rendezve; vagy éppen gyakorlati kertészeti útmutatásokba ágyazva hasonló üzenetet adott át.

Jósika Júlia publicisztikai írásait átítatja a megszólított társadalmi bázisnak megfelelően változtatott nyílt és burkolt normatív újságírói nyelvhasználat. Egyéni és kollektív értelemben vett normatív szándékot érvényesít a személyes jellemformálástól a kulturális javakhoz való hozzáféréseken át a közösségi felelősségvállalásig; szem előtt tartva a hasznosság, használhatóság kritériumait. Persze ez nem mindig volt maradéktalanul sikeres. Jósika Júlia sajátos humorával szólva: „Ha üres falaknak szónokolok – bocsássanak meg önök! – a legtöbb szónoklatnak ez a sikere – mai világban.”²⁴⁰

²³⁹ Id.pl. VAJDA János, „Ferenczy Teréz”, *Nővilág*, 1. évf. 4. sz. (1857. február 1.) 49–52.

²⁴⁰ JÓSIKA, „Önhittség”... 539.

III. Jósika Júlia és a nőnevelési irodalom

Egy angol előtt, valakinek öltözetét akarván feldicsérni, azt mondták: Higyje ön, mindenki megállt és utána nézett!

Ugy tehát rosszul volt öltözve; - felelt az angol.

Igaza volt.²⁴¹

A lassan csírázó 18–19. századi európai női irodalom hol rejtve, hol nyíltan normatív módon működött. Hatványozottan igaz ez a direkt nevelést célzó, ifjú hölgyeknek szóló viselkedési tanácsadó könyvekre, melyekből elsősorban a beilleszkedés művészetét, a kitűnés, feltűnés kerülését tanulhatták meg az arra fogékonyak. Jósika Júlia életművének jelentős szeletét teszi ki a nőnevelési irodalom, melynek csúcsa az 1863-ban kiadott *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára* című kötet volt. Habár a 19. századi magyar neveléssel és oktatással foglalkozó szakirodalomban kevés figyelmet kapott, van okom feltételezni, hogy saját korában népszerű olvasmány volt. Erre a későbbiekben még visszatérek.

III.1. A *Pályavezető* magyar előzményeiről

Magyarországon a 19. század közepéig nem volt számottevő hagyománya az eredeti, magyar nyelvű, egyéni használatra szánt nőnevelési kézikönyveknek – maga a témafelvetés is megkésve jelentkezett, – de a műfajt előzmény nélkülinek sem tekinthetjük. A 18. század második felében már léteztek német- és magyar nyelvű női életvezetési tanácsadó könyvek, ezek azonban többnyire nyugat-európai művek fordításai voltak, nem a magyar társadalmi viszonyokra íródtak. Közülük az egyik legtöbbet kutatott munka Bessenyei György 1777-ben megjelent *Az anyai oktatás* című könyve volt, melyről 1919-ben Eckhardt Sándor megállapította, hogy Bessenyei saját állítása ellenére nem eredeti mű, hanem George Savile Halifax angol szerző majdnem egy évszázaddal korábbi könyvének francia közvetítéssel átvett és átdolgozott variánsa.²⁴²

Habár a 18. századi, fordításirodalomhoz sorolható magyarországi életvezetési tanácsadók többségében férfi szerzőtől, nem ritkán papi személytől származnak, 1763-ban már magyar női szerző is írt nevelési tanácsadó könyvet, Hellenbach Károlyné Jánoky Anna Mária műve azonban a kor igényeihez igazodva német nyelven, német kiadó gondozásában jelent meg.²⁴³

²⁴¹JÓSIKA Júlia, *Pályavezető*... 153.

²⁴² AMBRUS ATTILA JÓZSEFNÉ KÉRI Katalin, *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon* (Pécs: 2015.) 185-186. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf 2018. január 30.

²⁴³ *Uo.* 186

László Zsófia vonatkozó tanulmányában az alábbi szerepköröket különítette el a 18. századi női életvezetési tanácsadók szerint: vallásos élet, házasság, anyaság, háztartásvezetés, és a társaságban betöltött szerep.²⁴⁴ Ezek a fő kategóriák a 19. századi szövegek esetében – ahogyan erről a későbbiekben szó lesz – csekély módosuláson estek át.

Az 1820-as években bontakozott ki először Magyarországon nyilvános sajtóvita a nők irodalmi- és társadalmi szerepvállalása körül, melyet Karacsné Takács Éva színikritikája, illetve a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt értekezései robbantottak ki.²⁴⁵ Karacsné többek között magyar oktatási nyelvű, színvonalas műveltséget adó lánynevelő intézetek alapításának szükségessége mellett érvelt.²⁴⁶ Nézeteit pártolta a reformer Fáy András, aki az 1820-as évektől kezdve elméletben és gyakorlatban is sokat tett a magyar nőnevelés átalakításáért. Tapasztalatait és célkitűzéseit az 1841-ben megjelent *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban* című művében foglalta össze.²⁴⁷ Rousseau-i szellemben megírt műve a nőknek háziasszonyi-anyai szerepet jelöl ki, mint a boldogságuk kizárólagos forrását, nem támogatja az egyenjogúsági törekvéseket; ugyanakkor elismeri a nők szellemi erőit, műveltségük jól körülhatárolt keretek közti kiterjesztésének fontosságát.²⁴⁸ Érvelése főként a nemzet felvirágoztatásának eszményén alapul, melyben a nők magyar nyelvet beszélő, felelősségteljes, szilárd erkölcsű és tájékozott anyává válása kulcsszerepet tölt be a hazafiak új generációjának nevelése által. Fáy retorikája szembeállítja egymással a felszínesnek és romlottnak tartott idegen – elsősorban francia – neveltetést az általa jól körülhatárolt erkölcsiségű, magyar neveltetéssel. A nemzetté válás leghatékonyabb előmozdítójának az anyák nevelését tartja: „Leszünk-e’ mind addig magyarok, míg nőinknek legnagyobb, rangosabb, vagyonosabb része, idegen nemzetü nevelőnéktől neveltetve, nem izeli azt, mi hazai, házi nyelvül idegent fogad [...]”²⁴⁹

1842-ben látott napvilágot Steinacker Gusztáv *Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején* című munkája,²⁵⁰ mely részletes jelentés a magyar leánynevelés aktuális állapotáról,

²⁴⁴ LÁSZLÓ Zsófia, „Asszony-népnek meg-kivántató tudomány”. *Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18. századi Magyarországon*, FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor (szerk.) *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok* (Budapest: Argumentum, 2007) 229-231.

²⁴⁵ REINHART Erzsébet, *A reformkor két nőírójának nevelési elvei*, JANKOVICS József, NYERGES Judit (szerk.) *Hatalom és Kultúra – Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai II.* (Budapest: Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2004) 58.

²⁴⁶ PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés története* (Budapest: Gondolat, 2013) 106.

²⁴⁷ *Uo.* 107–110.

²⁴⁸ *Uo.* 107.

²⁴⁹ FÁY András, *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban.* (Pest: Trattner – Károlyi, 1841.) 24. <http://oszkdk.oszk.hu/DRJ/2612/cedulas> 2018. február 4.

²⁵⁰ STEINACKER Gusztáv, *Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején. Minden lelkes szülék, nevelők s a nevelés szent ügyét szívökben hordó hazánkfiai számára* (Pest: Geibel, 1842.)

egyben útmutató nevelők és szülők részére. A szerző – nem mellesleg az *Abafi* első német fordítója²⁵¹ – a debreceni leánynevelő intézet korábbi igazgatójaként szerzett elméleti és gyakorlati ismereteit is felhasználva radikálisan új irányvonalat jelöl ki a nők kiegyensúlyozott szellemi és fizikai nevelését,²⁵² számukra szükséges ismeretanyagok bővítését és az általuk betölthető társadalmi szerepeket illetően. Egyaránt ostromozza a hagyományok patinája alatt megkopott és korszerűtlen módszereket, és a szélsőségesen nemzeti, vagy épp ellenkezőleg, szélsőségesen kozmopolita érzelmű nevelést.²⁵³ Szorgalmazza a központosított, állami ellenőrzés alatt álló, magas szakmai színvonalú és minden (írastudó) társadalmi réteg számára elérhető intézetek alapítását, egyben reálisan számol azzal, hogy mindez a távolabbi jövőben jöhet csak létre.

A Steinackerrel együtt gondolkodó Fáy András a *Tapasztalások és intések...* előszavában további borúlátó kiegészítésekkel látja el az átfogó pedagógiai munkát. Az egyik legnagyobb problémát a társadalmi hierarchia miatt kevés tisztelettel és megbecsüléssel bíró nevelők méltatlan helyzetében látja,²⁵⁴ amelyet súlyosbít a szűklátókörű szülői magatartás.²⁵⁵ Keserűen jegyzi meg továbbá, hogy a férfiak jelentős része csupán kétféleképpen tud a nőkre tekinteni: az egyik típus a háztartás és a család körében helyhez kötött feleség, a másik a francia frivolsággal körülrajongott, eldobható bábjáték.²⁵⁶ Ez a szemlélet értelemszerűen nem kedvezett a többdimenziós nőképhez illeszkedő oktatás fejlődésének. Steinacker Gusztáv könyvének végén összegyűjtve szerepel a nőnevelés témaköréhez valamilyen módon kapcsolódó, magyar nyelven aktuálisan kapható könyvek és kiadványok listája.²⁵⁷ Ezek között egyetlen közvetlenül a fiatal lányokhoz, nőkhoz szóló tanácsadókönyv sem szerepel – habár a szerző az iskolai- és otthoni oktatás segítése érdekében nem egy tankönyvet is jegyzett.

Fáy András és köre munkássága az 1840-es évek közepén kezdte el kifejteni a hatását. Karacs Teréz anyja, Takács Éva nyomdokain haladva együttműködött Teleki Blankával és Lövei Klárával, akikkel 1846-ban megnyitották az első két magyar oktatási nyelvű nőnevelő intézetet Pesten és Miskolcon.²⁵⁸ A nemzeti szemléletű, jól képzett tanárokkal dolgozó, magas színvonalú tantervvel működő intézmények alternatívát kínáltak ugyan a fiatal lányok

²⁵¹ RÓZSA Mária, „Adalékok Jósika Miklós 1848 előtti regényeinek fogadtatásához az egykorú német nyelvű sajtóban” *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016. évf. 2. sz.) 207.

²⁵² STEINACKER, *Tapasztalások és intések*. 12-17.

²⁵³ STEINACKER, *Tapasztalások...* 17.

²⁵⁴ FÁY András, *Előszó. Házi leány nevelésünk állapotjáról s annak a köz leányneveléshez viszonyáról*. STEINACKER, *Tapasztalások és intések...* XI.

²⁵⁵ *Uo.* XII-XIII.

²⁵⁶ *Uo.* XIV.

²⁵⁷ STEINACKER, *Tapasztalások...* 88-96.

²⁵⁸ PUKÁNSZKY, *A nőnevelés...* 114-115.

iskoláztatására az idegen oktatási nyelvű, elsősorban egyházi leánynevelő intézetekkel²⁵⁹ szemben, ez azonban csak a főrangú családok gyermekei számára volt elérhető.²⁶⁰ Karacs Teréz tanítványainak írott didaktikus munkái így csak igen szűk körben váltak ismertté.

Az erősen széttagolt intézményes oktatás ingadozó színvonalon és eltérő feltételek mellett volt elérhető a magyar növendéklányok számára lakóhelyük és társadalmi helyzetük szerint. További problémát jelentett az otthoni használatra szánt, Nyugat–Európában rendkívül divatos nevelési tanácsadókönyvek hiánya. Ezek a könyvek kettős funkciót láttak el: részben kiegészítették a fiatal lányok intézeti vagy otthoni oktatását, részben egyfajta önszabályozó normakövetést tettek lehetővé – és kívánatossá – azáltal, hogy a hétköznapi, családi és társasági élet minden szegmensére kiterjedő részletes viselkedési útmutatót nyújtottak az olvasónak. A lányok háziasszonyi szerepkörére való felkészítését is segítették kézikönyvek, például 1860-ban jelent meg Vörös Esztertől a *Gazdasszonyi előcsarnok, kis leánykáknak olvasmányul* című munka Emich Gusztáv kiadásában, melyet a Vasárnapi Újság ifjúsági olvasmányként²⁶¹ reklámozott, és 60 krajcárba került. Vörös Eszter később még több szakácskönyvet is írt, és Eszti néni néven²⁶² a Szabó Richárd-szerkesztette Gyermekbarát munkatársaként az ifjúsági irodalomban is aktív maradt. (A Gyermekbarát volt az első magyar gyermeklap. Heckenast adta ki, 1862-1867-ig működött, majd előfizetők hiányában megszűnt.²⁶³)

A *Pályavezető* előzményeit nemcsak a női nevelési irodalomban kereshetjük: 1855-ben látott napvilágot Aszalay József *Szellemi omnibus kéjutazásra az élet utain*²⁶⁴ című háromkötetes munkája, mely férfiaknak szánt művelődési- és viselkedési tanácsadó volt. A Divatcsarnok könyvismertetőjében így fogalmaz: „nőolvasmányul nem ajánlható.”²⁶⁵ Szerzői szándékot illetően, szerkezetében és témafelosztásában a *Pályavezető* bizonyos hasonlóságot is mutat ezzel a művel; tartalmilag azonban kevésbé rokoníthatóak. Aszalay műve már csak az időbeli közelség miatt sem hagyható figyelmen kívül Jósika Júlia nőnevelési tanácsadója kapcsán. A két kiadvány relációjának vizsgálata alkalmat adhat az elvárt férfi és női műveltség, viselkedésminták, illemszabályok, kötelezettségek összevetésére az 1850-es 1860-as években; ez azonban nem képezi e dolgozat tárgyát.

²⁵⁹ AMBRUS ATTILA JÓZSEFNÉ KÉRI, *Lánynevelés...* 291-292.

²⁶⁰ PUKÁNSZKY A *nőnevelés ...* 116.

²⁶¹ Vasárnapi Újság 7. 7.sz. 82. (1860. fer. 12)

²⁶² SZINNYEI, *Magyar írók élete és munkái* XIV. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1914.) 1331.

²⁶³ TÓTH József, „Ifjúsági lapirodalmunk 1848 után”, *Figyelő*, 5. 9. sz (1875. február 28.) 97.

²⁶⁴ ASZALAY József, *Szellemi omnibus kéjutazásra az élet utain* (Pest: Beimel J. és Kozma Vazul, 1855)

²⁶⁵ CSÁSZÁR Ferenc, „Irodalmi levelek”, *Divatcsarnok* 5. 2. sz. (1857. február 15.) 88.

III.2. A *Pályavezető* és az angol nőnevelés

A brüsszeli emigráció kulturális heterogenitása kulcsfontosságú Jósika Júlia nőnevelési könyvének pozicionálásához. A Belgiumba való kihelyeződés távolról sem eredményezett asszimilációt; sokkal inkább nyitott, nemzetek feletti európaiság-tudat tükröződik a szövegekben, melyet a szerző többnyelvűsége is táplált. Külföldi tapasztalatait újra és újra összeveti a magyar viszonyokkal mind társadalmi, gazdasági és kulturális szempontból. Különböző nemzetek irodalmát, szokásait, találmányait a magyarral egyenértékűként közvetíti célzottan jobbitó, fellendítő, olykor nevelő szándékkal. A szerző több publicisztikai és fikciós prózai szövegének is jelentős forrása volt a kortárs angol irodalom.

A *Pályavezető Olvasás* című fejezetében a szerző reflektáltan elhatárolódott a francia regénytől, és az angol női (nők által írt, nőkkel foglalkozó, nőknek szóló) irodalom mellett tette le a voksát. Az angolszász irodalmi hatás korábbi szövegeiben is tetten érhető, illetve – ahogyan a *Közlések a külföldről* című miscellánia kapcsán kifejtettem – jelentős terjedelmű szöveget fordított angolból magyarra, sőt németre is. A *Pályavezetőre* forrásait, szemléletét és értékrendjét tekintve nagy jelentőséggel bír a vonatkozó angol nevelési irodalom. Ahogyan arra Szaák Lujza 1888-as, Jósika Júlia ifjúsági irodalomban betöltött szerepéről írt terjedelmes cikksorozatában rámutat: az angol, francia vagy német nőnevelési könyvek fordítása és módosítás nélküli átemelése magyar viszonyok közé már csak az eltérő iskolarendszer miatt is működésképtelen volt.²⁶⁶ A *Pályavezető* egyik legnagyobb érdeme a szintézisteremtés a nyugat-európai minta és a magyar társadalmi- és nevelési-oktatási viszonyok között.

Angliában a 19. században komoly piaca volt a nőknek szóló viselkedési útmutatóknak, és népszerűségük egyre nőtt. Igen valószínű, hogy a *Pályavezető* összeállításához ezek a könyvek szolgáltak mintául Jósika Júliának. A magától értetődő műfaji azonosságon túllépve külön figyelmet érdemel a *Pályavezető* célközönsége. A szerző újságcikkeihez hasonlóan ez a könyv sem egy egyértelműen meghatározható társadalmi rétegnek szól, hanem igyekszik arisztokrata és polgári-kisnemesi igényeket egyaránt kielégíteni. A kötet közvetlen előzményének tekinthető életvezetési cikksorozathoz képest a célközönséget elsősorban a házasság előtt álló fiatal lányokra szűkítette, de ez a megszorítás nem kizárólagos; bizonyos gyermekneveléssel, gazdálkodással, művelődéssel, jóteknonykodással kapcsolatos fejezetek inkább az anyáknak szólnak. A potenciális olvasók körét nemcsak életkorra, de társadalmi állásra nézve is a végsőkéig kitágította. A nőket vagyoni helyzetüktől függetlenül szólítja meg

²⁶⁶ SZAÁK, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági irodalom...” 1888. december 13.

olyan általánosan alkalmazható női szabály- és viselkedésrendszert feltételezve, amely mindenki számára követhető lehet. Jóllehet ez az idea a hétköznapi gyakorlatban kevésbé volt megvalósítható, a forrását pontosan be lehet határolni.

Nancy Armstrong a *Desire and Domestic Fiction*-ben írja, hogy a 18–19. század fordulóján születő angol nőnevelési kézikönyveknek (conduct book) nagy szerepük volt a változó társadalomban a nők státuszának rögzítésében,²⁶⁷ hisz ezáltal az olvasónők műveltségük szabályozásán keresztül nem csupán a nyilvánosság előtt, hanem privát szférájukban, a háztartásban is irányíthatóvá váltak.²⁶⁸ A könyvek tanácsait megfogadni igyekvő nők önszabályozó módon, férjük közbeavatkozása nélkül is normakövetően irányították a háztartást, kezelték a család jövedelmét és betöltötték a társadalom által rájuk osztott családanya-szerepet. Az önszabályozó nő ideája minden társadalmi rétegben rendkívül vonzónak bizonyult, így a városi munkásosztálytól kezdve a legfelső arisztokráciáig mindenki talált számára megfelelő kézikönyvet.²⁶⁹ Fontos kiemelni, hogy e könyvek jelentős része mind az arisztokrata fényűzést, mind a női bér munkát elutasította; a legfelső és legalsó vagyoni réteg életmódját alkalmatlannak tartotta a háztartásbeli nő és családanya szerepének beteljesítésére.²⁷⁰ Nancy Armstrong összefüggésbe hozza a polgári középosztály kialakulását a nőnevelési útmutatókkal, ti. az útmutatók széles olvasótáborra olyan társadalmi középosztály meglétére engedett következtetni, amely az 1760–1820 közötti időszakban még nem létezett.²⁷¹

Egy hasonlóképpen képzeletbeli polgári középosztálynak szólhat Jósika Júlia nőnevelési könyve is az 1860-as évek magyarországi társadalmi viszonyait figyelembe véve. Világos azonban, hogy könyvét az angol művekhez hasonló átfogó igénnyel szerkesztette, mely a nemi különbséget előrébb helyezi, mint a társadalmi-vagyoni hovatartozást. A korszakban a polgári létforma kialakulásával a gyermeknevelés is felértékelődött. Az új szellemi áramlatok a gyermekekre mint a jövő polgáira, a nemzeti értékek és hagyományok örököseire tekintettek. Herbert Spencer az 1850-es években pedagógiai rendszerében megfogalmazta, hogy a nevelés során az egyén fejlődésén van a hangsúly. Úgy vélte, hogy a jó nevelés eredményeképp az embernek képessé kell válnia arra, hogy a természeti és társadalmi környezethez a legtökéletesebben alkalmazkodjon.²⁷² A *Pályavezető* fejezetről fejezetre olyan tanácsokat ír, melyek a hétköznapi és váratlan élethelyzetekhez való alkalmazkodást segítik;

²⁶⁷ Nancy ARMSTRONG, *Desire and Domestic Fiction: a Political History of the Novel*, (Oxford University Press, 1987) 67-68.

²⁶⁸ *Uo.* 81.

²⁶⁹ ARMSTRONG, *Desire and Domestic Fiction...* 63.

²⁷⁰ *Uo.* 75-76.

²⁷¹ *Uo.* 63.

²⁷² NÉMETH András, *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete* (Budapest: Osiris, 2002.) 154-155.

bizonyos irányelvek elsajátításával lehetővé teszik az egyéni problémamegoldást az aktuális helyzetre alkalmazva. A mai olvasó számára ez a kötet aprólékos, szinte minden részletre kiterjedő leírását is adja a hölgyek életmódjának a 19. század második felében. A polgárisodás és az átalakuló életvitel kihívásaira a *Pályavezető* több helyen is reflektál. Az *Olvasás* fejezetben például így fogalmaz:

Aki olvasni szeret, az nem csak soha és seholsem unhatja magát, hanem haladni is fog a mindig haladó polgárisodással, s lelke, szelleme késő öregségig fogékony és ifju maradand.²⁷³

III.2.1. A könyvtípus két jellemző darabja az angolszász irodalomban

A következőkben tárgyalt két ún. *conduct book* egyikéről sem állítom, hogy bizonyíthatóan Jósika Júlia könyvének forrásait találtam meg bennük – a *Pályavezető* forrásaira vonatkozó pontos adatokkal nem rendelkezem. Az Európa-szerte gyorsan terjedő könyvtípusnak e két kiadvány jellemző és mintaadó darabja; ezáltal hozzásegítenek a *Pályavezető* kontextualizálásához és a műfaj megismeréséhez.

Az először 1824-ben megjelent *The New Female Instructor, or Young Woman's Guide to Domestic Happiness*nek,²⁷⁴ a nőnevelési irodalom nagy hatású darabjának már címadásával is rokonságot mutat Jósika Júlia kézikönyve. Habár e munka és a *Pályavezető* közt nagy az időbeli távolság, mégis megkerülhetetlennek tartom, mivel a műfaj egyik legalapvetőbb mintadarabja vált belőle. A sok kiadást megért, évtizedeken keresztül meghatározó kézikönyv 1837-es előszava szembeállítja a fejlett angol nőkultúrát a lazább erkölcsű (feltehetően) francia mintával, illetve a keleti országok elnyomó politikai rendszereinek elmaradottságával, melynek rossz hatásaitól az angol nőket védeni igyekeznek:

(...) There is, perhaps, hardly a spot in the world in which more just estimate is formed of the female character, than in our own happy country. Exempted in great measure from the fulsome and frivolous attentions, which characterise the manners of a neighbouring country, or the despotic tyranny to which they are exposed in the East; it is highly desirable that the moral and mental culture of the women of Great Britain should keep pace with the rank they are destined to hold in society.²⁷⁵

²⁷³ JÓSIKA, *Pályavezető*... 268

²⁷⁴ Thomas KELLY (ed.) *The New Female Instructor, or Young Woman's Guide to Domestic Happiness* (London: Thomas Kelly, 17. Paternoster Row. 1837.)

²⁷⁵ [„Talán nincs még egy hely a világon, ahol arányosabb női karakter formálódott volna, mint a mi boldog országunkban. Jelentős mértékben mentesült a túlzó és frivol figyelemtől, amely a szomszédos országok modorát jellemzi, vagy a despotikus elnyomás alól, melynek a keleti országok női vannak kitéve; nagyon is kívánatos, hogy Nagy Britannia nőinek erkölcsi és szellemi kultúrája lépést tartson azzal a ranggal, melynek megtartására a társadalomban rendeltettek.”] KELLY (ed.), *The New Female Instructor*... III-IV. (ford. K. J.)

E gondolatban nemcsak a saját, zárt világuk megvédésének, hanem az angol (női) kultúra terjesztésének szándéka is megfogalmazódik – jóllehet az utóbbi burkoltabban, a könyvet tehát nemzetközi értelemben véve is mintaadó munkának szánhatták.

Terjedelmét és tematikáját tekintve a *The New Female Instructor* Jósika Júlia művénel jóval szélesebb skálát igyekszik lefedni a kívánt női viselkedés- és műveltségrendszer meghatározásában, ezzel együtt kisebb mozgásteret is hagy az olvasók egyéni értelmezésének. Mindkét műben szerepelnek például divatról, illemről, udvarlásról és házasságról, háztartásvezetésről stb. szóló fejezetek, azonban jelentős eltérés mutatkozik az ideális női műveltség és ennek a mindennapi életben való alkalmazása terén.

A *The New Female Instructor* felsorolja, és pontosan behatárolja a nők számára kívánatos műveltségi területeket, de ezen tudás a családi életben és háztartásban játszott szerepen túl nem vázol fel alternatívát. A nő önálló, családon kívüli létezése és/vagy munkavállalása ebben a könyvben nem kapott hangot. A *Pályavezető* a tudományterületek pontos megjelölése helyett a saját tehetségük kibontakoztatására biztatja az olvasókat, akiknek ily módon kell felkészülniük arra az eshetőségre, ha gazdasági vagy családi helyzetük változásából adódóan saját munkájukból kellene eltartaniuk magukat. Jósika Júlia műve egyéb kérdésekben is liberálisabb nézeteket vall a sok esetben uniformizáló igényű *The New Female Instructor*-ral szemben, ilyen például a családban betöltött szerep rugalmasabb értelmezése, vagy éppen a házasság szükségességének megkérdőjelezése. Jósika Júlia a *Pályavezető*ben megfogalmazott elvei sok tekintetben egyeznek Steinacker Gusztáv fentebb említett *Tapasztalások és intések...* c. művével, különösen a széleskörű női műveltségelmélet és a tanulás fontosságát illetően; azonban Steinacker eszmefuttatása sem jut el odáig, hogy a nők a megszerzett tudásukat házi körükön kívül kamatoztassák. Az, hogy a nők – esetleges – munkavállalása bekerült egy nőnevelési tanácsadó könyvbe, Jósika Júlia művének magyar viszonyok közti újszerűségét igazolja.

A *The New Female Instructor* ezt szinte minden egyéb fölé helyezi a család és a származás kérdését, a *Pályavezető* azonban erre nem fektet különösebb hangsúlyt; ellenkezőleg, Jósika Júlia művéből inkább az az eszme olvasható ki, hogy tanulás és munka által bárki felemelkedhet. Ez rokonítható az amerikai T.S. Arthur először 1847-ben megjelent, szintén több kiadást megért *Advice to Young Ladies on their Duties and Conduct Life* című nőnevelési könyvével,²⁷⁶ melyben hasonlóképpen a saját munkája által felemelkedő nő képe domborodik ki.

²⁷⁶ Timothy Shay ARTHUR, *Advice to Young Ladies on their Duties and Conduct Life*, (Boston: Phillips, Sampson & Co., 1849.)

T.S. Arthur művelődésről és olvasmányokról alkotott képzetei is nagyon közeliek a Jósika Júlia által képviselt értékrendhez. Kiemelt fontosságot tulajdonít az olvasásnak – és természetesen a megfelelő könyvek kiválasztásának, – mert ezáltal fejlődik ki többek között a mindennapi életben is szükséges megfigyelő, elemző, racionális gondolkodás. Az intelligenciát a női karakter egyik legfontosabb komponensének tartja: „A woman of true intelligence is a blessing at home, in her circle of friends, and in society.”²⁷⁷ Az *Advice to Young Ladies on their Duties and Conduct Life* – a *Pályavezető*vel ellentétben – nem szorítkozik általános, már-már időtlen erények és viselkedési normák ismertetésére, hanem egészen aktuális kérdésekre is reflektál. Elhatárolódik a női emancipációs törekvések szélsőséges irányzataitól, ugyanakkor elismeri a nemek közötti egyenlőség eszméjének létjogosultságát – bizonyos megszorításokkal.²⁷⁸

Jósika Júlia könyvében a művelt, tehetségét kamatoztató, szükség esetén munkába álló, de elsősorban mégis a családjának élő nő képe az amerikai tanácsadókönyv által ábrázolt női karakterhez közelít; azonban nincs benne explicit állásfoglalás a nők jogi, intellektuális és társadalmi egyenlőségét illetően. A *Pályavezető* az angol műhöz hasonló retorikát alkalmazza a viselkedésminták ábrázolásában: felvázol egy hétköznapi életből vett negatív példát annak minden következményével, nevetségessé teszi azt, majd a példában leírtak kerülésére inti az olvasót. Az elvárt, „helyes” viselkedést épp csak felvillantja; s annak is inkább az eredményére, és nem a *mikéntjére* koncentrálna.

Használhatóságukat tekintve a három könyv szerkezete közel azonos: a tematikus fejezetekre bontott könyvben az olvasó könnyen és gyorsan az aktuális szöveghelyre ugorhat. A szövegek által közvetített normák – az eltelt idő és a társadalmi-földrajzi különbségek figyelembevételével – jelentős átfedést mutatnak egymással.

III.3. A *Pályavezető* kiadása

A női életvezetési tanácsadókönyv formailag élesen elkülönül Jósika Júlia később tárgyalt fikciós prózai szövegeitől, tematikájában azonban különválaszthatatlan tőlük. Ugyanazok a társadalmi problémák, viselkedési normák és elvárások tükröződnek benne, mint a polgári és nemesi világban játszódó, szintén didaktikus igényű fikciós prózai műveiben. (Szemléletes

²⁷⁷ [„Az igazán intelligens nő áldás az otthonában, barátai körében és a társadalomban.”] ARTHUR, *Advice to Young Ladies...* 64. (ford. K. J.)

²⁷⁸ ARTHUR, *Advice to Young Ladies* 125-127.

példa lehet erre a szerző első regénye, az 1860-ban megjelent *Éva* számtalan szerzői kiszólása, nevelő-oktató szentenciái és parabolisztikus narratívája.)

A *Pályavezető*höz tőle szokatlan módon előszót is írt, melyből kiderül, hogy a kötetet Heckenast Gusztáv megrendelésére állította össze:

Midőn e könyvnek tisztelt kiadója fölszólított, hogy irjak oly munkát, mely fiatal leányoknak utmutatásul szolgálhasson az életnek olykor elég bonyolódott s döcögős pályáján, sokáig haboztam megfeleljek-e a felszólításnak, vagy nem?²⁷⁹

A kiadói megrendelés háttérében feltehetőleg az állt, hogy Heckenast Gusztáv nagy bevételt sejtett a téma mögött, és nem mellesleg az író életvezetési tanácsainak keresettségét korábbi tapasztalatai is igazolták. A kiadó több fronton is tudatosan törekedett a magyar nyelvű tankönyvek és az ifjúsági irodalom piacának bővítésére eredeti művek kiadásával és fordítások megrendelésével is. Az eredeti magyar ifjúsági irodalmi művek közé nem csupán a szórakoztató irodalom sorolható. Az 1840-es években olykor ez nem is vált külön egyértelműen az erkölcsnemesítő, nevelő célzatú művektől – lásd Fáy András fent említett művét. A *Pályavezető* korántsem volt az első és nem is az utolsó hasonló igényű vállalkozása a kiadónak. Csak hogy néhány illusztratív példát említsek, 1840-ben adta ki a Landerer és Heckenast Bezeredy Amália eredetileg családi használatra szánt nagy sikerű gyerekirodalmi művét, a *Flóri könyvét*;²⁸⁰ 1842-ben pedig a debreceni protestáns hittudós és leánynevelő intézeti igazgató Steinacker Gusztáv *Női hivatás- és társalkodástan* című tankönyvét,²⁸¹ 1863-ban pedig – a *Pályavezető* megjelenésének évében – Vachott Sándorné fiatal lányoknak szóló, *A magyar nemzet története röviden előadva*²⁸² című tankönyvét adták ki. Ami a világirodalmi ifjúsági regényeket illeti, Szász Károlyt az *Utazás a Holdba* című Verne-regény fordítására kérte fel Heckenast, amit először folytatásokban közölt a Vasárnapi Újságban 1869–1870 között. Három évvel később – a sikerre való tekintettel – bővített, átdolgozott formában, de az eredetihez képest még mindig rövidítve, könyvben is kiadta.²⁸³ A Verne-művek magyar nyelvű kiadási jogait később a Franklin szerezte meg.²⁸⁴

²⁷⁹ JÓSIKA, *Pályavezető*...1.

²⁸⁰ DEDE Franciska, *Tudomány, művelődés, közhasznúság. Heckenast Gusztáv magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztő és közhasznú kiadványai*. LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811-1878)* (Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Esterházy Károly Főiskola, 2012.) 162.

²⁸¹ *Uo.* 166.

²⁸² VACHOTT Sándorné, *A magyar nemzet története röviden előadva. Olvasmányul s tanodai használatra fiatal leányok számára*. (Pest, Heckenast, 1863)

²⁸³ POGÁNY György, „A Franklin-Társulat, a Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873-1945” *Könyv és Nevelés* 21. 3-4.sz. (2019.) <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/a-franklin-tarsulat-magyar-irodalmi-intezet-es-konyvnyomda-rt-es-ifjusagi> 2020. 11. 04.

²⁸⁴ *Uo.*

A *Pályavezető* esetében feltételezésem szerint Heckenast az általános kiadói gyakorlat szerint felmérte a hetilapjában a könyvmegjelenésre is érdemes szövegcsoporthoz, felismerte a piaci rést – tundiillik a nyugati típusú, de eredeti magyar nőnevelési kézikönyv hiányát – és egy bejáratott, a témában tapasztalt szerzőre bízta a kötet összeállítását a már publikált cikkek olvasói sikerének ismeretében. Jósika Júlia a *Nővilág* 1857-es évfolyam második felében kezdett el rendes rovatában felváltva divattudósításokat és életvezetési cikkeket írni. Ahogyan Jósika Júlia főmunkatársi pozíciójával kapcsolatban az I. fejezetben megírtam, az 1859-es előfizetési felhívásban két állandó szerző nevének kiemelésével csalogatták az olvasókat: Jókai Mór és Jósika Júlia. Életvezetési témájú cikkeinek népszerűségét igazolják az alábbi részletek a *Nővilág* 1859-es és 1860-as előfizetési felhívásaiból:

Eredeti divattudósításokat továbbra is a szellemdús és e téren egyetlen magyar író: b. Jósika Júlia közlend az eddigi időrendben, valamint mulattatva oktató társadalom-erkölcsi s egyéb változatos tárgyú cikkeket is folytatni fogja.²⁸⁵

Eredeti divattudósításainkat hetenkint jövőben is az e részben páratlannak ismert b[.] Jósika Júlia irandja; ezenkívül általánosan kedvelt élettani irányozsíkkeit is folytatni fogja lapunk szépirodalmi részében.²⁸⁶

Az ebben a formában közzétett életmódra, erkölcsre, magatartásmintákra vonatkozó cikkeinek többségét később átdolgozott formában beszerkesztette a *Pályavezető*be. A mediális váltásra vonatkozó komparatív elemzés elvégzése előtt fontosnak tartom a könyv kiadástörténetét és utóéletét közelebbről is megvizsgálni.

III.3.1. „A női ifjusági irodalom úttörője”

Mivel nemhogy kritikai kiadás, de még modern újrakidások sem születtek Jósika Júlia műveiből, ezért a „legjobb szöveg” kérdése nem textológiai értelemben merül fel a *Pályavezető* esetében, hanem legfeljebb a korai recepcióval kereshetünk összefüggést.

Az önmagában obskúrus könyv csekély szakirodalmában mellőzött tény, hogy a *Pályavezető*nek voltak 1863 előtti előzményei, és 1863 utáni későbbi kiadásai is. A mégoly alapos Szinnyei József második, bővített kiadásként az 1885-ös, Kuliffay-Beniczky Irma által

²⁸⁵ „Előfizetési felhívás”, *Nővilág* 3. év. 2. sz. (1859. január 9.) [borító]

²⁸⁶ „Előfizetési felhívás”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. január 8.) [borító]

„korszerűen átdolgozott” (szinte teljesen átírt) kiadványt nevezi meg,²⁸⁷ és nem tesz említést a Franklin Társulathoz évszám nélkül megjelent utánnomásról. Mégsem Szinnyei az, aki a kiadástörténeti tényt hiányosan közli, ugyanis a Franklin maga tüntette fel az 1885-ös változatot „második, bővített kiadás”-ként. Az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisában 1863-körülre datálták az újranyomott kötetet.²⁸⁸ Tekintve, hogy Heckenast Gusztáv 1873-ban vonult vissza, a nyomdát és a kiadót pedig eladta az akkor frissen alakult Franklin Társulathoz,²⁸⁹ valószínűbb, hogy ez a kiadvány 1873-ban vagy később jelenhetett meg. Különös ízt ad ennek az, hogy még az eredeti szerzői előszót is benne hagyták a kiadói felkérésre vonatkozó kitételrel együtt, ami így már nem Heckenast Gusztávra, hanem a Franklin-Társulatra vonatkozott. Az eredeti kiadóra még egy jegyzet sem utal a kötetben, habár a kezdeti időszakban még Heckenast igazgatósági tagként részt vett a Franklin Társulat munkájában.²⁹⁰ Az újranyomás datálásának közvetett bizonyítékaként a Politikai Ujdonságok hirdetései szolgálhatnak, melyek 1873. május 21-től kezdve több számon át mint ideális „confirmatiói ajándék”-ot hirdetik a Franklin gondozásában megjelent *Pályavezető*-t²⁹¹. Az utánnomás évének valódi tétje az, hogy a frissen megjelent könyvet a nagy sikerre való tekintettel még az első kiadás évében újra kiadták, majd – további érdeklődés hiányában – évtizedekig pihent, míg Kulliffay Beniczky Irma át nem dolgozta; vagy az első kiadástól számított tíz év múlva igény mutatkozott az újranyomásra. Ha feltételezésem helyes, abból az következik, hogy a könyv tíz év alatt nem merült feledésbe, és a Heckenast-kiadványokat frissen birtokba vett Franklin Társulat is jövedelmező üzletet látott a *Pályavezető* változatlan utánnomásában.

A könyv eladási statisztikái nem ismertek, azonban 1863 és 1873 között a napilapok és folyóiratok szinte minden évben listázták a *Pályavezetőt* az új kiadványokra vonatkozó hírekben; pl. a kiadás évében a *Koszorúban*,²⁹² és a *Pesti Naplóban*,²⁹³ ugyanitt

²⁸⁷JÓSIKA Júlia, *Pályavezető fiatal leányok számára*. KULIFFAY-BENICZKY Irma (átdolg.) (Budapest, Franklin, 1885.)

²⁸⁸Id. az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus katalógusa:

http://nektar1.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html?SESSION_ID=1517920377_1255179497&lv_action=LV_View_Records&NR_RECORDS_TO_SHOW=1&GOTO_RECORD=3&RESULT_SET_NAME=set_1517925350_0&DISPLAY_RECORD_XSLT=html&ELEMENT_SET_NAME=F 2018. február 6.

²⁸⁹BÜKYNÉ HORVÁTH Mária, „A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai”, *Magyar Könyvszemle* 82. évf. 1. sz. (1966.). 27.

²⁹⁰LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811-1878)* (Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Esterházy Károly Főiskola, 2012.) 34.

²⁹¹[Név nélkül] „Confirmatiói ajándékok. A „Franklin-társulat” magyar irodalmi intézetben, Budapest (egyetem-utca 4-ik szám) megjelent és minden könyvtárúsnál kapható: Jósika Julia Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára. (432 lap, nyolcadrés) Füzve 2 frt. Diszkötésben 2 frt. 80 kr.” Hirdetés, *Politikai Ujdonságok*, 19. évf. 22. sz. (1873. május 21.) 250.

²⁹²[Név nélkül] „Uj könyvek”, *Koszorú*, 1. 17-18. sz. (1863. április 26.; május 3.) 408; 432.

²⁹³[Név nélkül] „Különfélék”, *Pesti Napló*, 14. 3960. sz. (1863. április 26.) 91.

nyereménykönyvként is felbukkan 1866-ban;²⁹⁴ de kiemelt hirdetés formájában is helyet kapott 1864-ben a Látcsőben, majd 1872-ben a Politikai Újdonságokban²⁹⁵ és a Vasárnapi Újságban.²⁹⁶ Lehetséges, hogy e két utóbbi, hogy az 1873-as Franklin újryomást készítette elő. Nem találtam filológiai bizonyítékot arra nézvést, hogy Heckenast még ez előtt újryomatta volna a könyvet. 1876-ban a Csurgói Tanítóképző bevette a tanári segédkönyvei közé,²⁹⁷ adták pályadíj gyanánt tehetséges diákoknak Veres Pálné Leányiskolájában 1878-ban²⁹⁸ és igazgatói beszédben idéztek a *Pályavezető Jótékonyaság* című fejezetéből az érsekújvári algimnáziumban 1883-ban.²⁹⁹

Kuliffay Beniczky Irma *Pályavezető fiatal leányok számára* című átdolgozása 1885-ben jelent meg. A könyv tematikai korszerűsítésen és strukturális átrendezésen esett át, melynek eredményeként már csak nyomokban tartalmazza az eredeti szöveget. Megfelelő hivatkozásokkal akár teljesen új nőnevelési tanácsadóként is megállta volna a helyét, mégis elsődleges szerzőként tüntették fel rajta Jósika Júliát, melynek háttérben valószínűleg üzleti megfontolások állhattak: a bejáratott nevet mintegy márkanévként használja ez a kiadvány. A korszerű átdolgozás és az eredeti szöveg összevetése művelődéstörténeti szempontból sem jelentéktelen, hiszen a könyv – jellegéből adódóan – átfogó képet adhat a magyar női (ön)nevelés normáinak változásairól 1863 és 1885 között; ezt azonban meghagyom egy következő kutatás témájának.

1888-ban, a *Pályavezető* első megjelenése után huszonöt évvel Szaák Lujza, a Jósika házaspár műveinek lelkes, ám amatőr kutatója, hétrészes cikksorozatot publikált a Győri Hirlap tárcarovatában *Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági irodalom úttörője* címmel.³⁰⁰ A cikksorozat utolsó két részében némileg elfogult lelkesedéssel méltatja a *Pályavezetőt*, melyet „szegényes szakirodalmunknak valóságos gyöngye”-ként³⁰¹ aposztrofál, illetve kijelenti: „[A *Pályavezetőt*] a magyar női családi és társas élet törvénykönyvévé vált.”³⁰² Szaák Lujza nyilvánvalóan túlzó megnyilatkozása retorikai felvezetésül szolgál a cikksorozat végén

²⁹⁴ [Név nélkül] „Nyert tárgy” *Pesti Napló* 17. 4914. sz. (1866. szeptember 6.) 19.

²⁹⁵ [Név nélkül] „Hirdetések” *Politikai Újdonságok* 18. 10. sz. (1872) 122.

²⁹⁶ [Név nélkül] „Hirdetések” *Vasárnapi Újság* 19. 5. sz. (1872) 62.

²⁹⁷ MÁTRAY Gyula (szerk.) *A Csurgói M. Kir. Állami Tanító-képző Intézet értesítője az 1867-183/4-ig terjedő tan évekről.* (Curgó, Weisz A-né és fia, 1884.) 34.

²⁹⁸ Érdekeség, hogy a könyvet „Matolay Mari a magyar népéletből vett »Czigány leány« című elbeszélésével nyert[e] el négy versenyző társa közül.” [Név nélkül], *Az Országos Nőképző Egylet Tanintézetének értesítője 1878/9-ik tanévről* (Budapest, Igazgatóság, 1879) 29.

²⁹⁹ TALLAY Nándor (szerk.) *Érsekújvári Róm. Kath. Algimnázium értesítője az 1883/84 tanévről.* (Érsekújvár, Winter Zsigmond, 1884) 34.

³⁰⁰ SZAÁK, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági...”

³⁰¹ *Uo.* 3. évf. 100. sz. (december 16.)

³⁰² *Uo.*

megfogalmazott célhoz: a cikkíró szorgalmazza a *Pályavezető* újbóli kiadását, hiszen „[Jósika Júlia könyvei] népszerűségüknél fogva ma alig hozzáférhetőek.”³⁰³ Tekintettel arra, hogy Szaák Lujza ilyen terjedelmes cikksorozatát áldozott a kérés előkészítésére, nem csupán a megvásárolható példányok hiányára következtettek 1888-ban, hanem a könyv iránt megnövekedett olvasói igényre is. Különös, hogy a magyar nőnevelés történetében és kiadványaiban meglehetősen jártas szerző meg sem említi a három évvel korábbi *Pályavezető fiatal leányok számára* kötetet. Az eredeti *Pályavezető* újrakiadását többek között azért tartja elengedhetetlenül szükségesnek, mert, mint állítja, előtte sem és azóta sem írtak magyar nyelven ilyen átfogó, jól használható, széles körben elterjedt női viselkedési útmutatót az érintett korosztály számára – olyat biztosan nem, amit szívesen adna a tanítványai kezébe.

Nem Szaák Lujza az egyetlen, aki nem látszik tudomást venni Kuliffay Beniczky Irma átdolgozásáról: Jósika Miklósról szóló monográfiájában Dézsi Lajos is csak az 1863-as kiadást említi,³⁰⁴ és a későbbi, nőírókkal foglalkozó szakirodalom is az 1863-as kiadással azonosítja a könyvet. Mivel a második, változatlan utánnyomás főként kiadástörténeti szempontból érdekes; a harmadik, Kuliffay-Beniczy Irma által átdolgozott változat pedig már csak nyomokban tartalmazza Jósika Júlia eredeti szövegét, így inkább a szerzőség kérdése felől megközelítve tartogatna kultúrtörténeti izgalmakat; jelen értekezésben az egy kéztől származó, de egymásól eltérő szövegvariánsok összevetésére fókuszálok.

III.4. Új médium, új olvasat

A *Pályavezető* előszavában olvasható Jósika Júlia a könyv jellemző olvasásmódjára vonatkozó megjegyzése:

Aztán van e formának még egy nagy és elvitathatatlan előnye, s ez ebből áll: hogy a mint imádságos könyvünkben azon imát szoktuk fölkeresni, mely legközelebből érinti jelen hangulatunkat, úgy e rövid útmutatásokba s elmékedésekbe szorult cikkekből is, fiatal olvasónőim épen azt választhatják olvasmányul, mire a jelen pillanatban szükségök van; – míg ha más, talán classicusabb modorban irtam volna, olykor a félkönyvet kellene átlapozgatni, míg azon tanácsra, vagy értekezésre bukkannának melyet találni óhajtanak.³⁰⁵

Csak találgatni lehet, milyen műfajt vagy könyvtípust értett a „classicusabb modor” alatt; feltételezem, hogy egymásból következő fejezetekből álló vagy fejezetekre nem tagolt, tudományos jellegű, több elméleti fejtegetést tartalmazó neveléssel kapcsolatos munkákról lehet szó. Ilyen például Fáy András 1858-ban – szintén a Heckenastnál – megjelent *A Halmai*

³⁰³ *Uo.* 101. sz. (december 20.)

³⁰⁴ DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós...* 349.

³⁰⁵ JÓSIKA, *Pályavezető*, 2–3.

család – erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára című meglehetősen progresszív, didaktikus regénye.³⁰⁶ Fáy a regény előszavában mintegy használati utasítást ad az elsősorban fiúknak szánt (mellékesen lányoknak is ajánlott) fikciós szöveghez: a regény a mulattatva tanításra, az ifjúság szellemi és erkölcsi fejlődésének segítésére és általános műveltségük szélesítésére való.³⁰⁷ Mivel ezen funkcióit a könyv családregegy formájában látja el, értelemszerűen lineáris olvasásra alkalmas.

A *Pályavezető* szerkezete nemcsak a tematikus egységekbe nem rendezett nevelési munkákhoz képest volt másmilyen. A korabeli olvasó még emlékezhetett Jósika Júlia csak három évvel azelőtt lezárult cikksorozatára a *Nővilágban*. Egy átlagos előfizető, aki nem gyűjti szépen rendszerezett halmokba a lapszámokat, hogy aztán az évfolyam lezárultával csinos bőrkötésbe köttesse; vagy nem vágja ki és illeszti össze az őt érdeklő cikksorozat darabjait, nem tud odalapozni az őt aktuálisan érdeklő témához, nem tudja újraolvasásra visszakeresni a régebben látott szövegrészt. De ez csupán egy a számos formai és tartalmi átalakulás közül, amit az új médium eredményezhet.

III.4.1. A kiadó vezeti a szemünket

Wolf Kittler eredetileg 1991-ben, magyarul csak 2014-ben megjelent *Irodalom, szövegkiadás és reprográfia* című tanulmányában többek között a szerzőség és a kiadás viszonyának roppant összetett voltára világít rá, amikor előbb Christoph Martin Wieland, majd Johann Wolfgang Goethe egy-egy könyvének fordulatos kiadástörténetét írja meg.³⁰⁸ Wieland *Összes művei* kiadásakor egyszerre lépett fel szerzőként és szerkesztőként: műveit javított, jegyzetelt formában rendezte össze, és első megjelenésükhöz képest új kiadóhoz vitte át. A régi kiadó egyszer már megvásárolta a szövegek jogait, mégis elvesztette a Wieland és új kiadója ellen indított pert: megállapítást nyert, hogy az első megjelenés és az *Összes műveiben* közreadott ultima manus nem azonos egymással.³⁰⁹ Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* kiadástörténete a levélregény eredetileg összemosódó kiadójának/szerzőjének/elbeszélőjének különválasztását példázza. Egyrészt Werther az irodalmi művek változatlan utánnomása mellett érvel, másrészt

³⁰⁶ Fáy András, *A Halmay család – erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára* (Pest, Heckenast, 1858.)

³⁰⁷ Fáy András, *A Halmay család...* III-XVI.

³⁰⁸ Wolf KITTLER, *Irodalom, szövegkiadás és reprográfia*, (ford. LÉNÁRT Tamás) KELEMEN Pál–KULCSÁR-SZABÓ Ernő–TAMÁS Ábel–VADERNA Gábor (szerk.), *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*. (Budapest, Ráció 2014.) 19-56. DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia* 3.

³⁰⁹ *Uo.* 25–27.

a mű végén öngyilkos lesz. A levélregény olvasói közt mindkét gyakorlatnak akadtak követői: különböző magánkiadásokban sok helyen felbukkant *Az ifjú Werther szenvedései* változatlan utánnyomása; mások pedig – feltételezhetően – a mű hatására öngyilkosságot követtek el. A kétféle utánpótlásra válaszul Goethe módosított új kiadást dobott piacra a híres „Légy férfi és ne kövess!” verssorral megtoldva.³¹⁰

Kittler példáiban szembeszökő az olvasók körében elterjedt befogadási stratégiák és az irodalmi mű szövegének változása az újabb kiadásokkal, és rávilágít a szövegek önmagukkal való összevethetőségére, amennyiben a régi és újabb kiadások önálló művekként kezdenek el működni. A kiadástörténet vizsgálata különösen izgalmas, ha a szövegvariánsok sorába nem csupán a könyv módosított vagy változatlan új kiadásait emeljük be, hanem a sajtóközléseket is. A magyar irodalmi piacon a 19. század közepétől egyre általánosabb gyakorlattá vált a hosszabb prózai műveket először napilapban tárcaregényként, vagy hetilapban/folyóiratban folytatásos regényként közölni; ezt követte a később összerendezett kötetes megjelenés. Hansági Ágnes a napilapok tárcaregényéről szólva a napilapos közlés három fő funkcióját különíti el a könyvkiadók szempontjából: reklámozza a majdani könyvet; felmérhetők általa az olvasói igények és ily módon csökkenthető a kiadó befektetési kockázata.³¹¹ Ugyanez elmondható a hetilapos/folyóiratos közlések előnyeiről is. A szerzők könnyen juthattak publikációs lehetőséghez, a kiadó számára pedig az olvasói visszajelzések, előfizetői létszám módosulása irányadó lehetett, amikor bizonyos szövegeket kiválasztott arra, hogy kötetben is megjelenjen. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a sajtóközlés célja eleve a majdani könyvekre vonatkozó piackutatás lett volna.) A sajtópiaci helyzet kedvezett az 1850-es és 1860-as években az olyan többfunkciós kiadói vállalatoknak, mint a Landerer és Heckenast, később Heckneast, vagy Emich Gusztáv vállalatai, mivel ők egyszerre foglalkoztak könyvkiadással, könyvkereskedéssel és lapkiadással.

A publicisztikai közlések könyvvé alakulása és a mediális váltás okozta új írói- és befogadói stratégiák szerencsére gazdag szakirodalommal bír, de nem kimerített téma. Legtermékenyebbnek magától értetődő módon a tárcaregény műfaja bizonyult e kérdés vizsgálataiban. Szajbély Mihály Jókairól szóló monográfiájában igen plasztikusan ragadja meg a napilap és a könyv olvasási stratégiái közti alapvető különbséget:

Míg a könyv médiumához eredendően az elejétől a végéig tartó, „kronologikus” olvasásmód tartozik, addig a hírlap médiuma többféle olvasásmódot implikál. Ha valaki napról

³¹⁰ *Uo.* 28–29.

³¹¹ HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei* (Budapest, Ráció 2014.) BEDNANICS Gábor–BENKI László (sorozatszerk.) Ráció-tudomány 19.

napra a kezébe veszi, akkor olvashatja úgy, mint egy soha véget nem érő könyvet; azt azonban, hogy milyen sebességgel halad vele, nem ő, hanem a napok múlása határozza meg. S ennek a virtuális könyvnek a világában nagy valószínűséggel – eltekintve attól a ritka esettől, amikor valaki létrejöttétől kezdve folyamatosan olvas egy hírlapot – valahol „történet közben” kapcsolódik bele. Ha pedig valami okból hosszabb-rövidebb időt kénytelen hírlap nélkül eltölteni, maga döntheti el, hogy kronologikus rendben, visszafelé haladva, netán a két lehetőséget keverve, vagy éppen a lemaradását soha nem pótolva veszi fel a napról napra tovább kígyózó történet fonalát.³¹²

Ez a gondolatmenet az alapvetően kronologikus műfajok időrendjének felbomlását szemlélteti. Jókai tárcaregényeinek bravúros szerkesztésmódja lehetővé teszi az epizódok egymástól független, önálló élvezetét, de a nagy történetegészbe illesztve is a helyükön voltak.³¹³ Az egységet a mindig visszatérő, egyértelműen kategorizálható szereplők teremtik meg.³¹⁴ Mindebből összeáll később az egyirányú olvasási technikát igénylő, kihagyások nélküli teljesség, a könyv. A fejezetek kronológiája többnyire nem bomlik fel az eredeti sajtóközléshez képest, és aki nem gyűjtögette a folytatásos regényt az újságból kivágva, először olvashatja az elejétől a végéig a saját tempójában.

De mi történik akkor, ha a sajtóközlésekből összeálló könyv nem fikciós szöveg, nincs története és nincsenek szereplői? Jósika Júlia az imádságos könyvhöz hasonlítja a *Pályavezető*hoz javasolt olvasási stratégiát, de ugyanígy hasonlíthatnánk receptkönyvhöz is, vagy – szigorúan az olvasó a könyvön belüli egységek közti szabad kalandozása révén – verseskötethez. A *Pályavezető* persze nem művészi szövegek gyűjteménye, értelmezésükben elsődleges a referencialitás. Olvasható egyben, elejétől a végéig, de ahogyan az egykorú olvasó kikereshette belőle az aktuális élethelyzetére, problémáira vonatkozó passzust; úgy a mai kutató is szabadon ugrálhat a könyv kincset érő, hétköznaptörténetre és nőtörténetre vonatkozó forrásértékű fejezetei között. Mindez – ha nem vesszük figyelembe az újságokat szisztematikusan gyűjtögető és katalogizáló hipotetikus olvasót – a hetilap esetében lehetetlen.

Ahogy a Szajbélytól vett szemelvény is mutatja, erre a problémára már a tárcaregény és a folytatásos regény eredeti kontextusa is rávilágított. Van azonban a nőnevelési kézikönyv szerkesztésmódjában még egy csavar, mégpedig az, hogy teljességgel figyelmen kívül hagyja a hetilapos közlések időrendjét. Ezt ugyebár egyetlen tárcaregény-szerző sem engedheti meg magának, hacsak nem éppen a narráció dekonstruálását tűzi ki művészi ambíciójául. Közelebb áll ehhez a módszerhez a novelláskötet korábban újságban közölt darabjainak önkényes sorrendbe szerkesztése. Persze ez az analógia csak akkor lehet érvényes, ha rövid, egy

³¹² SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór* (Pozsony, Kalligram, 2010) 149.

³¹³ *Uo.* 149–150

³¹⁴ *Uo.* 154.

lapszámban teljes terjedelmében leközölhető novellákról van szó, azonban az 1850–1860-as években értett novella terjedelme az egyszuszra olvasható szövegektől a több folytatásban megjelenő, hosszú szövegekig terjedt.

A *Pályavezető* fejezetei közt nincs folytatólágosság, a koherenciát a tanácsokat adó, ismétlődő retorikai fogásokkal élő, jól felismerhető stílusú narrátor hangja teremti meg. A szerző nem él szépirodalmi fogásokkal egy elbeszélői alteregó megteremtésére: saját nevében, saját tapasztalataira hivatkozva, közvetlenül szólal meg változtatva az egyes szám első személyű és többes szám első személyű megszólalást. Ez többnyire igaz a Nővilágban megjelent cikkeire is, azonban ott akadnak kivételek, ahogyan ezt majd a fiktív rokoni levelekből összeállított *Világba vezetés* című fejezet tárgyalásakor be fogom mutatni. A hetilapban nem mindig kiszámítható módon következtek egymás után az életvezetési tanácsok. A kezdetekkor, 1857-ben,³¹⁵ még minden második számban a divattudósítás *helyett* állt ilyen típusú cikk, később – a szerkesztőségi közlemény szerint olvasói nyomásra – Jósika Júlia rovata kibővült, és nem maradtak el a divattudósítások sem a cikkek mellől:

Tisztelt hölgyközönségünk igényeihez képest szerencsések voltunk úgy intézkedhetni, miszerint tisztelt irónőnk, s páratlan divattudósítónk *b. Jósika Júliától ezentul minden héten eredeti divattudósítást* fogunk közölhetni, – azonban leveleink késedelme folytán ezuttal még a régebbi rendhez képest a főlapunkban közlött szintén becses értekezést vettük divattudósítás helyett. [...] Ezennel tehát csak bocsánatot kérünk a divattudósítás elmaradásaért, s egyszersmint a t. bárónő újabb ígérete folytán tudtu[!] adjuk, miszerint jövőre, míg hetenkint divattudósításokkal szerencsétlen bennünket, egyszersmint időnkint önálló cikkeivel is találkozni reményünk lehet.

Szerkesztőség³¹⁶

Nem állnak rendelkezésemre a szerkesztővel, Vajda Jánossal vagy a kiadóval, Heckenast Gusztávval kötött megállapodások a különböző témájú cikkek gyakoriságára vonatkozóan, Jósika Miklós levele Szabó Richárdhoz (aki 1859-ben a Divatcsarnokot szerkesztette) arról tanúskodik, hogy divatról és életmódról szóló cikkeivel kizárólagos szerződésben volt a Nővilággal: „Nőm a Nővilágnak, csak divat és másnemű improvisált czikkekkal kötelezettje. Egyébben, mint például novellákban szabad keze van. Talán a jövő félévre ő is küldend valamit.”³¹⁷

Ezek a Jósika Miklós által „improvisált”-nak nevezett életvezetési tanácsadó szövegek lehető leglazább kapcsolatban állnak egymással, szorosabban köthetőek aktuális

³¹⁵ Az életvezetési tanácsadó cikkek első darabja: JÓSIKA Júlia, „Egy pár szó a fényüzésről” *Nővilág* 1. 33. sz. (1857.) 519–521.

³¹⁶ VAJDA János, „Kérelem és jelentés”, *Nővilág* 3. 28. sz. (1859. július 10) 441.

³¹⁷ közli: DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós...* 404.

kontextusukhoz, vagyis a hetilap többi cikkéhez és az eseményekhez, amelyekről ezek hírt adnak, mint a rovat előző vagy következő darabjaihoz. A szövegek közti koherenciát itt a rovat és a szerző neve teremti meg. Kizárható, hogy a cikkek megírásakor eleve számított volna a későbbi könyvmegjelenésre. A mediális váltás így a korpusz újrendezését, újraírását és műfajváltását is eredményezte: vélhetően külföldi minták alapján létrejött egy használatközpontú, egymástól függetlenül olvasható, de egységes retorikával megírt tematikus fejezetekből álló nőnevelési tanácsadókönyv.

III.4.2. Az azonosságok szintjei

A cikkeket/fejezeteket a mediális váltás okozta módosulások jellege és mértéke szerint soroltam négy fő kategóriába: 1. egyezés: változatlanul átemelt szöveg; 2. részleges egyezés egy forrással: módosítva átemelt szöveg; 3. részleges egyezés több forrással: kompilált szöveg; 4. nincs egyezés: át nem emelt cikk/ előkép nélküli új fejezet. A következőkben e négy típusból vett példákat fogok bemutatni.

Az összevetésekhez George Bornstein *Hogyan olvassunk könyvoldalt?*³¹⁸ című írásában kifejtett nézeteit hívom segítségül a szöveg materialitásának vizsgálatáról. Bornstein John Keats, Emma Lazarus, W. B. Yeats és Gwendolyn Brooks egy-egy szonettjének kiadásonként eltérő változatait veti össze egymással a szövegek kontextusa, és a kontextus sugallta olvasatok szerint. Az irodalmi mű eredetiségének kérdéséből kiindulva Bornstein megállapítja, hogy „az irodalmi szöveg nemcsak a szavaiból áll (ez a nyelvi kódja), hanem materiális megvalósulásainak szemantikai jellemzőiből is (ez a könyvészeti kódja)”.³¹⁹ Azonosítja Walter Benjamin művészeti *aura* fogalmát a *könyvészeti kóddal*, melybe beletartozik például az oldalterv, kötetterv, betűtípus, előszó, fülszöveg és minden olyan kísérőszöveg, ami a művet körülveszi; ezen kívül ennek része a kiadó és a célközönség is. A szövegek aktuális megjelenési helyei ezek szerint befolyásolják a szövegek jelentését is:

[...] irodalmi művek esetében technikailag sokszorosított eredetik képesek megteremteni saját aurájukat, és csak a korábbi aurák sorvadnak el a mű egymást követő reprodukciói során. [...] Az aura részben a szöveg materiális jellemzőiből jön létre. A mű megtestesülésének eredeti helyei tehát magukban hordozzák azt az aurát, amely a művet elhelyezi térben és időben, és amely létrehozza a mű autenticitását és kontingenciáját egyaránt. Ha megfosztjuk ettől az aurától, akkor

³¹⁸George BORNSTEIN, *Hogyan olvassunk könyvoldalt?* (ford. VINCE Máté) DÉRI Balázs–KELEMEN Pál–KRUPP József–TAMÁS Ábel (szerk.), *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár* (Budapest, Ráció, 2011.) DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia 2*.

³¹⁹BORNSTEIN, *Hogyan olvassunk* 83.

a könyv lapjait is megfosztjuk az ikonikusságától, s ezáltal a szöveg jelentésének fontos elemeitől.³²⁰

A hetilap és a tanácsadókönyv auráját figyelembe véve talán az 1. kategóriába tartozó, szinte változatlanul átemelt szövegek jelentésmódosulása a legizgalmasabb. Remek példa erre a *Lélekerő* című cikk és *Bátorság* című könyvfejezet szövegpár. A Jósika Júlia a *Nővilágban* alfejezetben már érintettem e cikk történelmi kontextusát, és idéztem Vajda Jánostól egy kapcsolódó levélrészletet. Ez a korábban már vázolt kontextus a médiumváltás során bekövetkező jelentésmódosulások ábrázolásában kulcsszerepet játszik, ezért a legfontosabb tényezőket jelen fejezetben is fel fogom eleveníteni.

III.4.3. *Bátorság*

A *Bátorság–Lélekerő* szövegpár a hetilapos közléshez képest egy-egy beszúrt szót és a címet leszámítva változtatás nélkül került be a kötetbe. A címváltoztatás a szerkesztőtől, Vajda Jánostól ered, aki – az I. fejezetben tárgyalt – érzékeny politikai viszonyok miatt, az utólagos rendőrségi cenzúrától való félelmében³²¹ változtatta meg Jósika Júlia vezércikkének címét *Bátorságról Lélekerőre*.³²² Ahogyan arról már szóltam, a Jósika-házaspár élénk kapcsolatot ápolt a nyugati magyar emigránsok azon csoportjával (Kossuth Lajos, Klapka György, Teleki László) akik a francia-osztrák-szárd háborútól a politikai erőviszonyok átrendeződését, és egy új magyar forradalmat reméltek.³²³ Deák Ágnes és Tamás Ágnes feltárta, hogy 1859-ben a francia-osztrák-szárd háború harctéri tudósításairól hírzárlatot rendeltek el a magyar sajtóban, és még a magántáviratokat is ellenőrizték, nehogy a lapokhoz nem hivatalos tudósítások jussanak el.³²⁴ Mindezek tudatában Jósika Júlia *Lélekerő* című cikkének létezik egy politikailag töltött olvasata, miszerint egy aktuális, közelgő veszélyhelyzetre, forradalomra kell felkészülniük a magyar honleányoknak.

A *Lélekerő* című cikk az úgynevezett „polgári bátorság”-ot nevezi meg specifikusan női erényként, melyre szükségállapotban különösen nagy szükség van:

Van elég ferfiu, ki sebet ejthet ugyan, de a ki nem birná a sebet bekötözni; ki a legszilajabb paripát megüli, de ki, ha csak harmadrészét javainak, valami baleset által elveszteni, kész volna inkább magát agyonlőni, mint azon kellemtlenségeket s nélkülözéseket eltűrni, melyek a vagyonszétosztást okvetetlen követik.

³²⁰ *Uo.* 84.

³²¹ VAJDA János *Jósika Miklóshoz* (Pest, 1859- március 19.) BOROS Dezső (s. a. r.) *Vajda János Levelezés...* 12.

³²² *Uo.* 12.

³²³ FARKAS Katalin *Magyar függetlenségi törekvések...* 10–12.

³²⁴ DEÁK–TAMÁS, *Sziszifuszok küzdelme...* 50.

És van elég hölgy, ki bátran elsüti a pisztolyt vagy puskát, lovagol, vadászik, nem fél semmitől; s ki kétségbe esnék, ha komorna nélkül kellene élnie, vagy más sokkal nagyobb nélkülözéseket eltűrni; mint azt a sors nem egytől közülünk követeli, ha sorsunk kereke alá fordul.

Ha mindkét nemével a bátorságnak birunk nem baj; olykor jobb; de mig hölgyben a férfias bátorság nem tudjuk kívánatos-e, tudjuk azt, hogy nem nélkülözhetlen; de polgári bátorságra okvetlen szüksége van, akár minő szerencsések is legyenek körülményei; mert nincs az a ház vagy család, ha még oly boldog is, melyhez betegség, baj vagy veszély ne köszönne be olykor olykor; és ha akkor e család anyja elveszti fejét, kétszeres a veszély - súlyosb a baj.³²⁵

A lapszám, amely vezércikként adja közre a *Lélekerőt*, Németh János *Arczod liljom* című szépeltő szerelmes versének közlése után a következő magasztos hangvételű cikkében erős római nőknek állít emléket, akik bátorságuk, erejük, eszük, állhatatosságuk révén az egész birodalom sorsára kiható tetteket vittek végbe. Thulmon Jozefa *Jeles nők képcsarnoka*³²⁶ című sorozatának első része Tiberius és Caius Gracchus anyját, Corneliát, illetve Coriolanus anyját, Veturiát állítja a Nővilágot olvasó „anyák és honleányok” elé példaképül. A történetek tanulsága – csakúgy, mint Jósika Júlia *Lélekerő* című írásában – a női helytállás fontossága szükségállapotban. (A női erő és bátorság témáját ezután a háziasság erényét magasztaló cikk egyensúlyozza ki a lapszámban Abonyi Lajostól.) A Nővilág mellőzi a politikai híradásokat; a nemzetközi konfliktusok alakulásáról is csak elvétve számol be a Vegyes Hírek közé elrejtve. A politikai tartalom mégis kiolvasható a női helytállásról szóló cikkekből, és Vajda János aggodalma sem volt alaptalan, amikor lapját a betiltástól féltette Jósika Júlia cikke miatt.

Mindez a politikai tartalom tökéletesen eltűnik a szövegből az 1859-es cikk aktualitásának feledésbe merülésével – Bornstein fogalmával élve a korábbi aura elsorvadásával. A szövegben bekövetkezett változások mértéke elenyésző, inkább stilisztikai jellegű és nem indokolja a jelentésmódosulást. (pl.: „Az ember mindig bizonytalanságban él”, „Semmisem állandó és bizonyos az életben”; „És ha győzünk”/”De ha végre győzünk”) A kötetben szereplő szöveg fiatal lányokat készít fel arra a sok nyomorúságra, amellyel életük során meg kell majd küzdeniük – általában, bármely korban. A sajtóellenőrzés és a női lapokkal szembeni elvárások miatt explicit politikai tartalmakat nélkülöző, azokra rejtjelesen utaló szöveg ily módon szinte változtatás nélkül áttemelhető egy serdülő lányoknak íródott életvezetési tanácsadó könyvbe. Az egyetlen belső utalás a szöveg előéletére az, hogy habár a kötetben az eredeti *Bátorság* címen szerepel a szöveg, de egy értelmező szerkezetben beemeli

³²⁵ JÓSIKA Júlia, „Lélekerő” *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. március 6.) 146

³²⁶ THULMON Jozefa, „Jeles nők arcképcsarnoka I.”, *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. március 6.) 147–150.

Vajda János *lélekerő* kifejezését is a polgári bátorság szinonimájaként: „[...] polgári bátorságra, – más szóval lélekerőre – okvetlen szükség van [...]”³²⁷

Az új kontextusban a fejezetről lefoszló politikai tartalom más jelentésmezőnek adja át a helyét. Az egymás után álló fejezetek tematikus közelségben erősítik egymás üzenetét azáltal, hogy a lelkerő és gyengeség különböző aspektusait tárják fel. A *Bátorságot* közvetlenül megelőző fejezet a *Béketűrés* (A Nővilágban 1857-ben azonos címmel megjelent cikk³²⁸ párdarabja) amely itt a *Bátorsághoz* sok tekintetben hasonló erőt, türelmet dicséri a sorscsapások elviselésében („Pedig a mit béketűréssel szenvedünk s vagy tűrünk, korántsem esik oly nehezen, mintha békétlenkedünk; mi által enmagunkat s körözetünket szoktuk gyötreni [...]”³²⁹).

III.4.4. *Nervozitás*

A második kategóriába tartozik a *Bátorság* után következő *Egy nagy betegség*, amely korábban *Korunknak divatbetegsége*³³⁰ címmel 1857-ben jelent meg a Nővilágban. Ez a szövegpár több módosítással, hosszabb elhagyott és betoldott részekkel került be a *Pályavezetőbe*. A könyvfejezet felütésével a tematikus összetartozáson túl szövegbeli kohéziót is teremt az előtte állóval:

Azon bátorsággal vagy lélekerővel, melynek üdvösségét sőt szükségét mult czikkünkben bebizonyítani igyekeztünk, szemközt áll egy baj, gyengeség vagy betegség, mely annyira erőt vesz a mostani ivadékon, hogy majdnem ragálylyá kezd válni.

E divatos és kedvencz betegség a *nervozitás*.³³¹

A tanácsadókönyv előző fejezetével nemcsak a betoldott, direkt visszautalás teremt kapcsolatot, hanem az emberi erények (bátorság, lélekerő) dichotómiája is; a „nervozitást” ugyanis a gyávasággal, a gyengeséggel és a lustasággal állítja párhuzamba:

Ha valaki gyáva, és saját árnyékától fél, azt meg kell neki bocsájtani, mivel nervozus ember; ha egyik vagy másik elhanyagolja gazdaságát vagy másféle foglalatosságát és egész nap a henye méhkirályné szerepét játsza, azaz semmitsem csinál, míg mások érte fáradoznak, nem lehet szegényt hibáztatni, mert nervozitása nem engedi a kifárasztó munkát.

Hölgyeinkkel épen így vagyunk.

A serdülő leányka, kinek tudni sem kellene mi a nervozitás, és vannak-é neki idegei vagy sem, már ürügyül használja e betegséget, hogy csekély kötelességeit mellőzhesse [...]”³³²

³²⁷ JÓSIKA, *Pályavezető*... 293. (kiemelés az eredeti szövegben)

³²⁸ JÓSIKA Júlia, „Béketűrés”, *Nővilág* 2. 26. sz.(1858 június 27.) 411–412.

³²⁹ JÓSIKA, *Pályavezető* 283.

³³⁰ JÓSIKA Júlia, „Korunknak divatbetegsége” *Nővilág* 1. 39. sz.(1857 október 4.) 616–617.

³³¹ JÓSIKA, *Pályavezető*... [kiemelés az eredetiben] 294.

³³² JÓSIKA, *Pályavezető*... . 296.

Mindez kontrasztos játékba hozza az *Egy nagy betegség* után álló *Kedélyesség* fejezetet is, amely mintegy válaszul a „nervozitás” örve alatt felsorakoztatott gyengeségekre az egészséges, stabil jó kedély erejét dicséri. Habár az utóbb idézett bekezdés már a hetilapos közlésben is szerepelt, itt mégsem feltételezhető semmiféle kapcsolat a Nővilágban egymáshoz képest több hónap vagy több év eltéréssel közölt *Korunknak divatbetegsége*, *Kedélyesség*³³³ és *Lélekerő* között. Az újságcikkek hangvétele nem törekszik egységességre, itt a szerző mindig az aktuális körülményekhez és témához illő retorikát választ. Így például míg *Lélekerő* emelkedett, kissé komor stílusban, már-már vészjósló módon buzdít a veszélyre való felkészülésre – és ily módon probléma nélkül áttemelhető volt a *Pályavezetőbe* – addig a *Korunknak divatbetegsége* humoros, oldott hangnemet üt meg, és leginkább az ideggyengeséget mímelő, az állandó betegség állapotába belekényelmesedő embertípus nevetségessé tételét célozza olyan modorban, ami zsurnalisztikában helyénvaló, fiatal lányoknak szóló, magát komolyan vevő tanácsadókönyvben azonban nem az. Az alábbi humorosnak szánt passzus ki is maradt a kötetből:

Nemrég egy ismerős férfival beszélgettem e tárgyról, s ő e kérdésre következőképpen felelt: „Azt hiszem, hogy egy kis virgás, jól alkalmazva, jobban segítene e bajon, mint száz meg száz orvostudor.”

Én, barátnéja nem lévén a régi virgás-nevelésnek, e gyógymódot ugyan nem merném ajánlani; de azt hiszem, hogy kissé nagyobb szigor enmagunk s gyermekeink iránt, rövid idő alatt nagyot segítene az ugynevezett nervositáson, ha nem is birná azt gyökerestől kiirtani.³³⁴

A cikk szarkasztikus zárlata sem szerepel a könyvben – ami akár tréfás Jane Austen-utalás is lehet.³³⁵

Szóval, hogy egy argumentum ad hominemmel fejezzem be kis cikkemet – tegyük a nervositással azt, mit egyik ismerősöm házánál a köhögéssel tett, azaz: *tiltsuk el*.

Ezen ismerősöm t. i. annyira ki nem állhatta a köhögést, hogy házánál senkinek nem volt szabad köhögni, sem gyermeknek, sem cselédnek; s a minő hihetetlen is a dolog, csakugyan senki nem köhögött; mi igenis a mellett szól, hogy betegségben úgy, mint minden másban e világon, legtöbbet tesz az erős akarat.³³⁶

Az elsősorban felnőtt olvasókra számító hetilapban az ilyen mulattató kijelentések nemcsak, hogy megférnek, de kívánatosak is. A *Korunknak divatbetegségeit* lehozó lapszám címlapján Jókai Mór *Bolivárjának* tragikus kimenetelű záró epizódja olvasható, melynek sötét hangulatát Lisznyai Kálmán játékosan enyelgő szerelemes verse oldja. Mindezt Vajda János emelkedett

³³³ JÓSIKA Júlia, „Kedélyesség”, *Nővilág* 3. 2. sz.(1859. január 9.) 17–18.

³³⁴ JÓSIKA, „Korunknak divatbetegsége...” 617.

³³⁵ A *Büszkeség és balítélet*ben Mrs. Bennet gyenge idegeire hivatkozva megtiltja Kittynek, hogy köhögjön. Köszönet a párhuzamért Hansági Ágnesnek.

³³⁶ JÓSIKA, „Korunknak divatbetegsége...” [kiemelés az eredetiben] 617.

hangvételő esszéje követi Arany Jánosról a *Nővilág* előző számában közölt Arany János-arckép kapcsán – ezután áll Jósika Júlia könnyed, humoros cikke a „nervositásról”. Látható, hogy az eredeti kontextusban a hetilap rovatainak hangulati ritmusába illeszkedik, a *Pályavezető*ben pedig egymástól függetlenül is értelmes, de egymás üzenetét a didaktikus szövegben szükséges redundanciával erősítő jellemformáló célzatú fejezetek egyike.

III.4.5. A világba vezetés

A *Pályavezető* alcíme (*Jó tanácsok világba lépő fiatal leányok számára*) kiemeli a *Világba vezetés* című fejezetet a többi közül; mely egyúttal remek példa a kompilált fejezetekre. folyóiratban megjelent első változathoz képest ez az egyik legjobban átgyúrt szöveg a könyvben, mégis felfedezhetők benne az eredeti sajtóközlések nyomai. Jósika Júlia *Levél unokahugomhoz*³³⁷ és a *Levél öcsémhez*³³⁸ című, a *Nővilág*ban megjelent rendhagyó életvezetési tanácsadó cikkeit a *Pályavezető*be szánt fejezetben tartalmilag újrarendezte, összefésülte; nyelvileg átformálta, és további kiegészítéseket toldott be.

A félreértés elkerülése végett sietek leszögezni, hogy szó sincs arról, hogy a hetilapban lányokat és fiúkat külön megszólító fiktív leveleket közölt volna. A *Levél öcsémhez* – a mai olvasó számára megtévesztő címe ellenére – megszólítottja, feltételezett olvasója szintű egy fiatal lány. Erről már a második-harmadik bekezdés bizonyosságot szolgáltat:

Azt hallom, hogy jól mulatsz, tánczosok dolgában foglalkozásod nincsen, s hogy sűrű forog körülöttem néhány fiatal ember.

Mindez természetes. Tizenhét éves korában minden hölgy ha nem is szép, az ifjúság bájával bír, [...] ³³⁹

A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint a régies ’öcsémasszony’ kifejezéssel idősebb nő szólíthat meg fiatalabb nőt; s habár az ’asszony’ utótag jelen esetben hiányzik, több, mint valószínű, hogy ennek a formulának a részleges alkalmazásáról van szó. A *Nővilág* cikkeit nem ritkán színesítették fiktív levelek, ezek többnyire a jelen példákhoz hasonlóan életvezetési tanácsokkal szolgáltak. A kis kerettörténet, a levélíró és a megszólított közti könnyen behelyettesíthető kapcsolat, és a hús-vér emberek közti hétköznapi kommunikáció illúziója népszerűvé tette ezeket a zsurnalisztikákat. Vas Gereben a *Nővilág* első évfolyamában indította az *Egy feleséges embernek levelei* című sorozatát, melynek megszólítottja szintén egy nőrokon

³³⁷ JÓSIKA Júlia, „Levél unokahugomhoz” *Nővilág* 4. 6. sz. (1860. február 5.) 85–86.

³³⁸ JÓSIKA Júlia, „Levél öcsémhez” *Nővilág* 4. 10. sz. (1860. március 4.) 153–154.

³³⁹ JÓSIKA, „Levél öcsémhez...” 153.

(„Kedves asszony néném!”),³⁴⁰ tárgya pedig a családi és társasági életnek, különösképpen a nők viselkedésének megfigyelése férfiszemmel. Humorosan, kedveskedő-csipkelődő hangnemben mutat be különböző bírált és elfogadott viselkedésformát. Az első levél például rögtön a gyermeknevelés buktatóit karikírozza – humorosan távolságtartó, főleg utcai élmények alapján.

Jósika Júlia divattudósításaiban az első számtól kezdve alkalmazta a levélformát („Kedves barátném!”), azonban ezekben a szövegekben nem fektetett hangsúlyt a beszélő és a megszólított közti viszony tisztázására, nincs kerettörténet, épp csak apró kiszólások jelzik, hogy a brüsszeli levélíró tisztában van az olvasó magyarországi helyzetével – ami a divatot illeti. Már ennyi is elég a bizalmas „nők-egymás-közt” beszéd mód felépítéséhez. A forradalmi, acélvázis abroncsszoknya megjelenéséről például így nyilatkozik:

Te is követni fogod e divatot, édesem, bár igen alkalmatlan; mert egyes személy nem állhat ellen a divat hatalmas árfolyamának; de kérlek, legalább ne viseld az oly igen disztelen halhájjas, acélrugonyos, és kötélzoknyákat; hanem maradj a crinoline³⁴¹ és keményített szoknyák mellett, melyek még a legtűrhetőbbek.³⁴²

Életvezetési tanácsadó cikkeiben azonban a *Levél unokahugomhoz* és *Levél öcsémhez* kivételével nem használja a levélformát. A *Levél unokahugomhoz* egy pár szóban összefoglalt megindító családi körképpel nyit:

Kedvesem! Azt irod nekem, hogy édes atyád elhatározta, mikép e farsang folyamában a világba bevezetend téged; s mivel, fájdalom, édes anyád évek óta a sírban nyugszik, s régi nevelőnéd sincs többé melletted, engedd, hogy legalább jó tanácsos segítsék olykor rajtad, mivel a sors nem akarja, hogy magam örködjek fölötted, e fontos pillanatokban.³⁴³

Az anyai támasz nélkül maradt serdülő lány képe erős érzelmi reakciókra apellál; eltereli a figyelmet a cikk voltaképpeni nevelő céljáról; a társasági életbe belépő lány számára kiszabott társadalmi normákat az elmaradt anyai tanítás pótlásaként prezentálja.

A *Pályavezetőbe* beillesztve mind a levélformát, mind a bensőséges, rokon hangnemet elvetette, a szövegeket így a tanácsadókönyv többi fejezetéhez illeszkedve formálta át. A szöveg mozaikszerűen áll össze „újrahasznosított” és új részletekből. A forrásszövegek és a kötetben közölt fejezet koncepciója egységes: a fiatal lány feladata a társasági és a családi élet közti megfelelő arányok bölcs kialakítása. A két fiktív levélben olvasható személyes tanácsok a kötetben általános igazságokká nővik ki magukat. A házi köteleességekre vonatkozó tanács a *Levél unokahugomhoz* című cikkben így szól: „[...]végy erőt magadon; térj vissza, ha olykor

³⁴⁰ VAS Gereben, „Egy feleséges embernek levelei” 1. *Nővilág* 1. 26. sz. (1857.július 5.) 404–407.

³⁴¹ A ’crinoline’ eredetileg lószőrrel merevített szövethől készült alszoknyát jelentett, mely az acélvázis új találmány érkezésével háttérbe szorult ugyan, de még sokáig nem vesztett ki a divatból.

³⁴² JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás”, *Nővilág* 1. 2. sz. (1857.január 18.) 26–28.

³⁴³ JÓSIKA, „Levél unokahugomhoz...”

nehezen is, a **csendes házikörbe, mely valódi honod**, azon bűvös fénykörből, melyben estéidet töltöd, de mely mindig csak csemege maradjon az élet lakomája után[...]³⁴⁴ A Pályavezető egy lépést hátrálva általánosít, egyben kitágítja a megszólítottak körét: „A ház a hölgynek valódi hona, a világba csak kirándulásokat teszünk néha néha, melyek olykor sok élvezetet nyújtanak, de melyekből mindig örömet, s újított élvezettel térünk vissza csendes tűzhelyünkhöz.”³⁴⁵

A világba vezetés nem más, mint a serdülő lányok első nyilvános társasági megjelenése többnyire – de nem szükségszerűen – táncmulatságon vagy estélyen. Ez az a pont, amikortól kezdve a felnőtt társasághoz tartozik, és rendszeresen összejövetelekre, mulatságokra járhat. Az ifjúság esetében az elsődleges cél a fiatalok szülők és idősebb rokonok által felügyelt, társadalmilag jóváhagyott ismerkedése, az eredmény pedig a házasság – vagy több magányos szezont követően a vénlány státusz. Persze a házassággal nem szükségszerűen ért véget a társasági élet élvezete, de a lezárult az a sorsfordító szakasz, amikor a fiatal lány jóhíre a legtöbb csorbát szenvedhette. Szó sincs arról, hogy Jósika Júlia tanácsadása betarthatatlanul szigorú követelményeket támasztana, a hangsúlyt az életszerűsége helyezi. Így fogalmaz a *Levél unokahugomhoz* című cikkben:

Ne tarts attól kedves gyermekem, hogy unalmas leckézésekkel töltendem be e lapokat! hogy igyekezni fogok – miként idősebb nőrokonok ezt nem ritkán teszik – téged elijeszteni a világtól, s annak hibáit, gyöngeségeit s veszedelmeit nagy, olykor nagyító szavakkal festeni. Koránsem! Körülményeid, ugymint édes atyád akaratánál fogva, helyed a nagy világ közepette van [...].

Éveken át éltem s mozogtam a nagyvilágban, mely akkor – azt mondják legalább – vígabb s igézőbb volt mint most; hol annyi gond, annyi titkos bú és aggodalom vegyül a tánczene bűvös hangjai közé; mindamellet nem érzem, hogy ezáltal megromlott volna kedélyem, vagy hogy azért nem tudnám egész mértékben fölfogni, érezni s becsülni a csendes házi s családi élet egyszerű örömeit, s magasztos áldását.³⁴⁶

Közel ugyanez az üzenet a kötetbe már ebben a megfogalmazásban került be:

Nem is tartozunk mi azon baljóslatu baglyokhoz, kik mind ebben csupa károrost látnak, az ifjúság örömeit kárhoztatják, mindenben csak a rossz oldalt szokták fölfedezni, s a világról s annak örömeiről azt látszanak hinni, hogy ez valóságos gehenna, mely kész elnyelni mindenkit, ha csak közelíteni is mer hozzá.

Korántsem! élünk és élünk a világban, s erősíthetjük, hogy az, és annak emberei egy cseppet sem rosszabbak a nem világi körök, és a világba nem járóknál [...]³⁴⁷

Nem kell sokat keresgélnie annak, aki képet akar kapni a „baljóslatu baglyok” „dögunalmas leckézéseiről” is. A Nővilágra jellemző pluralitásnak köszönhetően ugyanabban a számban,

³⁴⁴ JÓSIKA, „Levél unokahugomhoz ...” [Kiemelés tőlem]

³⁴⁵ JÓSIKA, *Pályavezető*... 30. [Kiemelés tőlem]

³⁴⁶ JÓSIKA, *Pályavezető*... 30.

³⁴⁷ *Uo.* 29.

melyben a *Levél unokahugomhoz* olvasható – a farsangi báli szezonra tekintettel – a névtelen szerző által jegyzett *Életiskola* rovat is a fiatal lányok világba vezetésével foglalkozik, de itt jóval sötétebb képet kapunk a nagyvilági társaság multságairól:

A leány azon legyen, hogy a házi kört örömei templomává varázsolja.

A világelet minden nagyszerűt, s jobb erkölcsöket leszaggat az emberről; valamint hogy a vihar is épen a legszebb helyeket mossa le a szobrok és sírkövekről.

A férfiúnak, bármi felületes legyen is, mégis van valami komolyabb foglalkozása, mely őt igénybe veszi. De a csupán csak társaságokban élő nőnél ezt nem találjuk. Kizárólag és mindig csak a hiúság és önzés legcsekélyebb érdekeinek hódolva, illetén női jellem végre oly erkölcsi nyomorba jut, – hogy csak szájalommal fordulhatunk el tőle.³⁴⁸

A térbeli közelség révén a Nővilágban közölt szövegek kommunikálnak egymással és – az újság aktualitásánál fogva – a női hetilapból kimaradt eseményekkel is. Nemcsak a farsangi báli szezon időszerűsége ad kontextust a cikkeknek, hanem a *Lélekerő* című cikk kapcsán már említett háború is. Erre csupán egy félmondattal utal Jósika Júlia, amikor saját ifjúságnak világi multságait az 1860. februári jelennel összeveti („[a nagyvilág] vígabb s igézőbb volt mint most; hol annyi gond, annyi titkos bú és aggodalom vegyül a tánczene bűvös hangjai közé [...]”) Ez az utalás az 1863-as *Pályavezető*ből érthető módon már kimaradt, és a beszélő saját múltbéli és jelenlegi tapasztalatai más fénytörésbe kerültek.

A *Levél öcsémhez* elsősorban különböző társasági viselkedésminták alkalmazásával foglalkozik a minél tökéletesebb beilleszkedés érdekében. Ennek egyik fontos eleme az idősebbek tisztelete, pártfogásuk elnyerése:

Mindenesetre, akár szépségnek tesznek téged, akár nem, – mert ez csupán izlés, olykor csak a szeszély dolga – igyekezzél főleg az idősebb nőket megnyerni; mi igen könnyen sikerülend, ha mindig udvarias és előző vagy irányukban.³⁴⁹

A levélszöveg hangsúlyosan egy idősebb nő hangján szólal meg, és már az első soraiban finoman leckézteti a fiktív lányrokont („Bár nem vettem tőled választ, még is irok ismét; talán kifogytál az időből, most midőn annyi új foglalatosságaid s multságaid vannak [...]”).³⁵⁰ Így kétszeresen is közvetíti a saját életkori csoportja iránti tekintélytisztelet fontosságát. A *Pályavezető* beszélőjéről is tudható, hogy idősebb, a világ dolgaiban tapasztaltabb nő; de a távolságtartó megfogalmazásban elmosódik a beszélő személye:

Első gondja legyen a világba lépő leánynak, az idősb hölgyek pártfogását megnyerni, és magaviselete ezekkel legyen mindig a legudvariasabb s legelőzőbb.³⁵¹

³⁴⁸ [Név nélkül] „Életiskola” *Nővilág* 4. 6.sz. (1860. február 5.) 90.

³⁴⁹ JÓSIKA, „Levél öcsémhez...”

³⁵⁰ *Uo.*

³⁵¹ JÓSIKA, *Pályavezető*... 36.

A *Világba vezetés* fejezet számos olyan bekezdést, kiegészítést is tartalmaz, amelyek az előzmény-szövegekben még nem olvashatók, tehát nem tisztán kompiláció. A változtatások jelentős része a könyv hangnemének szükségszerű egységesítéséből eredt.

III.4.6. *Olvasás*

Szintén több cikk képezi az *Olvasás* fejezet alapját: a *Nővilágban Pár szó az olvasásról*³⁵²; *Mit kell olvasni?*³⁵³ címmel megjelent írásait dolgozta be a szerző ebbe a fejezetbe. Az *Olvasás* első és legfontosabb állítása, hogy ebben a korszakban már egyetlen férfi, nő, fiatal vagy korosabb ember sem engedheti meg magának, hogy műveletlennek mutakozzék, és a legalapvetőbb elvárás mindenkivel szemben a rendszeres olvasás és önművelés. Az önművelésre, önnevelésre vonatkozó megjegyzés a könyv önreflektív szerepértelmezése is egyben: „[az olvasás] hasznos, mert jól választott olvasmány által igen sokat tanulunk, és nevelésünk hiányait később magunk pótolhatjuk”³⁵⁴

A fejezet második felének tétje a fiatal lányoknak megfelelő olvasmány kiválasztása. Eszerint a nőknek szóló szépirodalmi műveket tekintve is az angol regényirodalmat tartotta mintaadónak – szemben a véleménye szerint megkérdőjelezhető erkölcsiséget közvetítő francia regénnyel.³⁵⁵ A *Pályavezető*ben nem hirdeti címük megemlékezésével az általa éles hangon bírált francia regényeket. A francia regényirodalom a korszakban saját hazájában sem volt botrányoktól mentes – s ne feledjük: ekkor már hét éve, hogy folytatásokban megjelent a *Revue de Paris* irodalmi lapban az erkölcsisége miatt sokat bíralt és nagy hírnevet szerzett *Madame Bovary*, s habár az Ambrus Zoltán-féle magyar fordítás 1904-ig váratott magára³⁵⁶, a francia szöveg olvasása elméletileg nem jelenthetett problémát Jósika Júlia számára.³⁵⁷ (A szerző divattudósításaiiban gyakran hivatkozik párizsi irodalmi- és divatlapok cikkeire, tehát bizonyos, hogy járatott francia folyóiratokat.)

A francia regényt, különösen a nőknek szóló francia regényt frivolnak és haszontalannak bélyegezni általános tendenciának számított a korabeli magyar sajtóban. A

³⁵² JÓSIKA Júlia, „Pár szó az olvasásról”, *Nővilág*, 1. évf. 51. sz. (1857. december 27.) 406–407.

³⁵³ JÓSIKA Júlia, „Mit kell olvasni?”, *Nővilág*, 3. évf. 12. sz. (1859. március 20.) 177–178.

³⁵⁴ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető*... 268.

³⁵⁵ JÓSIKA, *Pályavezető*... 273.

³⁵⁶ RÖHRIG Eszter, *Flaubert „látható nyelve” Pór Judit Bovaryné fordításában*, *Revue d’Études Françaises*, No 15. 2010. 48. <http://cief.elte.hu/sites/default/files/12rohrigeszter.pdf> utolsó hozzáférés: 2018. január 29.

³⁵⁷ Pikáns adalék, hogy a *Bovaryné*t első megjelenésének évében Juliet Herbert, Flaubert unokahúgának angol nevelőnője fordította először angol nyelvre. Ld. Julian BARNES: *Writer’s Writer and Writer’s Writer’s Writer* in: *London Review of Books* (Archive) 2010. 32. évf. 22. sz. <https://www.lrb.co.uk/v32/n22/julian-barnes/writers-writer-and-writers-writers-writer> utolsó hozzáférés: 2017.04.11.

Nővilág többi szerzője körében is hasonló vélemény uralkodott. Hogy csak egy példát említsek, így fogalmaz a Nemzeti Színházban frissen bemutatott Mario Uchard *La Fiammina* című darabjáról a tárcaíró – feltehetően Vajda János:

Igen mulattató, midőn egy francia komolyan fölteszi magában, hogy ő most egy drámát ír a családi érzések fölsége mellett, melyben egyuttal a frívól érzelmeket s gondolkozást keményen fogja megbüntetni. Ez szintolyan új Párisban, mint merész, s ott e két tulajdon mindenekfölött kedves, hódító erejű. A francia közönség úgy sem ért az erkölcsileg igazhoz, akárhogyan szolgáltat igazságot, meg lesz elégedve azzal, hogy meg volt lepve valami új ötlet által, mert ő minden áron meglepetni óhajt.³⁵⁸

Az *Olvasás* fejezet előképének tekinthető, 1859-ben a Nővilágban közzétett *Mit kell olvasni* című cikkében is kikelt az „érzelgős s erkölcstelen sőt gyakran erkölcsrontó és szennyes” francia regények ellen. Ebben az írásában néhány szerzőt nevéen is nevezett: George Sand és Xavier de Montépin műveit emeli ki, mint olvasásra nem méltó szövegeket.³⁵⁹ A könyvfejezet és az cikkek közötti retorikai eltérések nem csupán az explicit kritikai hangvételben mutatkoznak. A Nővilágban megjelent két cikk elsősorban az anyáknak szól. Itt a szülők és nevelők felelősségteljes feladatának tartja a kisasszonyok számára ideális könyvek kiválasztását; ez az elem azonban a *Pályavezető*ből hiányzik, hiszen ott éppen a fiatal lányok önnevelése a tét, ami által képessé válnak maguk választani az illő és illetlen, hasznos és haszontalan, erkölcsös és erkölcstelen szövegek közt.

III.4.7. A *Pályavezető* kompozíciója

A negyedik csoportba olyan szövegeket soroltam, amelyeknek nincs előzményük a sajtóban, illetve nem kerültek át a sajtóból a kötetbe. Az előzmény nélküli fejezetek beillesztése a kötet szerkezetének vizsgálatán keresztül könnyen tisztázható. A *Pályavezető* feszes kompozíció szerint épül fel. A fiatal lányt körülvevő világ a szűk családi kör felől tágul a családon kívüli tényezők (nevelő, tanító) belépésén keresztül a társasági élet nyilvános terei felé, majd apránként a házi körbe tér vissza, ahonnan ismét a világ és a felnőtt élet felé nyit. A kötetet nyitó három fejezet *A fiatal leány és szülei*, *A fiatal leány és testvérei*, *A fiatal leány nevelőivel és tanítóival szemközt* mind új szöveg, és a fentebb részletesen tárgyalt *Világba vezetés* az első olyan szövegrész, amelynek már voltak előzményei. Ezután – még mindig a társas életnél maradva, de az otthonba visszatérve – *A házi kisasszony* című vendégfogadásról szóló, szintén új fejezet következik. Még két társas viselkedésre vonatkozó fejezet (*Társalgás* -

³⁵⁸ VAJDA János (szerk.) „Tárca. Nemzeti színházi játékrend”, *Nővilág*, 3. évf. 3. sz. (1859. január 16.) 47.

³⁵⁹ JÓSIKA Júlia, „Mit kell olvasni...”

szövegelőzménnyel, *A fiatal hajdon magaviselete férfiakkal szemközt* – szövegelőzmény nélkül) után megint a családi kötelességekhez kanyarodik vissza *A nap felosztása* című, a Nővilágból már ismert fejezettel.

A koncentrikus körökben pulzáló struktúra aztán nemcsak a család és nyilvánosság terei közt működik, hanem az egyén és a környezete vonatkozásában is. Például a *Levéliírás* fejezet a világ felé nyit, azt ezt követő *Engedelmesség* ismét a család körébe tér vissza; ezután a *Csinosság és tisztaság az öltözetben* az egyén külső megjelenését tárgyalja, majd a *Lelki tisztaság* az egyén belső értékeivel foglalkozik. Ezen a ponton vissza is fordul a test irányába: az *Egy rossz szokás* a szoros fűzésről szól, majd *Az első lépés* című fejezet a felnőtt élet megkezdésének nehézségei felé veszi az irányt. A felsorolt fejezetek majdnem mind rendelkeznek folyóiratos szövegelőzménnyel, azonban a kompozíció centrumában álló *Lelki tisztaság* új szöveg.

Bizonyos fejezetek kulcsmotívumai megjelentek ugyan az életvezetési cikkek némelyikében; de teljesen más kontextusban, más irányból megközelítve, így ezek még részleteikben vagy retorikájukban sem ismerhetők fel a *Pályavezetőben*. A *Pár szó hazánk gazdag embereihez I-II.*³⁶⁰ cikkek a jótékonykodás fontosságáról szólnak; s habár a kötet a *Jótékonyosság* című fejezettel zárul, ennek semmi köze a hetilapban közölt szövegekhez. A *Pár szó hazánk gazdag embereihez I-II.* a felsőbb társadalmi rétegek nyilvános kultúra- és művészetpártolását propagálja nyugat-európai példákkal alátámasztva. Egyértelműen önállóan gazdálkodó, felnőtt embereknek szól, tehát a célközönség itt egészen más. A *Jótékonyosság* fejezet az adakozásra, segítségre való hajlandóságot mint belső értéket, emberi erényt mutatja be; fő üzenete éppen a kis erszényű ember szemérmes nagylelkűségének felsőbbrendűsége a gazdagok tömjénezett adakozásával szemben. Ez sokkal jobban illik az önálló jövedelemmel még nem bíró, a felnőtt élet küszöbén álló fiataloknak szóló útmutatóba.

Hasonlóan a megszólítottak körének eltérő mivolta lehet az oka annak, hogy a tematikusan egyébként illeszkedő *Könnyelműség* című cikk is kimaradt a kötetből. A *Könnyelműség* közvetlenül anyáknak és nevelőknek szól („[...] számtalanszor azt tapasztaltam szülőkben ugy mint nevelőkben, hogy minden egyéb, a legkisebb hibát is hamarább észreveszik gyermekben, és erélyesebben dolgoznak kiirtásán, mint épen a legveszedelmesebbet: t. i. a könnyelműséget.”; „[...]a lelkiisméretes nevelőknek is hozzá kell fogni a szellemi

³⁶⁰ JÓSIKA Júlia, „Pár szó hazánk gazdag embereihez I.” *Nővilág* 2. 10. sz. (1858. március 7.) 152–153.; JÓSIKA Júlia „Pár szó hazánk gazdag embereihez II.” *Nővilág* 2. 12. sz. (1858. március 21.) 183–184.

gyógyításhoz, ha könnyelműségei hajlamot tapasztal valamelyik növendékénél”³⁶¹). A tanácsadókönyvtől túlságosan eltérő regiszterben írt cikkek tehát tematikus illeszkedésük ellenére sem fértek bele a szerzői koncepcióba – ami ebben az esetben szerkesztői koncepcióként is felfogható. A *Pályavezető* szerkesztési elvei egy szabadon, de nem véletlenszerűen összeállított kompozíciót mutatnak. Az 1. és 2. típusú szövegcsoportok vizsgálata láthatóvá tette a fejezetek közti mikro-szintű kapcsolatot az egymásutániség adta szoros tartalmi illeszkedés által; a 3. és 4. típusú szövegeknél a kötet szerkezetének makro-szintű összefüggéseire világítottam rá. A közeli és távoli összefüggések a fejezetek között fordítva is kimutathatók lennének, hiszen a könyv szerkezetének saját játéka már nincs szoros függésben a hetilapos előzményektől.

Nyilvánvalóan nem ez az első és nem is az egyetlen példa az ilyen jellegű mediális váltásra; és még az 1850-es 1860-as évek magyar irodalmára szűkítve sem sorolható a hatástörténetileg fontos szövegek közé. Mégis, éppen a szerző irodalmi kánonból kiszorult, marginalizált pozíciójából adódóan a könyv kiadás- és recepciótörténete egyben tartható korpuszt alkot. A bornsteini értelemben vett könyvészeti kód a nagy szerzők nagy műveinél jóval könnyebben átlátható, és ez ideális terepet kínál általános mechanizmusok vizsgálatára. Az eredeti kontextusukból kiragadott szövegek jelentésmódosulása viszonylag könnyen kimutatható volt Jósika Júlia műveiből; de ezen kívül még sok más jelenséget is kirajzolt Bornstein megállapításaiból kiindulva: a szöveg több, mint a szavainak összessége, hiszen a materialításában horgonyzik az olvasat. A kontextus még ennél is több; a könyvészeti kód nem csupán a szöveg aktuális tárgyi megjelenését foglalja magában, hanem a szöveg gravitációs mezőjébe kerülő más szövegeket, filológiai adatokat, történelmi tényeket; melyek mind hatással vannak az aktuális olvasatra.

Az eredeti kontextus és az eredeti olvasat soha nem rekonstruálható tökéletesen, de már a megismerhető körülmények összjátéka is elegendő arra, hogy nyilvánvalóvá váljon: az 1. szövegcsoport alapján a médiumot váltó szöveg még akkor sem azonos az első változatával, ha a nyelvészeti kódja történetesen egyezik. A mediális váltás emellett képes kikényszeríteni a nyelvészeti kód megváltozását is, ahogyan ezt az 2. és 3. típusba sorolt szövegek remekül illusztrálják. Az új médium új szövegeket is von az értelmezői mezőbe. Egy regény esetében ez gyakran csak egy előszó, fülszöveg stb. formájában jelenik meg, de gyűjteményes kötetekbe addig ismeretlen művek is bekerülhetnek. A *Pályavezető* bővelkedik ilyenekben, és ez vetette

³⁶¹ JÓSIKA Júlia, „Könnyelműség” *Nővilág* 2. 32. sz. (1858. augusztus 8.) 504–505.

fel a következő nagy kérdéskört: a kompozíció problémáját. A tudatos rendezőelv szerinti összeállítás olyan szövegeket hoz játékba egymással, amelyek az első megjelenésükkor aligha voltak egymásra olvashatók; mindamellett egy nagyobb ívet is kirajzol, szerkezeti szinten erősítve a kötet szövegének célját – jelen esetben a társadalmi normák indoktrinációját.

III.4.8. A kör bezárul: könyv, cikk, könyv

A mediális váltás okozta szövegmódosulások és a *Pályavezető* strukturális elemzését követően vissza kell térnem egy korábbi állításomhoz, miszerint Jósika Júlia nőnevelési könyvének valószínűleg hasonló témájú, nyugati kiadványok szolgáltak mintául. De mégis, hogyan lehetséges az, hogy Jósika Júlia életvezetési tanácsadója az angol nőnevelési irodalomból ismert könyvtípust követi, ha a fejezetek jelentős része már a könyv kiadása előtt három-öt évvel megjelent?

A válasz erre talán kiábrándítóan egyszerű: már a cikkek témái és címadása is rokonítható a korábban ismertett angolszász nőnevelési tanácsadó könyvek koncepciójával. (pl.: *A cselédség kormányzása*³⁶² - *Cseléd és uraság*³⁶³ – *Conduct to Servants*³⁶⁴; *A rend és tisztaság fönntartása*³⁶⁵ – *Rend és tisztaság*³⁶⁶ – *Habits of Order and Neatness*³⁶⁷ stb.) Itt fontos leszögezni, hogy egyik esetben sincs szó fordításról; a témakörök és bizonyos hangsúlyok átvétele nem takar tartalmi azonosságot az angolszász könyvekkel.

A *Nővilágban* közölt szövegek szisztematikus, következetes sorozata önmagában hasonló funkciót láthatott el, mint a későbbi kötetbe gyűjtött, szerkesztett változat. A legnagyobb különbség az cikkek és a *Pályavezető* között használhatóságban mutatkozik. A – feltételezésem szerint – mintának, kiindulópontnak használt angolszász tanácsadó könyvek témaköreit kéthetente, olykor még ritkábban publikált cikkekre bontotta le, ezáltal egy fragmentált, széttartó, egyéni igényekhez képest esetleges elrendezésű korpusz jött létre, melyből hiányzik a kereshetőség előnye. Habár a hetilapban megjelenő cikkek ugyan nem tesznek lehetővé könnyű tájékozódást a szövegben, azonban aktualitásuk és időzítésük miatt a fentiekben illusztrált meta-olvasatot implikálnak. Hogy egy utolsó példát említsek: feltehetően az sem véletlen, hogy éppen az *Eredeti divattudósítás* rovat elvesztése idején tette közzé a *Hallgatás* című cikket.

³⁶² JÓSIKA, *Pályavezető*... 236.

³⁶³ JÓSIKA Júlia, „Cseléd és uraság”, *Nővilág*, 1. évf. 49. sz. (1857. december 13.) 778–779.

³⁶⁴ KELLY (ed.) *The New Female Instructor*... 508

³⁶⁵ JÓSIKA, *Pályavezető*... 120.

³⁶⁶ JÓSIKA Júlia, „Rend és tisztaság”, *Nővilág*, 1. évf. 43. sz. (1857. november 1.) 679–680.

³⁶⁷ ARTHUR, *Advice to Young Ladies*... 36.

III.5. A *Pályavezető* helye Jósika Júlia életművében

A 19. század divatos női tanácsadó könyvei különleges kölcsönhatásban voltak a viktoriánus társadalmi- és irodalmi eszmények kialakulásával. Az útmutatók már létező, hétköznapi valóságként mutattak be egy idealizált, mesterséges világot, s olvasóik abban a meggyőződésben, hogy épp csak hozzájuk nem jutott még el az új módi, ténylegesen megvalósították az addig csak papíron létező ideákat. Hasonló kölcsönhatás figyelhető meg a nőnevelési könyvecskék és a szépirodalmi szövegek nő- és családbábrázolásában is. Dickens vagy a Brontë nővérek szépprózájában világosan kimutatható ezen kézikönyvek hatása mind a nőalakok megformálásában, mind a háztartások ábrázolásában.³⁶⁸ A közismert regények után keletkezett, újabb tanácsadó könyvek már ezeket a friss szépirodalmi mintákat is beépíthették normarendszerükbe, s az ily módon cirkuláló eszmények egymást erősítve, hosszabb ideig és szélesebb közönségben fejthették ki hatásukat. További kutatásra lenne érdemes e kölcsönhatás vizsgálata a 19. századi magyar regényirodalomban, különös figyelemmel Jósika Miklós történelmi regényeire, melyeknek nőalakjai már ismeretségük kezdetekor is deklaráltan szemléletformáló hatással voltak Jósika Júliára³⁶⁹ és későbbi irodalmi munkásságára.

Ahogy azt korábban említettem, az író nő saját életművében belül is aktív kölcsönhatás figyelhető meg a nőnevelési tanácsadókönyv és a fikciós próza között. A *Pályavezető* a társadalomba való beilleszkedéssel foglalkozó, *A világ ítélete* címet viselő fejezete nyíltan beszél a kiszolgáltatottságról, amit a társadalmi ítéletek jelentenek az egyén számára. Szembesíti az olvasót ezen ítélet igazságtalanságával, ugyanakkor megváltoztathatatlanságával is. Elsősorban a közösség igaztalanul negatív véleményével foglalkozik, mellyel nagyon nehéz dacolni. Jósika Júlia egész szépirodalmi munkásságában a hangsúly a(z igazságtalan) társasági ítéletéről az azzal szembehelyezkedő viselkedésmintára helyeződik át. A passzív, az eseményeket csupán elszenvedő nő helyébe aktív, megoldáskereső, s egyszersmind küzdő, erkölcsileg feddhetetlen hősnő lép. (Ez nem tévesztendő össze a normaszegő viselkedésminták éltetésével; Jósika Júlia szépirodalmi és didaktikus munkásságától mi sem áll távolabb, mint a társadalmi devianciák legitimálása.)

A *Pályavezető*-ben megfogalmazott problémafelvetésekre szinte kivétel nélkül található egy-egy példa Jósika Júlia regényeiben és elbeszéléseiben. Fikciós prózájában ugyancsak fontos szerepet játszik a nevelési igény. Ezek a szövegek nagyon is aktuális, a hétköznapi olvasót közvetlenül érintő társadalmi problémákat vetnek fel, és nem mindig kínálnak

³⁶⁸ ARMSTRONG, *Desire and Domestic Fiction...* 90-95

³⁶⁹ DÉZSI, *Báró Jósika Miklós...* 206.

megoldást. Adott esetben – burkolt, vagy kevésbé burkolt – leíró jellegű társadalomkritika fogalmazódik meg bennük, ilyen mindenekelőtt a *Varga János* és *A cigány leány* című elbeszélések. A normaszegésre épülő konfliktusokat és a tabusértés aránytalanul kegyetlen büntetéseit elrettentő és tanító szándékkal ábrázolja. A társadalomról alkotott kép egyik lényeges tézise a közösség törvényeinek megváltoztathatatlansága; az egyén sikeressége pedig részben saját erején, műveltségén, ügyességén, részben az alkalmazkodásra való képességén múlik. Szinte szükségtelen megemlíteni, mennyire tökéletesen egybecseng ez a nőnevelési tanácsadó – a műfajból is eredő – intencióival.

Jósika Júlia fikciós prózájában a valóság-hű ábrázolás, a megtörténhető dolgokra való hagyatkozás elsősorban nem a szerző esztétikai törekvéseinek tudható be. A korai realistákkal rokonítva tudatos művészi programot sejteni Jósika Júlia fikciós prózájának köznapisága mögött tévútra vezetne. A gyakran didaktikus igénnyel megírt, józan és mindennapi történetek olykor nagyon is életszerűtlen párbeszédekkel, papírizű monológokkal és sematikus karakterekkel operálnak. Kétségtelenül hatással voltak a szerzőre a legfrissebb szellemi irányzatok, de munkásságának reális értékeléséhez el kell engedni a művészi kibontakozás vágyából alkotó szerző romantikus képét, és ismét vissza kell kanyarodni a kiindulóponthoz, az irodalom programszerű és anyagilag is motivált megközelítéséhez.

Ahogy arról Jósika Júlia publicisztikai munkássága kapcsán már részletesebben írtam, 1850-es évektől új folyóiratok és új fogyasztók jelentek meg a magyar sajtótermékek piacán: a kiadók érdeklődése egyre inkább a nők felé fordult. A számtalan szórakoztató műfaj közt Jósika Júlia szövegeit részben közvetlen hangvételük, részben pedig használhatóságuk tette népszerűvé. Az emancipációs törekvéseket diszkréten támogató *Pályavezető* immanens világa olyan mikrokozmoszokra bomlik, melyekben az egyénnek nem feladata megváltoztatni a környezetét, ha ő maga alkalmazkodni képes. Eszerint nem a társadalom feladata az egyén felszabadítása, hanem az egyénnek kell felnőni a felelősséghez, amit a szabadság jelent.

IV. Jósika Júlia fikciós prózai műveiről

Nagyon prózailag állítjuk a dolgot, tudjuk jól – de éppen a próza és gyakorlat az, mi sokkal szükségesebb az életben, mint a költőiség s a szép theoriák.

Fájdalom igen igen prózai században élünk, s nem sokára a költőiségről csak mint valami régi tradícióról fognak a jövő ivadékok szólni; ki tehát költői eszmékben ringatván magát, az élet prózáját tekintetbe sem veszi, az nem sok szerencsét fog korszakunkban aratni.³⁷⁰

Ezzel a romantika-ellenes sóhajjal nyilatkozik Jósika Júlia a próza aktualitásáról a *Pályavezető Tehetségeink kimivelése* című fejezetében. Az idézet első felére értekezésem bevezetőjében tételmondatként hivatkoztam, és a fikciós prózai művek tárgyalásához érkezve csak még relevánsabbá vált Jósika Júliának ez a kijelentése. Őt semmiképp nem érheti az a vád, hogy figyelmen kívül hagyta volna „az élet prózáját”; fikciós szövegei csakúgy a hasznosságra irányulnak, mint a nőnevelési írásai, vagy a publicisztikái. Persze a közvetlen hasznosíthatóság igénye azonnal kitessékeli a fikciós irodalmi műveket a magasirodalom köréből; de – meglátásom szerint – ide Jósika Júlia nem is törekedett soha. A fenti idézet fogalomhasználatát tekintve a próza és költőiség dichotómiája értelmezhető a hétköznapi olvasásra szánt és művészi szöveg szembeállításaként is; anélkül, hogy ezek között hierarchikus viszonyt állítana fel. Nőnevelési könyvében Jósika Júlia a használható, jellemformáló, normaközvetítő szövegek mellett tesz hitet – ahogyan az *Olvasás* fejezetről szólva ezt már kifejtettem – és saját fikciós prózáját tekintve is következetes marad ehhez. Nincs arról szó, hogy feledésre méltónak tartaná a művészi szövegeket a 19. századi modern olvasó számára, sőt. Pusztán kiáll a jól megírt lektúrirodalom létjogosultsága mellett.

Elsősorban középrendű női célközönségének szóló novellái kezdetben hetilapokban, miscellániákban, kalendáriumban jelentek meg, majd 1863-ban háromkötetes gyűjteményben adta ki őket Heckenast Gusztáv *Való és költött. Novellák és vázlatok gyűjteménye* címen. Három regényt írt: az *Éva* 1860-ban; a *Családélet* 1862-ben, *Az élet esélyei* pedig 1864-ben látott napvilágot.

Habár a francia nyelvű irodalomtörténeti munkáját Arany János Jósika Miklós iránti elfogultsága miatt bírálta, de fikciós prózai műveivel kivívta az ő elismerését is. 1862-ben szöveget kért tőle a Szépirodalmi Figyelő számára:

Méltóságod egyik közelebbi műve a Figyelőben is úgy volt ismertelve, mint a tiszta nőiség s erkölcsi nemesség kinyomata: s bizonyára nagyot vesztenének lapom olvasói, ha azon

³⁷⁰ JÓSIKA, *Pályavezető*... 142.

gyöngéd toll tiszta vonásait nélkülöznek, mely kivált női közönségünk előtt oly méltán kedvessé teszi Méltóságod iratait.

Bátorkodom annál fogva szíves tisztelettel fölkérni, hogy lapomat e részben pártoltjai közé bevenni, s olykor egy beszéllyel gazdagítani méltóztassék.³⁷¹

Az Arany János által említett elismerő hangú bírálat Jósika Júlia *Családélet* című regényéről szól.³⁷² A felkérő levél egy Jósika Miklóshoz szóló levél mellé volt csatolva, melyben Jósikát maga által megszabott díjazással kecsegteti, ha vállalja, hogy publikál a Szépirodalmi Figyelőben. Nem találtam arra utaló nyomot, hogy Jósika Júlia eleget tett volna Arany János kérésének, és küldött volna egy elbeszélést a Szépirodalmi Figyelőnek, de 1863-ban Arany másik lapjában, a Koszorúban két novellát is publikált folytatásokban. A *fegyencz* május 17 és május 24 között jelent meg, a *Nagyanyám naplóját* pedig szeptember 27 és október 11 közt közölték.

Fikciós prózai művei többségében korábban idézett elveinek megfelelően felfedezhető a tanító, jellemformáló jelleg. Karaktereinek fejlődésére nem egyszer a pályavezető vonatkozó fejezetének tanácsai olvashatók rá, mintegy történetekkel illusztrálva a társadalomban való boldoguláshoz írott direkt útmutatókat. A didakszist hol jobban, hol gyengébben leplezi; de a Jósika Miklós regényeire jellemző szentenciózus tanulságoktól sokkal jobban megtartóztatja magát.

A következőkben Jósika Júlia négy novelláját és egy regényét állítom a középpontba, de a szövegek holdudvarának felfedezése közben a fikciós prózai életmű számos egyéb darabja felbukkan majd. Tekintettel arra, hogy ritkán olvasott, modern kiadásokkal nem rendelkező szövegekről lesz szó, bőséges idézetekkel és tömör cselekmény-ismertetéssel dolgozom fel őket. Válogatásom – mint minden válogatás – bizonyos mértékig önkényes. Megközelítési stratégiáim, a jellemző tematikus és stilisztikai elemek, illetve a szövegek megalkotottsága felőli olvasat alapján ezeket a szövegeket tartottam a legtermékenyebbnek ahhoz, hogy Jósika Júlia fikciós prózai munkásságáról minél átfogóbb képet alkossak.

IV.1. A gótikus irodalom hatása

Fontosnak tartom az elején leszögezni, hogy Jósika Júlia nem írt tisztán gótikus regényt, sem gótikus novellát. Mégis, a fejezetben tárgyalt regény – *Az élet esélyei* – illetve a négy novellából

³⁷¹ ARANY János *Jósika Júliához*, 88.2. (1862), JÓSIKA Miklós, *Idegen, de szabad...*, 490

³⁷² SALAMON Ferenc, „Belirodalom – Családélet. Regény két kötetben. Irta Józsika Julia” *Figyelő* 2. 26.sz. (1861.) 402–406.

kettő, az *Anna* és a *Brüsseli népmonda*, a 18. századi rémregények, és az 1850-es 1860-as években ismét népszerű gótikus irodalom hatását mutatja. Ez a hatás Jósika Júlia további novelláiban is felfedezhető, ezek közül többről szó esik majd az író utolsó regényével foglalkozó fejezetben. Nem célolok a gótikus irodalom angol és német nyelven kimagaslóan gazdag, de magyar nyelven is bőséges körképét adni, az alábbiakban csupán egy szűkszavú összefoglalóra szorítok; elsősorban abból a célból, hogy tisztázzam, milyen értelemben használom a fogalmat, és hogyan alkalmazható ez Jósika Júlia szövegeire.

A 18. század közepén az általánosan irányzat-alapítónak elfogadott Horace Walpole³⁷³, majd a század végén Ann Radcliffe művei nyomán bontakozott ki az a kastély-típus, mely a gótikus irodalomban helyszínből már-már gondolkodó és cselekvő szereplővé nőtte ki magát. A középkorban játszódó, vagy – az épületek eredetének köszönhetően – középkori díszletek közé helyezett történetekben a kastély egy labirintusszerű tér, melynek levegőjét titkok és generációról generációra öröklődő sötét emlékek nyomasztják. A rémek lehetnek valóságosak, mint Walpole-nál a *The Castle of Otranto* [Az otrantói várkastély] című regényben, ahol tényleges kísértetek és megmagyarázhatatlan természetfeletti jelenségek avatkoznak a szereplők életébe; de lehetnek a zaklatott képzelet művei is, melyeket egy hús-vér ember gonoszságától való rettegés teremt meg a kiszolgáltatott főhős fejében, mint Radcliffe *Mysteries of Udolpho* [Udolpho rejtelméi] című művében. Horace Walpole-nak sok követője akadt, például Clara Reeve³⁷⁴ – aki 1885-ben összehasonlító műfaj történetet írt a regény és a románc alakulásáról dialogikus formában³⁷⁵ – a *The Castle of Otranto* „irodalmi ivadékanak” tekintette saját, *The Old English Baron* [A vén angol báró] című 1777-es regényét,³⁷⁶ melynek újításai kevésbé a főhős(nő) karakterrajzára, mint a finomabb középkor-ábrázolásban rejlenek. E két regényt 1808-tól kezdve többször is egy kötetbe szedve adták ki, így hatástörténetük is összefonódik egymással.³⁷⁷

Ann Radcliffe is követi a Walpole által lefektetett műfaji alapokat a *Mysteries of Udolpho*-val, de tovább is lép egyben. Az alapmotívum itt is a középkori kastélyban, a

³⁷³ BÉRES Norbert, „A „gótikus irodalom” korai magyar fogadtatása” (1796–1823)” *Irodalomismeret*, 2019. 3. sz. 4.

³⁷⁴ Köszönet az adatért Zentai Máriának.

³⁷⁵ CLARA REEVE, *The Progress of Romance, through Times, Countries, and Manners; with Remarks on the good and bad Effects of it, on them respectively: in a Course of Evening Conversations*. (Colchester: W. Keymer, G. G. J. and J. Robinson, London, 1785.)

³⁷⁶ LYNN KRAMER, *Ann Radcliffe's Superpaternal: A Study of the Supernatural in The Romance of the Forest and The Mysteries of Udolpho*. (Buffalo, State University of New York College at Buffalo 2016) 9.

³⁷⁷ LAURA L. RUNGE (ed.), *Introduction, Clara REEVE The Old English Baron and Horace WALPOLE The Castle of Otranto* (Glen, Virginia, College Publishing 2002) 13.

természetfeletti elbizonytalanító jelenlétében fiatal nőt üldöző férfi. Újdonság Wapole-hoz képest a saját, tabusított szexuális érését apránként felfedező női főszereplő, s ez egyúttal későbbi gótikus irodalmi művek sokaságának szolgált mintaként.³⁷⁸ Radcliffe nagyobb hangsúlyt fektet a lelki folyamatok működésére; grafikus jelenetek helyett a sejtetés okozta szorongásra alapoz. Boldog-Bernád István az *Arany János és a gótikus irodalom* című tanulmányában³⁷⁹ saját fordításában idézi Radcliffe alábbi esztétikai nézetét:

A rettegés és az iszonyat oly annyira ellentétek, hogy míg az első kibővíti a lelket, és fölébreszti a képességeket az élet magasabb minősége iránt, addig a másik összehúzza, megfagyasztja, és majdnem megsemmisíti őket.³⁸⁰

Az *Mysteries of Udolpho* ennek megfelelő feszültségkeltéssel operál. Lassan építi fel a sokfelé ágazó rejtélyeket, melyek a regény végéhez közeledve futnak csak össze. A naiv és sodródó főhősnő szemszögéből bemutatott események csak apránként nyernek értelmet: a takarásban maradó, hozzáférhetetlen, éppen csak sejthető titkok sokáig képesek fenntartani a Radcliffe által magasabb rendűnek tartott³⁸¹ – *rettegésből* adódó feszültséget; hiszen bizonyosságot csak az *iszonyat* ritka pillanatai hozhatnak.

Török Zsuzsa *Kísértő emlékek – Vachott Sándorné és a gótikus irodalom*³⁸² című tanulmányában egy olyan irodalmi jelenséget tárt fel, amely sok tekintetben rokonítható Jósika Júlia fikciós prózájának gótikus elemeivel. Török a gótikus irodalom „domesztikálását” a magyar irodalomban való meghonosítás értelemben használja.³⁸³ A szintén elsősorban ifjúsági irodalommal foglalkozó Vachottné gótikus elemeket is tartalmazó fikciós prózája is párhuzamba állítható Jósika Júliáéval, aki a szó másik, „megszelídítés” értelmében is domesztikálja a gótikus narratívákat; kiszűrve a műfajban eredetileg domináns, de saját célközönsége és irodalmi regisztere figyelembe vételével már túlságosan szorongáskeltő irodalmi eszközöket, lélektani tartalmakat.

Jósika Júlia 1860-as években született fikciós prózájában a gótikus irodalmi elemek pusztán figyelemfelkeltő díszletté szelídülnek. Az *Anna* és a *Brüsseli népmonda* című novellák

³⁷⁸ V.ö. Cynthia GRIFFIN WOLFF, „The Radcliffean Gothic Model: A Form for Feminine Sexuality” *Modern Language Studies* Vol. 9, No. 3, Eighteenth-Century Literature (1979) 98-113

³⁷⁹ BOLDOG-BERNÁD István, *Arany János és a gótikus irodalom*. SZILÁGYI Márton (szerk.) *Összel. Arany János és a hagyomány* (Budapest, Universitas, 2018.) 107–126.

³⁸⁰ Ann RADCLIFFE „On the Supernatural in Poetry” *New Monthly Magazine*, 1826, 145–52. Idézi: BOLDOG-BERNÁD, *Arany János és...* 109. (BOLDG-BERNÁD István fordítása)

³⁸¹ BOLDOG-BERNÁD, *Arany János és a gótikus irodalom...* 109.

³⁸² TÖRÖK Zsuzsa „Kísértő emlékek – Vachott Sándorné és a gótikus irodalom” *Irodalomtörténet* 101. 4. sz. (2020) 383–406.

³⁸³ *Uo.* 388.

a műfaj vizuális jegyeit és egyes motívumait felhasználják ugyan, de nem élnek a félelmet keltő és a feszültséget pattanásig fokozó eszközökkel. Mégis, ebben a sematikus formában is megidézik a magyar olvasók által is ismert³⁸⁴ rémregények borzongató misztikumát, amely az esztétikai élvezet helyett – rejtve vagy explicit módon – a nevelés és jellemformálás szolgálatába áll. Jósika Júlia a *Pályavezető* című nőnevelési tanácsadó könyvében fejti ki az ifjúsági irodalommal kapcsolatos prózapoétikai elveit. Elvárhatónak tartja, hogy ezek a művek a szórakoztatás mellett erkölcsnemesítő célt is szolgáljanak, nyelvi megformáltságukban és képiségükben mértékletesek legyenek.

Ha a regénynek nincs jó erkölcsi iránya, ha csupa érzelgésből, szerelemből, ábrándokból és kalandokból áll; – egyebet nem is említve – akkor valóban jobb, ha el nem olvassa a fiatalság. De ha – mint például az angol regények többségében – nem csak az a cél, valami szerelmi viszont lefesteni, hanem inkább a társadalmi életnek s egyes jellemek kirajzolása, vagy valami erkölcsi elvnek nem csak elvont, de gyakorlati tárgyalása, akkor több jót, mint rosszat tanulhatunk belőle; főleg ha a szerző kissé vigyázva irt, s nem gyönyörködik igen nyers jelenetek rajzolásában, mit sok regényírónak szemére lehetne vetni.³⁸⁵

IV. 2. Négy novella a bezártságról és kirekesztettségről

Magányos vándor alakja rajzolódik ki a villámfényben, ahogy keresztülvág az éjszakai erdőn egy ódon, szebb napokat látott kastély felé, míg a kastélykertben rémült fiatal lány szalad végig. Egy parasztleány heves szóváltásba bonyolódik az anyjával, aki ellenzi a házassági tervét. A napfényes Nagyerdőn sétálgató jegyespár boldogságát sötét titok árnyékolja be, egyiküket végleg kirekesztve az általa ismert világból. Egy városi ház konyhájában a cselédek rémtörténetekkel mulatják az időt fejtelten kísértetekről és mesés gazdagságról.

Ezek Jósika Júlia négy novellájának kezdőképei, kiindulópontjai. Az első – *Anna*³⁸⁶ – és a negyedik – *Brüsseli népmonda*³⁸⁷ – a rémregények és gótikus történetek sötét misztikumát idézi, a második – *Varga János*³⁸⁸ – és a harmadik – *A cigány leány*³⁸⁹ – a magyar vidéki és városi szegénység narratíváinak tragikumából merít. Egymástól eltérő stilisztikai jegyeik ellenére mind a négy kisprózai mű központi motívuma a bezártság vagy kizártság valamely formája fizikai, földrajzi vagy társadalmi szinten. A következőkben a négy szöveget az azokat

³⁸⁴ Landerer Ferenc már 1796-tól adott ki német gótikus regényeket magyar fordításban. V.ö.: BÉRES, „A „gótikus irodalom”...

³⁸⁵ JÓSIKA Júlia, *Olvasás*, JÓSIKA Júlia, *Pályavezető*... 273–274.

³⁸⁶ JÓSIKA Júlia, *Anna*, JÓSIKA Júlia, *Való és költött. Novellák és vázlatok gyűjteménye*. 3. (Pest, Heckenast, 1863) 88–138.

³⁸⁷ JÓSIKA Júlia, *Brüsseli népmonda*, JÓSIKA Júlia, *Való és költött*... 2. 192–222.

³⁸⁸ JÓSIKA Júlia, *Varga János*, JÓSIKA Júlia, *Való és költött*... 2. 57–90.

³⁸⁹ JÓSIKA Júlia, *A cigány leány*, JÓSIKA Júlia, *Való és költött*... 3. 139–207.

összefűző, és Jósika Júlia egész fikciós prózájában újra és újra felbukkanó motívumok mentén olvasom. Válogatásom nem reprezentatív a szerző teljes novellisztikájára nézve.

IV.2.1. *Anna*

Az *Anna* először 1860-ban, folytatásokban jelent meg a *Nővilágban*³⁹⁰ *Eredeti beszély a hétéves háború korából* alcímmel. Ez az alcím az 1863-as kötetes közlésből elmaradt, a szöveg maga ennél jóval homályosabban helyezi el időben a történetet: „körülbelől a tizennyolcadik század közepében vagyunk”³⁹¹. Ezen kívül olvasható még egy utalás egy bizonyos „Cinnersdorf porosz helység”³⁹² melletti ütközetre. A hétéves háborút 1756–1763 közt vívta II. Frigyes porosz király Mária Teréziával szász, cseh és sziléziai területekért – mindkét fél számára eredménytelenül.³⁹³ Cinnersdorf nevű településről ugyan nem találtam adatot, azonban 1759-ben volt egy nagy jelentőségű cunnersdorfi vagy kunersdorfi csata, ahol a porosz hadsereg összeomlott a császári támadás alatt, és II. Frigyes súlyos veszteségeket szenvedett,³⁹⁴ így – amennyiben figyelembe vesszük a történelmi kontextust – a helységnév eltérő írásmódja mellett is – a szöveg valószínűsíthetően erre az 1759-ben lezajlott csatára utal. A hetilapos megjelenésben a címlapon közölt folytatásokban minden alkalommal szerepel az alcím is, ami erősen hangsúlyozza a novella történelmi kontextusát, és az elszigetelten élő főhős nő életének eseményei nemcsak az individuum felől, hanem az adott korszak termékeként is értelmeződnek: a háborúban álló birodalom békés szegletében élő család zavartalanul éli a mindennapjait, sőt, még a császárnő udvarában sem árnyékolják be harctéri hírek a bálákat. Mária Terézia uralkodói kvalitásainak mindössze egy aspektusa rajzolódik ki a novellában, mégpedig a politikai és gazdasági szempontból előnyös házasságok megszervezése. A bécsi udvari multságok ábrázolása erős kontrasztot alkot az *Eredeti beszély a hétéves háború korából* alcímmel. Ez a disszonancia egyben jó technika arra is, hogy a folytatásos novella olvasójában várakozást gerjesszen. A történet végén a csatában elesett hős kísértetének megjelenése elhozza a katarzist: a háború valóságát figyelmen kívül hagyó, pompában élő arisztokratákat saját lányuk szerelmének tragédiája által végül meglegyinti a harctér szele.

Az alcím elhagyásával az 1863-as kötetben megszűnik a feszültség az olvasói elvárások és a novella szövege közt. A történelmi kontextus erősen elhalványul, a hangsúly az egyén

³⁹⁰ JÓSIKA Júlia, „Anna. Eredeti beszély a hétéves háború korából”, *Nővilág*, 4. évf. 47-52.sz. (1860)

³⁹¹ JÓSIKA Júlia, *Anna...* 1863. 95.

³⁹² *Uo.* 137.

³⁹³ ifj. BARTA János, *A tizennyolcadik század története*, SZVÁK Gyula (sorozateszerk.) Magyar századok (Budapest, Pannonica 2000.) 137–138.

³⁹⁴ Klaus-Jürgen BREMM, „Kunersdorf“ im Rückblick – Vom militärischen Desaster zum moralischen Sieg (Brill, Schöningh 2021) 130.

vívódásaira és megpróbáltatásaira helyeződik. A novella főhőse, Anna egy magyar báró, Mesterhegyi János és egy német grófnő, Walkenstein Anna³⁹⁵ katolikus lánya. Apai nagyanyja házában megismerkedik egy protestáns magyar katonatiszttal, Andorral, akivel egymásba szeretnek, de vagyoni és vallási különbségeik miatt kapcsolatuk kilátástalan. Anna édesanyja Mária Terézia egyik udvarhölgye: saját házasságát a császárnő személyes közbenjárásának köszönheti, így nem meglepő módon a lányának is a bécsi udvarban keres vőlegényt. Annát így – szintén Mária Terézia akaratából – eljegyzik a dúsgazdag, de „piros, köpcös, unalmas, vén német”³⁹⁶ Römer gróffal. Anna a végsőkéig kitart szerelme mellett, súlyos betegségbe esik, így késlelteti a rettegett esküvőt, de nem tudja meghíúsítani szülei tervét. A menyegzőt megszervezik, de az azt megelőző éjszakán Annának megjelenik a Cannersdorfnál elesett Andor kísértete, és magával viszi a túlvilágra.

Az elbeszélő állandó ellenpontozásokkal jellemzi a szereplőit: arisztokrata-közneves; katolikus-protestáns; német-magyar stb. A nemzetiségi ellentét különösen hangsúlyos, a novella a magyar szereplőknek tulajdonítja az állhatatos hűséget és őszinte szerelmet a bécsiek hideg számításával szemben:

Oh, minő egészen másként gondolkozott és érzett Anna! – s mily örömet cserélt volna a legszegényebb pórleánnyal; csak hogy szabadon követhesse szíve sugallatát.

[...] Hiszen hűsz – harmincz szebbnél szebb bécsi kisasszony magán kívül lett volna örömeiben, ha Römer gróf megkínálja kezével, címével, vagyonával, [...]

Igen – de ennek a kis magyar leánynak szíve is van – s e szív nem gondol vagyonnal s czimekkel, míg a bécsi nagy világi kisasszonyoknál a szívnek csak ritkán látjuk nyomát.³⁹⁷

A történet legfontosabb helyszíne egy – minden bizonnyal fiktív – mosoni várkastély, melyet a frissen felemelkedett és házassága révén nagy vagyonhoz jutott Mesterhegyi vásárol. Habár az elbeszélő először rendkívül titokzatos színekben, madártávlatból festi le az épületet egy viharos, villámfényes éjszakán; a kastély maga nem váltja be a rémtörténetekre jellemző kezdőkép adta várakozásokat. Nincsenek titkos lépcsők és kamrák, családi legendák és ereklyék stb. A kastély itt az új arisztokrácia státuszszimbóluma és a főhősnő lakhelye – semmi több. Ugyanígy hamar lefoszlik a félelmetes aura a villám fényénél kirajzolódó éjjeli vándor alakjáról is: róla hamarosan megtudjuk, hogy a főhősnő állhatatos kedvese, Andor. A sötét kastélykertben rémeket vizionáló fiatal lány is sértetlenül tér vissza a hálószobájába, ahol kinyithatja kedvese

³⁹⁵ Érdekeség, hogy a történet idejéhez képest száz évvel később, a történet megírásának idején valóban élt egy ilyen nevű grófnő, akinek a portréja is ránk maradt: <http://www.past-to-present.com/G12626>

³⁹⁶ JÓSIKA Júlia, *Anna...* 1863. 91.

³⁹⁷ JÓSIKA Júlia, *Anna...* 1863. 125–127.

ajándékát, a kedvenc dalukat játszó zenélő szelencét. A szobáról – a kastély összes többi belső terével ellentétben – az elbeszélő részletes leírást ad.

Előzzük meg a fiatal hajadont, s lépünk szobájába, melynek egyetlen, de földig érő ablakja széles terasse-ra nyílik, - honnan menedékes kettős lépcső vezet le a kertbe.

A szoba magas és tágas, mert azon falusi lakások, vagy kastélyok egyikében vagyunk, melyek a tizennyolcadik század elején épültek, s hol sem hely, sem kő és téglakimélve nincsenek.

A butorzat formára egyszerű e fényes és tartós [...].

A kis zöld csiz, mely ott csinos kalitkájában az ablak mellett szundikál, a kezdetleges zongora – akkor úgy hisszük itt-ott még spinet-nek nevezték, mert körülbelül a tizennyolcadik század közepében vagyunk – a hosszú nyaku, vékony velencei üvegből álló virágtartó, ama kis kerék, kagylóval kirakott asztalon, melyben pár pompás patyolat rózsa diszlik, s csinos lant, égszín szalagjával, ott a párnákkal jól megrakott pamtagon, az imázsámpolyon a szép mivű imádságos könyv, melynek levelei közt nem egy száraz virág, vagy fűszál nyugszik – minden fiatal tulajdonosnőre mutat.³⁹⁸

Madár, virágok, lant és könyv – az ábrándos fiatal lány szentimentális leírásához szükséges kötelező kellékek veszik körül a főhősnőt, egyetlen atipikus tárgy nélkül. A leírás hasonló részletességgel folytatódik Anna belépésig, amikor az elbeszélő bemutatja, hogyan lakja be a főhősnő a teret, ami később a novella legfontosabb helyszíne lesz. Boldog-Bernád István Arany János *Katalin* című műve kapcsán a következőképpen írja le a főhősnő hálószobájának gótikus alaptípusát:

A szoba, amelybe visszavonul a védtelen főhősnő, hogy egyedül lehessen érzelmeivel, Ann Radcliffe megoldását idézi, akinél a főhősnő szobája a visszavonulásra alkalmas személyes teret jelenti, ahol lehetőség van még a boldogságra, de egyben ez a tér testesíti meg magányát is.³⁹⁹

Az Anna című novellában is ez a tér reprezentálja a fiatal lány magányát, életének titkos, külső szem számára láthatatlan aspektusait, ami rokonságot mutat a *Mysteries of Udolpho* főhősnője, Emily szobájával; ez utóbbi azonban fenyegető aurával is bír a csak kívülről reteszelt, titkos lépcsőre vezető ajtó által. Anna szobájának második kijárata az erkélyre, azon át a kertbe vezet, vagyis inkább a szoba lakójának szabadságát, mintsem fenyegetettségét biztosítja. További párhuzam a szobához kapcsolható hanghatásokban fedezhető fel. Emily titokzatos zenét hall a szobája ablakából, amely nem hasonlít semmilyen más zenére, amit a kastélyban játszani szoktak. Ez az egyedüli vigasza a kastélybeli fogságában, és magában eleinte az apjához,⁴⁰⁰ később titkos szerelméhez köti, és sok éjszakán át várja hiába. Anna titkos szerelmétől zenélő szelencét kap ajándékba, melyet gyakran hallgat éjszakánként, azonban azon a napon, amikor a Römer gróffal történt eljegyzését bejelentik, a szelence elnémul. A dal szövege – a

³⁹⁸Uo. 94–95.

³⁹⁹BOLDOG-BERNÁD, Arany János és a gótikus... 116.

⁴⁰⁰Ann RADCLIFFE, *The Mysteries of Udolpho*, Bonamy Dobrée (ed.) Frederick Garber (notes) (Oxford University Press 1980.) 330.

cselekmény időbeli elhelyezéséhez képest anakronisztikus módon – Ányos Pál *Egy boldogtalannak panasza a halovány holdnál* 1780-as költeménye, melynek első versszakát Jósika Júlia beemeli a novellába: „Szomorú csillagzat! mely bús sugárokkal/ Játsszol a csendesen csergő patakokkal!/ Csak te vagy még ébren boldogtalanokkal,/ kiknek szíve vérzik s küszködik bajokkal.”⁴⁰¹

A novella szövegében már nem szereplő további versszakok előrevetítik a szerelmesek későbbi sorsát: a vers beszélője egy sírjából felemelkedő fehér rémalakkal vállal lelki közösséget, félelem nélkül, a közelségét vágyva néz vele szembe, és csatlakozni kíván hozzá. Amikor a novella végén Andor szíven lőtt kísértete megjelenik Annának, a zenélő szelence ismét működésbe lép, míg Anna a hangját kölcsönzi a jelenésnek: Andor nevében beszélget saját magával, mielőtt meghal („jer-jer Annám! – – jövök-jövök Andor!”⁴⁰²). A lány nevelőnője szemtanúja ugyan a jelenetnek, de ő nem látja a kísértetet, ily módon a szöveg a természetfölötti jelenést a haldokló főhősnő hallucinációjával magyarázza. Annyit meghagy a spirituális aurából, hogy elismeri a „megérzés” titokzatos jelenségét, aminek köszönhetően a szerelmes lány tudomást szerzett a katonatiszt elestéről.

Mit tudunk mi szegény emberek – kiknek létezése is a természet örök titkai egyike! – Mondják, vannak előérzetek! – A hegyi scót azt állítja, hogy van egy második látás, mely visszatükrözi sorsunkat!⁴⁰³

A tiltott szerelem, a kényszerházasság, a rettegett esküvő előtti utolsó éjjel rémei, a képzelődésből születő természetfeletti alakok mind ismerősek a *Mysteries of Udolpho*ból, a legfontosabb elem azonban hiányzik Jósika Júlia novellájából, és ez a félelem keltette feszültség. Annát nem egy ördögi férfi ragadja el egy sötét titkokkal terhes, távoli kastélyba, hanem saját szülei mohóságának esik áldozatul. A kísértet maga – ahogyan a megidézett Ányos Pál-versben is – üdvözölt, barátságos alak, és a főhősnő önként, boldogan tart vele.

A csatában elesett vőlegény által elragadott menyasszony típus története nagy hagyományra tekint vissza, és Gottfried August Bürger 1773-as *Lenóra (Lenore)* című balladájától szokás eredeztetni.⁴⁰⁴ E szövegben a harctérről vissza nem tért vőlegényt sirató Lenóra inkább a pokolba kíváncsozik, mint hogy választottja nélkül éljen. („Anyám! mi nékem

⁴⁰¹ ÁNYOS Pál, *Egy boldogtalannak panasza a halovány holdnál*, JANKOVICS József–SCHILLER Erzsébet (s.a.r., jegyz.) „Higgy, remélj, szeress!” *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei* (Veszprém, Művészetek Háza, 2008.) 41.

⁴⁰² JÓSIKA Júlia, *Anna...* 135.

⁴⁰³ JÓSIKA Júlia, *Anna...* 137.

⁴⁰⁴ FENYŐ D. György, „Egy ballada rétegei. Arany János: Bor vitéz” *Tiszatáj Diákmelléklet* 2007. 118. sz. (2007. január) 1-10.

már az üdv?! Anyám! mi a pokolkín?! Ő nála, nála van csak üdv,/ S Vilmos hiján pokolkín!/ Aludj' ki, húnyj el, életem,/ Fogadj be, mély, sötét verem!/ Ő nélküle se földön/Se túl ne leljem üdvöm?"⁴⁰⁵) El is jön érte régi szerelmének kísértete lóháton, és elragadja egy túlvilági menyegzőre. E balladára hatottak hasonló történetek a német, az angol és skót (nép)költészetből (pl. *Sweet William's Ghost*),⁴⁰⁶ illetve Bürger költeménye segítette is a motívum terjedését: eljutott többek között Amerikába is. Erről tanúskodik Edgar Allan Poe *Nászballada (Bridal Ballad)* című költeménye, mely a Lenóra-történet végletekig tömörített, monologikus változata. Poe A Lenore nevet is visszatérően használja például *A holló (The Raven)* és a *Lenóra (Lenore)* című verseiben, de ezekben már pozícióváltás történik, és a vőlegény gyászolja a halott menyasszonyt.

A *Lenóra* magyar irodalmi hagyatékának legismertebb darabja Arany János *Bor vitéz* című balladája (1855). A *Lenórában* a harcban elesett vőlegény helyett a mennyei vőlegényhez, Jézushoz fordítaná az anyja a gyászoló menyasszonyt („Felejtsd el a bajt, mi földön ért/ Imádkozz' lelki üdvödért,/ És lelked igazában,/ Nem lesz jegyes hijában.”⁴⁰⁷) Arany János balladájában az apa máshoz adná őt férjhez („Hova megyen? hova ballag?! Zúg az erdő éji órán./ Szólt az apja: férjhez adlak:/ *Eskü elől* szökik a lány.”⁴⁰⁸). A halott vőlegény itt is, ott is lóháton jön érte, és magával viszi. Jósika Júlia novellájában nincs természetfeletti helyváltoztatás; a halott vőlegény a szobájából ragadja el a menyasszony lelkét. Az *Annában* elsősorban a szülők által pártfogolt rivális vőlegény kap hangsúlyt, azonban lehetőségként felmerül a mennyei vőlegény is Anna Andornak tett fogadalmában: „Ha tiéd nem lehetek, ha szüleim kényszeríteni akarnak ez utálatos frigyre – akkor Istené leszek – kolostorba megyek!”⁴⁰⁹

Anna bezártsága kisebb részben fizikai jellegű, hiszen térbeli helyváltoztatása korlátozva van ugyan, de nincs tiltva. Sokkal nagyobb részben sújtja családi-társadalmi bezártság, ami a választás lehetőségének megtagadásában manifesztálódik.

⁴⁰⁵ Gottfried August BÜRGER, *Lenóra* (ford, Reviczky Gyula) REVICZKY Gyula *Összes verse – kritikai kiadás CSÁSZTVAY Tünde* (s. a. r., jegyz.) (Budapest, Argumentum-OSZK, 2007.) 581.

⁴⁰⁶ BENKŐ László, *A „halott vőlegény” története. Lenore-monda – Lenoresnsage típus-tanulmány.* (Marosvásárhely, Benkő László Kollegiumi Nyomdája, 1934.) 29.

⁴⁰⁷ BÜRGER, Lenóra... 581.

⁴⁰⁸ ARANY János, *Bor vitéz. ARANY János, Összes költeményei I. Verseik, versfordítások és elbeszélő költemények.*

SZILÁGYI Márton (s.a.r., jegyz.) (Budapest, Osiris 2018.) 328.

⁴⁰⁹ JÓSIKA, Anna...92.

IV.2.2. *Varga János*

Hasonló jellegű bezártsággal kell megküzdenie a *Varga János* és *A cigány leány* című novellák főhőseinek is; habár társadalmi állásuk igen távol esik Anna arisztokrata családjától. A *Varga János* paraszti hősei egyszerre szembesülnek a falusi kisközösség földrajzi elzártságával, és azon belül is a vérségi kapcsolatok abszolút hatalmának nyomasztó jelenlétével, egyfajta családba zártsággal. A cselekmény középpontjában az archaikus társadalmi berendezkedéssel szembeni normasértés áll: Varga János parasztgazda az anyja akarata ellenére lefelé nőszül: egy Klári nevű cselédlányt vesz feleségül. Ez János anyjának dühét, később egyre fokozódó örületét okozza, ami a fiatalasszony brutális bántalmazásában kulminálódik. Klári hallgat erről, azonban a rendszeres verések és lelki terror hatására első gyermeküket elvesztik, a fiatal nő pedig lázálomban kiáltozva árulja el férjének a vetélés okát, aki megfenyegeti ugyan az anyját, de nem tesz lépéseket a felesége kimenekítésére az élehetlenné vált családi otthonból. (A lázálomban kibeszélt titok motívuma ismerős lehet Jósika Miklós *Abafi* című regényéből is, ahol Csáky Margit eltitkolt szerelmét árulja el hasonló körülmények között. Mindkét esetben olyan írói fogás ez, amelynek segítségével felszínre kerülhet egy sorsfordító titok, de közben a titkot őrző, a szenvedést némán tűrő nő is megőrzi a passzivitását.)

János és Klári második gyermeke egészségesen jön a világra, ekkor azonban a mátriárka örülete tovább fokozódik, unokáját menyénél is jobban gyűlöli és az életére tör. Egy alkalommal a jeges patakba dobja a csecsemőt, akit anyja kiment ugyan, de az anyós kizárja őket a hidegbe János hazaérkezéskor. Remekül szemlélteti ez a jelenet Klári ki- és bezártságának komplexitását, hiszen a ház melege nélkül a téli hideg okozta közvetlen életveszélynek van kitéve, a házban viszont tomboló anyósával lenne összezárva. A gyermek csodával határos módon nem hűl ki, János időben hazaér, és ekkor elhatározza, hogy elköltöznék anyja házából. A falusi lelkész segítségével állást és szállást szerez, és meg is kezdik a költözés előkészítését, amikor a korábbi jelenet János távollétében megismétlődik. Ez alkalommal az anyós nem engedi Klárit a gyermek után ugrani, és egy fejszével leüti. A szomszédok kihalásszák a gyermeket a patakból és a sebesült Klári köré gyűlnek, erre ér haza János, aki felindultságában a felesége mellett heverő fejszével agyonüti az anyját. Jánost előbb halálra, majd Klári közbenjárására hat év fogházra ítélik. Figyelemre méltó a közösség működése: a szomszédok és a férj is végig tudnak a bántalmazásokról, az ügy mégis zárt ajtók mögött marad; a törvény csak a tragédia bekövetkezése után lép közbe. A szereplők részben magukat okolják az elszenvedett borzalmakért, ahogyan ez kitűnik Klári nyilatkozatából:

–Jól tudod, János –szólt ilyenkor a jámbor menyecske: - hogy kedve s akarata ellen adta beegyezését a házasságunkba, s még lakodalmunkon sem volt jelen. Azért nem kell csodálkoznunk ha nem igen szeret engemet, s heves természete olykor elragadja.⁴¹⁰

Tisztában vannak tehát a társadalmi norma megsértésével és annak következményeivel, ez az egyik oka annak, hogy a sorsukat megérdemeltnek tekintik, és nagyon sokáig nem tesznek kísérletet az elviselhetetlen összezártaságból való kitörésre. A tabusértő magatartásból következő tragédia elbeszélését egy meglepő fordulattal Jósika Júlia a következő szerzői megjegyzéssel zárja:

Sokan talán nagyitást gyanítanak ezen előadásban, nem úgy van, ez való történet, magától az alispántól tudjuk, ki előtt a dolog megfordult, sőt, enyhítettük a jeleneteket. S ha jónak véltük leleplezni e szívrázó történetet; oka az: mivel egy érvel többnek hittük arra: mennyire szüksége van a népnek nevelésre.⁴¹¹

A novella először a Podmaniczky Frigyes, Degré Alajos és Friebeisz István által szerkesztett *Délibáb Képes Naptárban* jelent meg 1857-ben.⁴¹² Ez a kiadvány a *Délibáb Szépirodalmi és Divatlap* előfizetési felhívásai szerint utánnomással 15.000 példányban kelt el⁴¹³ annak ellenére, hogy ára a többi kalendáriumhoz viszonyítva igen magas (2 forint) volt. (A naptárak 80 krajcár fölött már drágának számítottak; az alsóbb néprétegek kis naptárainak ára 25–40 krajcár közt mozgott.⁴¹⁴) A vállalkozáshoz Jósika Júlia fivére, Podmaniczky Frigyes, eleinte nagy reményeket fűzött,⁴¹⁵ azonban az 1858-as, 40 krajcárra csökkentett árú második szám⁴¹⁶ szerkesztésében már nem vett részt, és a naptár nem érte meg a negyedik számot.

Az 1850-es években a *Délibáb Képes Naptár*hoz hasonló nagyobb naptárak célközönsége a tágan értett „nép” műveltebb, vagyonosabb rétege volt; vagyis nem közvetlenül a parasztokhoz és munkásokhoz szóltak, pusztán a szűk értelmiségi elit helyett széles közönségre számítottak.⁴¹⁷ A kiadványban szereplő mezőgazdaságról és egyszerű földművesekről szóló ismeretterjesztő- és szépirodalmi szövegeket a birtokosoknak és népnevelőknek szánták, méghozzá a szellemi elit szemüvegén keresztül bemutatva. A kiadványt a *Délibáb* többek közt

⁴¹⁰ JÓSIKA Júlia, *Varga János...* 68.

⁴¹¹ JÓSIKA Júlia, *Varga János...* 1863. 90.

⁴¹² JÓSIKA Júlia, *Varga János*, PODMANICZKY Frigyes-DEGRÉ Alajos- FRIEBEISZ István (szerk.) *Délibáb Képes Naptár* (Pest, Friebeisz, 1857.) 48-54

⁴¹³ [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 12. sz. (1856. március 22.) 151.

⁴¹⁴ KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, (Budapest, Akadémiai, 1989) 85.

⁴¹⁵ „Az akkor keletkező naptáriródalommal is foglalkoztam, a mennyiben az 1857-ik évre Degré Alajos és Friebeisz Istvánnal szövetkezve egy «Délibáb» című nagy arányokban tervezett naptárt adánk ki. — E vállalat azonban csőtörtököt mondott, mert a remélt «jó üzlet» délibáb varázsszerű tüneménynek megfelelőem hiú káprázatnak bizonyult.” PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek* 3. kötet (1850-1875.) (Budapest, Grill Károly, 1888.) 67–68.

⁴¹⁶ [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 12. sz. (1856. március 22.) 151.

⁴¹⁷ KOVÁCS, *Kis magyar kalendáriumtörténet* 81, 85–87.

az alábbi szerzőkkel reklámozta: Tompa Mihály, Császár Ferenc, Lisznyai Kálmán, Jósika Júlia, Vajda János, Jókai Mór, gr. Festetics Leó stb.⁴¹⁸ Az ismeretterjesztő cikkek egy része praktikus tanácsokat tartalmaz vidéki gazdaságok működtetésére, mint például az alpakatenyésztésről, kutya- és csirkefajtákról, rózsanevelésről stb. szóló írások; de jelentős tömböt képeztek a nagyvilág érdekességeit (pl. amerikai rabszolgák helyzete), új találmányokat (pl. villamosság működése) különös természeti jelenségeket (pl. vulkánok) bemutató, általános műveltséget gyarapító szövegek. A *Délibáb Képes Naptár* első számának szemléletére alapvetően illik az a népnevelő szándék, amit Kovács I Gábor az 1850-es évek naptárirodalmának törekvéseiről megfogalmazott:

A reformkor vége felé elsősorban a föld népéről, a parasztságról írtak azzal a céllal, hogy a nép, a parasztság szokásait, jellegzetességeit mint a magyar nemzeti identitást biztosító jellegzetességeket mutassák be. A Bach-korszakban ennek rovására erősödött az az irányzat, amely a nép életmódját, szokásait úgy mutatta be, hogy azt szükséges megreformálni, civilizálni.⁴¹⁹

Jósika Júlia novellája ebben a kontextusban egy barbár, elmaradott, szenvedő parasztság szükséges felemelésére irányuló üzenetet hordoz. Mindez a novella végi szerzői megjegyzés nélkül nem feltétlenül következne a műből, hiszen a történet maga nem mutat be megoldási lehetőségeket; így azonban a kiadvány célkitűzéseire igazodva túllép a művelt olvasó elborzasztásának szándékán.

IV.2.3. A cigány leány

Szintén a magyar társadalom alsóbb rétegéből származnak *A cigány leány* című nagyelbeszélés szereplői. Az elbeszélés először a *Magyar Sajtó*-ban jelent meg 1856-ban.⁴²⁰ Jósika Júlia saját novelláskötete megjelenésének évében, 1863-ban, a *Való és költött* 3. kötetén kívül egy másik kiadványban is megjelent. *A magyar ember könyvtára*⁴²¹ című gyűjteményes kötetet Pákh Albert szerkesztette, Heckenast Gusztáv adta ki, és elsősorban ismeretterjesztő szövegeket tartalmazott. Az első kötet Széchenyi István emlékezetével, műveinek ismertetésével nyit, majd Benjamin Franklinról ad hasonló áttekintést. Ezeket követi *A cigány leány*⁴²² Jósika Júliától, ami az egyetlen „elbeszélés” műfajmegjelöléssel ellátott fikciós prózai mű ebben a kötetben. A továbbiakban természettudományos, történelmi, társadalom- és vallástörténeti szövegek állnak

⁴¹⁸ [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 31. sz. (1856. augusztus 3.) 373.

⁴¹⁹ KOVÁCS, Kis magyar kalendáriumtörténet... 92.

⁴²⁰ JÓSIKA Júlia, „A cigány leány” *Magyar Sajtó* 2. 4-13. sz. (1856)

⁴²¹ PÁKH Albert (szerk.) *A magyar ember könyvtára* 1. köt., (Pest, Heckenast, 1863)

⁴²² JÓSIKA Júlia, *A cigány leány*, PÁKH (szerk.), *A magyar ember könyvtára*... 153–184.

(pl. az állatok viselkedéséről, a magyar egyetemek történetéről, a mormon vallásról). A kiadvány olcsó, sokrétű, műveltséget gyarapító olvasnivalóul szolgált.

A debreceni munkások világában játszódó történet alapkonfliktusa is egy normaszegő házasság lehetősége; itt azonban Gergely, a gombkötő legény felbontja az eljegyzést mosólány kedvesével, Ankával, amikor fény derül a lány cigány származására. A társadalmi tabu sértetlen marad, Gergely állásához illő lánnyal alapít családot, Anka pedig csatlakozik vándorcigány nagypapjához, és az általa addig ismert városi világon és közösségen kívül rekedve; teljes fizikai szabadságban, mégis totális társadalmi kirekesztettségben utazik a megtalált családjával. Így éri őket a szabadságharc, ahol Gergely erkölcsi feloldozást nyer azáltal, hogy a haza szolgálatába állva bevonul nemzetőrnek, és Erdélyben súlyos sebet kapva a harctéren marad. Itt rátalál Anka, miközben a nagypapa a holtakat fosztogatja. Ebben a jelenetben összesűrűsödik Anna identitásválsága is: új identitása kizárólag a vérségi kapcsolaton alapul; értékrendje továbbra is az őt örökbefogadó mosónőtől eredően a munkájából élő, letelepedett emberé. Először elborzadva rákiált hullarabló nagypapjára, majd beletörődik, hogy úgysem tudja megváltoztatni az öreg szokásait.

„Mit csinál nagypapám? – kiálta fel fájdalmasan a néember – hiszen mindez nem a mienk!”

„Tehát kié volna? – felelt nevetve az öreg ember, – tán a varjaké, vagy farkasoké? – hiszen ezek ugy sem veszik többé hasznát – folytatá a hullákra mutatván, – mért ne legyen tehát enyim, ki hasznát fogom venni?”

A néember mélyen felsóhajtott, de nem szólt többé; tudta talán tapasztalásból, hogy hiába szaporítaná a szót.⁴²³

A nagypapa maga is reflektál Anka két világ közé rekedt létmódjára, amikor a lány egy leégett kunyhóban szeretne megszállni:

„Látszik gyermekem, – felelt mosolyogva az aggastyán – hogy városban növekedtél, s már nem vagy igazi cigánynő; mit gondolunk mi hajlékkal s ágygyal!”⁴²⁴

Anka a cigányoktól tanult orvoslással menti meg a sebesült Gergelyt, aki megkésve döbben rá, hogy mekkorát hibázott, amikor hűtlen lett első menyasszonyához. Miután hosszú ápolásának köszönhetően a férfi megerősödik, nagypapjával elkísérik Debrecenbe, és Gergely visszatérhet a feleségéhez és a gyerekeihez, Anka pedig eltűnik a városból és többé nem jön hír felőle.

A *cigány leány* főhősnője a földrajzi helyváltogatás teljes szabadságával bír, azonban éppen ennek az úton levésnek a kényszere az, ami a társadalomból való kirekesztettségét okozza. Ez

⁴²³ JÓSIKA Júlia, *A cigány leány...* 197

⁴²⁴ *Uo.* 195.

a fajta szabadság elzárja őt a korábbi közösségtől és életmódjától, családi kapcsolatai egyetlen irányba kényszerítik az életét.

Az erkölcsi tisztaság megőrzését a társadalom peremén élő főszereplőn keresztül bemutató elbeszélés a *Varga János* nyers borzalmaival ellentétben romantizált képet fest a vándorlásában szabad *nemes vademberről*. A cigányok társadalmi megítélése a 19. század közepén kortárs források alapján rendkívül negatív volt. Az 1858-ra kiadott *Délibáb Képes Naptár* például borzongató túlzásokkal élve útonálló kannibáloknak nevezi őket:

Sőt, épen e telepítési kísérletek korában, Magyarországon a cigányok szörnyű merényre veték fejüket, emberevő kannibáloknak kezdtek beállani; rablóbandákká csoportosultak, az utakat Felső-Magyarországon elállották, az útasokat lesújták, megsüték, megevék: mígnem 1782-ben a közizgazgatás hurkot vetett ki utánuk, kézre keríté őket, és sorjába kezdé őket akasztani.⁴²⁵

A *Vasárnap Újság* 1862-ben valamivel elfogadóbb képet fest róluk: tolvajként mutatja be őket és nevetségessé teszi az öltözetüket, szokásaikat, de elismeri a kolompár cigányok fémműves szaktudását.⁴²⁶ Jósika Júlia elbeszélésében is fémműves vándorcigányok szerepelnek. A kovácsmesterség a 15. század óta hagyományos cigány foglalkozásnak számított. Évszázadokon keresztül – mesteremberek híján – a legtöbb fémműves munkát vándorcigányok végezték el, gyakran földesúri megrendelésre.⁴²⁷ A 17. században még társadalmi megítélésük is jobb lehetett, erről tanúskodnak legalábbis a cigány kovácsoknak adott privilégiumok. Debrecenben például – ahol a történet is játszódik – 1670-ben pontosan meghatározták, melyek azok a tárgyak, amiket cigányok készíthetnek el.⁴²⁸ Ez is bizonyítja, hogy Debrecenben több évszázados múltja volt a cigány kovácsoknak, azonban a 19. századra már megváltoztak a viszonyok. Egyre többen választották a letelepedett életmódot, és a szakképzett iparosok elterjedésével a cigány fémművesek egyre inkább háttérbe szorultak. Egy 1893-as felmérés szerint a magyarországi cigány lakosság több mint 88%-a állandó lakhellyel rendelkezett.⁴²⁹ Az arány valószínűleg 1848-ban és az azt megelőző években – amikor a történet játszódik – még némileg más volt, de már ekkor is többségben lehettek a letelepedett cigányok. A történetben szereplő „sátoros cigányok” kisebbség voltak a kisebbségen belül.

⁴²⁵ [FRIEBEISZ István] „A cigányok” *Délibáb Képes Naptár* 2. 1858. 101.

⁴²⁶ [név nélkül] „Képek a hazai népeletről”, *Vasárnapi Újság* 9. 27. sz. (1862. július 6.) 313.

⁴²⁷ BÓDI Zsuzsanna, *A magyarországi cigányság*, EPERJESSY Ernő (szerk.) *Cigány néprajzi tanulmányok* 14. (Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2006) 21.

⁴²⁸ *Uo.* 21–22

⁴²⁹ *Uo.* 25.

IV.2.4. *Brüsseli népmonda*

Az eddig tárgyalt mindhárom novella közös pontja tehát a fizikai bezártság/kizártság akadályainál jóval leküzdhetlenebb társadalmi és családi bezártság választás nélküli állapota. Ebből a szempontból kakukkozás a belga kísértetkastélyban játszódó *Brüsseli népmonda*. A helyi szóbeszédre alapuló rémtörténetet az egyes számú elbeszélő szakácsnője meséli el. Eszerint egy Brüsszel közelében lévő kastély tulajdonosai, egy idős házaspár véres rablógyilkosság áldozata lett, és a kastélyról elterjedt, hogy az áldozatok lelke továbbra is ott kísért. Az örökös nem tudja sem eladni, sem bérbe adni még a környező földeket sem, mert minden lakó pár nap után elmenekül. Népmesei fordulattal kihirdeti, hogy annak adja az épületet és a kertet minden ingósággal együtt, aki eltölt ott legalább tíz napot. A kísértetektől szóló mendemonda megcáfolásától várta ugyanis, hogy legalább a földjeit bérbe adhassa. Egy Leemans nevű szabólegény, aki éppen nősülni készül, de ehhez pénzre van szüksége, vállalja a kihívást. (A mese világából a hétköznapi valóságba vezet vissza a tény, hogy a tulajdonossal két tanú jelenlétében kötlevelet is írat az ingó- és ingatlanvagyon átruházásáról a feltételek teljesülése esetén.) Leemans önként vállalja tehát, hogy bezárják a kastélyba, de előtte még tanácskozik egy segédlelkésszel, aki jó barátja. A novella itt sem él a gótikus történetek lassú feszültségépítésével: sejtetés helyett rögtön az első éjszaka nagy hangzavar közepette megjelenik a meggyilkolt idős házaspár, és a tettéért lefejezett gyilkos kísértete a szabólegény hálószobájában.

Mintha egyszerre az egész ház megtelt volna pokoli szellemekkel, annyi volt most a ropogás, csörömpölés, jajgatás, sikoltás – és Isten tudja, még mi.

[...]

De hiába, a zaj mindig közelebb s közelebb vonult ajtajához, míg ez végre magától fölpattant s ezen három alak lépett, vagy inkább suhant be a szobába.

Az első agg férfi volt, fehér leplekbe burkolva, s borzasztó sebbel homlokán: a másik öreg nő, szintén fehér hosszú öltönyben, nagy vérző vágással nyakán – a harmadik pedig – óh borzalom – égő vörösbe öltözött férfiú – de ki fejét hóna alatt hordta!⁴³⁰

A segédlelkész tanácsait megfogadva Leemans követi a kísérteteket a padlásra, ahol az öregek még életükben egy láda kincset rejtettek el. A kincs rejtekhelyét felfedő túlvilági szertartás alatt a szabólegény nem mutat sem félelmet, sem mohóságot, így a lelkek végül megszabadulnak, és eltűnnek. Leemans a pénzt megáldatja a segédlelkésszel, és neki is juttat belőle, a fennmaradó időt pedig békében tölti el a kastélyban. Az önkéntes bezártság nyomasztó légköre már a második napon felenged és könnyűvé válik.

⁴³⁰ Jósika, *Brüsseli népmonda*... 208.

A szabólegény vagyoni-társadalmi korlátai nemhogy hátráltatnák, de motiválják őt a küzdésre. A túlvilági rémekkel való szembenézés számára társadalmi felemelkedést és a régóta óhajtott házasságot hozza el. Az élelmes szegénylegény mesés meggazdagodásának története minden gótikus díszlete ellenére is sokkal közelebb van a népmeséhez – ahogyan ezt a címe is sugallja. Az elbeszélés helyszíne a konyha, forrása a cselédség. Az első elbeszélő a hallott történetet hiteltelenítő gesztussal kikacagja, és visszatereli a beszélgetést a hétköznapi mederbe.

Nemde különös eset asszonyom? – így végezte be a szakácsné, miután – kissé más szavakkal ugyan – elbeszélte e történetecskét.

Különös – feleltem én, – nagyon különös!

És igaz – erősítette meg újra, igen erélyesen az öreg Joan.

Ez más kérdés! – feleltem jót nevetve, e megrögzött flamand babonán, míg elhagytam a konyhát; csak el ne felejtse a salátát, Joséphine!⁴³¹

A szakácsnő szájába adott kísértethistória a keretnarratíva által lépcső alatti babonás beszédként pozicionálódik; ami erősen hangsúlyozza a cselekmény fikcionalitását – szemben például a Varga János végén elhelyezett hitelesítő gesztussal, miszerint az a történet megbízható forrásból, egy alispántól származik. Ezt a lépcső alatti pozíciót stílusosan már nem követi az elbeszélés; a szakácsnő feltételezhetően egyszerűbb nyelvhasználata nem kap teret. A keretnarratívában Joséphine, a szakácsnő még egészen más regiszterben beszélget a konyhában Joannel, az öreg cseléddel, aki az asszonyuk belépése előtt éppen befejezte a történetmesélést:

Nem, nem! – szólt Joséphine, a szakácsné, wallon születésű, tüzről pattant barna leány, némi megvetéssel hangjában, míg szorgalmatosan hámozta a burgonyákat – Nem, nem! ez lehetlen!

Dat is war! – igaz a mit mondok! – erősítette fontos főbillentéssel az öreg Joan, tenyeres talpas flamandnő – fájának lassúságával fenvén a konyhakéseket.

Ne legyen *kend* oly hiszékeny!

Ismerem a kastélyt, láttam birtokosát; száz embertől is hallottam, a mit elbeszéltem – szóról szóra igaz.⁴³²

A történet számos metamorfózison megy át, hiszen már az első közlő, Joan is „száz embertől” hallotta, a második közlő, Joséphine a Joantól hallottakat meséli újra a novella egyes számú elbeszélőjének. A népmonda oralitását modellező gesztussal a két cseléd közül az adja tovább a történetet, aki utoljára hallotta, majd az asszonyuk – a novella egyes számú elbeszélője – emlékezetből, nyelvileg átformálva jegyzi le azt, eloldva a szóbeli hagyománytól és a cselédek stílusától. (Egy példát idézve: a szakácsnő egész biztosan nem így beszélte volna el a szabólegény szerelmét a mestere lánya iránt: „[a lány] minden szava uj és forróbb tüzfolyamot

⁴³¹ JÓSIKA, *Brüsseli népmonda...* 221–222.

⁴³² *Uo.* 193 (kiemelés tőlem)

látszott a fürge szabólegény szívébe önteni.”⁴³³) Az elsődleges elbeszélő a korábban már idézett félmondattal („kissé más szavakkal ugyan”) oldja fel a másodlagos elbeszélő személye és a szöveg stílusa közti disszonanciát. A mese sötét tónusú szövedékét újra és újra humoros kiszólások és groteszk lazítják fel. A szabólegény karakterét például egy komikus, részeg lánykérés-jelenttel vezeti fel a történet: Leemans négy kanta sör után, zilált öltözetben, éjjel megy fel mestere házához megkérni a lánya kezét; a mestere válaszul ledobja a lépcsőn.

De midőn [a szabómester] magához térve csudálkozásából, észrevette miként Leemans úr csak kissé pikós, s alkalmasint eszébe jutott a régi mondás – ha t. i. valaha hallotta ezt – „in vino veritas”, flamand értelemben: „in cerevisia veritas”⁴³⁴, oly dühbe jött e megfoghatatlan önhiúságon, hogy csakugyan megtörtént azon katastrofa, melytől a szabólegény leginkább tartott – azaz sokkal hamarabb érkezett le a meredek hágcsón mint azon fölhaladt volt [...]⁴³⁵

A leírt helyzet mesei komikumát tovább fokozza a latin mondás provinciális használata. Figyelmet érdemel az elbeszélői reflexió arra, hogy a szabómester ismeri-e egyáltalán a mondást, amely a szöveg szerint eszébe jut – ez ismét az oralitásból az irodalmiság felé tereli a szöveget. Humoros jelenetek oldják a kísértetkastélyban töltött éjszaka feszültségét is, amikor a szabólegényt próba elé állítják a kastély néhai tulajdonosai. A padláson elrejtett kincshez vezetik, és utasításokat adnak neki a fal megbontására, a láda kiemelésére és a pénzeszacskók kivételére, de ezeket rendre meg kell tagadnia, hogy helyette a gyilkos fejetlen kísértete hajtsa végre a parancsokat, és Leemans állhatatossága megtörje a lelkeket a házhoz kötő varázst. A túlvilági rémalakok már-már fokozhatatlan félelmetességét prózai mozzanatok törik meg, a fejetlen kísértet több ízben is nevetségessé válik:

[...] a vörös kísértet lábaival topogott, feje fészkelődött hóna alatt, s szemeit dühösen szegezte Leemansra⁴³⁶

A vörös alak a falhoz lépett, fejét igen óvatosan egy korhadt székre tette, mely a padlás egyik szögletében állt, s aztán lassan kiszedte egymásután a téglákat a falból, s halomra rakta[...]⁴³⁷)

A vörös alak elejtette a pénzzacskót, [...] roppant ugrással a szék mellett termett, fejét fölkapta arról, s lábának egyetlen rugásával feldöntvén a reszkető szabólegényt, eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.⁴³⁸

A *Brüsseli népmonda* az *Annához* hasonlóan megszelídítve építi be a rémtörténetek elemeit, azonban míg az *Anna* inkább biedermeierbe hajló érzelmes visszafogottsággal kerül ki a

⁴³³ JÓSIKA, *Brüsseli népmonda...* 200.

⁴³⁴ In cervisia veritas - Sörben az igazság

⁴³⁵ JÓSIKA, *Brüsseli népmonda...* 202.

⁴³⁶ JÓSIKA, *Brüsseli népmonda...* 210

⁴³⁷ *Uo.* 211.

⁴³⁸ *Uo.* 215.

gótikus irodalommal kapcsolatos olvasói elvárásokat, addig a *Brüsseli népmonda* a meseirodalomhoz közelítő parodisztikus jegyekkel és boldog zárlattal oldja a feszültséget.

A *Brüsseli népmonda* végén, az első narratív szinten felhangzó nevetés nemcsak a felvilágosult, művelt ember kacaja a babonás cselédek meséin, hanem az elbeszélés nem csekély komikumára is reflektál. Hasonló humornak nincs nyoma a másik három szövegben. A társadalmi értelemben vett bezártság és a szűkre szabott választási lehetőségek problémája rendszeres alapkonfliktusa Jósika Júlia novelláinak és regényeinek. A bemutatott négy novella mindegyike ezt tematizálja, és az ebből való diadalmas kitörést a mesék világába számúzi.

IV.3. Az élet esélyei Egy igaz ember számára

Jósika Júlia utolsó megjelent prózai műve, *Az élet esélyei* című regénye 1864-ből,⁴³⁹ egyben a szerző egyik legösszetettebb fikciós szövege is. A sok szálon futó, szövevényes regény körképét adja Jósika Júlia teljes fikciós prózai eszköztárának, beemelve számos ismerős motívumot saját korábbi kéziratban maradt és nyomtatásban megjelent műveiből, de tisztán felismerhető benne férje, Jósika Miklós irodalmi hatása is. Ahogy a fikciós prózai művekről szóló fejezet bevezetőjében említettem, Jósika Júlia ezzel együtt három regényt írt. Értekezésem záró fejezetében utolsó regényének mozaikos voltát mutatom be, melynek szerves részét képezi férj és feleség alkotóközössége. A munkamódszer és a regény megalkotottságának vizsgálatára úgy ítélt meg, hogy az *Élet esélyei* a leginkább alkalmas a három regény közül, ezért az *Éva* és a *Családélet* most nem kerül részletes bemutatásra.

IV.3.1. Az életmű utolsó szakasza

A Jósika-házaspár hosszú, majdnem másfél évtizedes brüsszeli emigrációjából 1864-ben Jósika Miklós orvosának tanácsára és Jósika Júlia ottani rokonainak hívására Drezdába költözött.⁴⁴⁰ Jósika Miklós egy évvel később, 1865-ben meghalt. Habár felesége huszonnyolc évvel túlélte, prózaírói korszaka Brüsszel elhagyásával egyidőben lezárult.

1865-ben, Jósika Miklós halála után Jósika Júliát családja hazahívta Magyarországra, de többé nem költözött vissza. Ebben az évben tett egy látogatást Aszódra a Podmaniczky család kastélyába, ahol három német nyelvű verset írt. Hegedűs István fordította le magyarra

⁴³⁹ JÓSIKA Júlia, *Az élet esélyei*, (Pest, Lauffer Vilmos 1864.)

⁴⁴⁰ DÉZSI, *Báró Jósika*... 364–366.

ezeket, és csak posztumusz közölték a Vasárnapi Újságban Jósika Miklós születésének századik évfordulója alkalmából. A fordítónak tudomása volt további versekről is:

Jósika Julia, a derék magyar író, egy kötetnyi verset német nyelven irt, mely férje száműzetése idején, hosszas külföldi (drezdai) tartózkodása alatt majdnem második anyanyelvévé vált; de mégis annyira megőrzé magyar írói jellemét, hogy e verseket sehol sem közölte.⁴⁴¹

Hegedűs magyarázata a versek nyelvére és kiadatlanágára illet a szerző kulturális közbeszédben kialakult honleányi nimbuszához, azonban nem helytálló. A bevezetőben idéztem Podmaniczky Frigyes naplójából azt a nővérenek német anyanyelvére vonatkozó passzust, miszerint Jósika Júlia tanár segítségével sajátította el a magyart mint idegen nyelvet. Az aszódi és (talán) drezdai német nyelvű kiadatlan versek értelmezésében sokkal inkább köthetők az átélt veszteség feldolgozásához, a házasság előtti évek családi intimitásához való visszatéréshez; és kiadatlanáguknak inkább személyes, mint ideológiai okai lehettek. Szilágyi Zita Mária az aszódi versekről szóló 2018-as ismertetőjében közli az *Atyai hajlék* című vers teljes szövegét a *Honismeretben*.⁴⁴² Szilágyi a versek fókuszát a személyes gyászról a protestáns értékek és a hazaszeretet melletti hittételre tereli. Aszódi helytörténeti kontextusba helyezve a versek eredeti nyelvét csak lábjegyzetben említi meg, elhagyva a német nyelvű eredetük kiadatlanágáról szóló adatot.

Jósika Júlia irodalmi munkássága Jósika Miklós német műfordítójaként indult a brüsszeli emigrációban, és privát olvasásra szánt német nyelvű versekkel zárult Drezdában. Habár Szinnyei József 1867-re teszi Jósika Miklós *II. Rákóczi Ferenc* című művének német fordítását,⁴⁴³ a *Franz Rákóczi II* valójában már 1862-ben megjelent Jósika Júlia fordításában.⁴⁴⁴ A kiadatlan versek hollétéről jelenleg nincs adat, és nem kizárható további kéziratok előkerülése sem, azonban prózaírói életműve *Az élet esélyei* című regényével befejezettek tekinthető.

Az Élet esélyei Jósika Júlia egyetlen önálló kötete, amelyet nem Heckenast Gusztáv, hanem Lauffer Vilmos adott ki. Lauffer Jósika Miklóshoz írt leveléből az derül ki, hogy ezt a kiadást Podmaniczky Frigyes intézte nővérenek, ő tárgyalt a nevében a honoráriumról is. Lauffer a levélben „Jósika bárónő 1 kötetnyi novellát tartalmazó kéziratá”-ról⁴⁴⁵ beszél, azonban nem ismert, hogy Lauffer valaha is novelláskötetet adott volna ki Jósika Júliától. Két

⁴⁴¹ HEGEDŰS István megjegyzése a fordításhoz, *Vasárnapi Újság*, 1894, 18. sz.

⁴⁴² SZILÁGYI Zita Mária, „Tanúversek az ősi fészkekről. Jósika Júlia (Podmaniczky Júlia) ismeretlen versei 1865-ből.” *Honismeret* 46. 4. sz. (2018) 70–72.

⁴⁴³ SZINNYEI, *Magyar írók...* V. 652.

⁴⁴⁴ JÓSIKA Miklós, *Franz Rákóczi II.* (ford. JÓSIKA Júlia) (Pest–Bécs–Lipcse; Hartleben, 1862)

⁴⁴⁵ LAUFFER Vilmos Jósika Miklóshoz (172.) 1864. JÓSIKA, *Idegen, de szabad...* 551–552.

megoldás merül fel: a szerző végül visszavonta a kéziratot, és helyette a regényt küldte el, vagy Lauffer téved a birtokában lévő kézirat műfaját illetően. Tekintve, hogy a levél megírásának pillanatában a kiadás már meglehetősen előrehaladott stádiumban van („[...] a kéziratot báró Podmaniczky úrral folytatott megbeszélés szerint átadtam már a nyomdának [...]”;⁴⁴⁶ „A korrektúrát kívánsága szerint Brüsszelbe fogom küldeni.”⁴⁴⁷), valószínűbbnek tartom, hogy Lauffer csak felületesen lapozott bele a kapott kéziratba, és a regény sok szálon futó, egymástól elváló egységei alapján juthatott arra a téves következtetésre, hogy novelláskötetet ad ki. A levélből kiderül, hogy az irodalmi piac pang:

[...] *mostanában* a legokosabban teszi minden itteni kiadó, ha egyáltalán nem ad ki semmit, én mégis örömmel veszem át a kéziratot, mivel megtiszteltetésnek tartom, hogy a Jósika nevet kiadói katalógusomba fölvehetem [...]. Jelenleg, mégpedig majdnem 2 éve már olyan üzleti pangás van itt, hogy a luxusirodalommal, kivált a szépirodalommal még a legkedveltebb szerzők esetében is alig képes az ember a költségeket behozni.⁴⁴⁸

Ha iménti feltevésem a novelláskötet körüli tévedésről helytálló, az is nyilvánvaló, hogy Lauffernek leginkább Jósikáék *neve* kellett, ami a kiadónak presztízs-emelkedést jelenthetett. Szemet szúr a „luxusirodalom” kifejezés. A Hölgyfutárba Kákay Aranyos néven publikáló Kecskeméthy Aurél⁴⁴⁹ két évvel korábban egy *Szegény luxus-irodalom* címmel megjelent cikkben kiállításban is gazdag, tartalmára nézve is értékes könyvtárgyként határozza meg ezeket a műveket, példának egy 1861-es Heckenast-kiadványt, Rosty Pál amerikai útinaplóját hozza.⁴⁵⁰ Kecskeméthy fájjalja a magyar polgári középosztály közönyét az irodalmi „luxus” iránt, ezek a könyvek ugyanis már ekkor sem fogynak jól. Ez egybecseng Lauffer Vilmos nyilatkozatával, aki nem hízélgéssből, mint inkább a szerény honorárium miatti mentegetőzésből sorolja a luxusirodalom kategóriába Jósika Júlia művét.

IV.3.2. Gótikus nyitány

Az alábbiakban a regényt egy, annak mozaikos jellege felől közelítő olvasatban kísérlem meg bemutatni. A szövevényes cselekmény négy szálának mindegyike implicit módon utal vissza Jósika Júlia és Jósika Miklós korábbi fikciós prózai műveinek darabjaira saját irodalmi regiszterének bevett eszközeit alkalmazva. A regényben felfedezhető számos hatás közül a legerősebb Jósika Miklós *Egy igaz ember*⁴⁵¹ című novellája, ezért a két szöveg összehasonlító

⁴⁴⁶ LAUFFER *Jósika Miklóshoz*... 551.

⁴⁴⁷ *Uo.* 552.

⁴⁴⁸ *Uo.* 552.

⁴⁴⁹ SZINNYEI, *Magyar írók*... V. 808.

⁴⁵⁰ KECSKEMÉTHY Aurél, „Szegény luxus-irodalom”, *Hölgyfutár* 13. 4.sz. (1862) 30–31.

⁴⁵¹ JÓSIKA Miklós, *Egy igaz ember*. Jósika Miklós, *Régiebb és újabb novellák*, (Pest, Heckenast, 1859)

elemzése különös figyelmet kap a fejezetben. Tekintettel arra, hogy modern kiadás nélküli, ritkán olvasott szövegekről van szó, a szükséges mértékben a cselekményeket is ismertetem.

Az *Első könyv – Rejtélyes események* Jósika Júlia rövidprózájából már ismerős narratív módszerekkel rendez be a fikciós teret: koncentrikus körökben kívülről befelé, madártávaltból közelítve; az eseményekhez távolról kapcsolódó szereplőktől a főszereplők felé haladva. (Hasonlóan indul a korábban tárgyalt *Anna, A cigány leány*, és a *Varga János* is.) Az elbeszélő eleinte az utcán álló megfigyelő, aki éppen annyit tud az eseményekről, mint bármelyik járókelő. Az esti harangszótól indul a falusi hangulatú mezőváros lényegretörő ábrázolása; a városon belül a kisváros bábaasszonyának elfüggönyözött házára, a ház előtt egy elfüggönyözött kocsira irányítja a tekintetet. Kihagyásos szerkezettel építi fel a titkot: a narrátor eleinte annyit közöl, amennyit a helyi kávésnéniktől meg lehet tudni; tudniillik a kisvárosban jól ismert Podrákné nevű bábaasszonyt állítólag éjjel egy ismeretlen hölgy meglátogatta. Egy halva született gyermek titkos elcserélését és a fiatal apa hallgatásának megvásárlását már nem a helyi pletykákon keresztül, hanem utcai megfigyelői nézőpontból beszéli el.

Ezután időbeli és térbeli ugrás következik, és a kert, gazdasági épületek és kastélytermek felől megközelítve Káldor Amadé gróf és családja bemutatása következik: az özvegy gróf fia Edömér, lánya Margit, és a családhoz fogadtak egy elárvult távoli rokont is, Sándort. A fiatal Margit alakja sok szempontból hasonlóképpen van megrajzolva, mint az *Anna* címszereplője: rideg apja elnyomása alatt hervadozó, tiszta szívű teremtés, aki titkos szerelmi kapcsolatot rejteget Sándorral, melyet bátyja, Edömér is pártol, apja viszont egy grófnak szánja. A fényes házasság elől való menekülés és a tiltott szerelem tragédiák sorát indítja el; melyekről azonban a regény végéig csak apránként derül ki néhány foszlány. A feszültséget – az *Annához* hasonlóan – itt is gótikus irodalmi panelek fokozzák. Az *élet esélyei*-ben a szerző a Margithoz kapcsolódó, jobbára sötét tónusú történet-szálban konzisztensen használja a gótikus regények eszköztárát. Itt is szerepel éjszakai kép egy hideg kastélyparkról és az azt átszelő magányos alakról. Vészjósló csönd, ajtónyikorgás, léptek zaja, a kastély ablakaiban fények gyúlnak és alszanak ki, majd:

Egyszerre egyetlen, éles, iszonyu sikoltás hasítja át a mély csendet, melyre az ebek ugatni kezdenek, s pár lovász rohan ki az ólaktól. De nem látnak semmit, nem hallanak többé semmit; talán álmodtak vagy fülcsalódás volt az egész. Félórával később ismét reszket a föld pár perczig s valami tompa zaj hallatszik távolról s mindig távolabbról, míg végre elenyézik a néma éjben.

* * *

Másnap a faluban nagy volt a fölindulás. Valami együgyü suhancz, ki éjjel után fél részegen tért haza a szomszéd helységből, lakodalomból, merőben azt állította, hogy utjában magával a sátánnal találkozott, még pedig más gonosz lélek kíséretében. Azt is beszélt a bámuló s reszkető

falusiaknak, hogy ő fölsége roppant fekete lovon ült, mely tüzet hányt, s melynek horkolása a menydörgéshez hasonlított. Nyerge előtt nagy fekete málha hevert, utána pedig jött a szolgasátán szinte fekete lovon, de párnazsák nélkül. Oly nyilsebességgel jött e két pokolbeli alak a suhancz felé - ezt mondá legalább - hogy ideje sem maradt félre lépni: a sátán legázolta szegényt, és midőn újra fölkapaszkodott, sem hire, sem hamva nem volt a pokol királyának.⁴⁵²

A sötétség által elfedett környezetben különös jelentősége van a félelmetes hanghatásoknak, a kívülről meg nem figyelhető, ily módon sokáig rejtve maradó tragikus eseménynek. A feszültséget az egyszerű ember sátán-fantáziája eltúlzottságával oldja fel: a rémeket látó félrészeg legény rettegése a túlvilági gonosztól éppen az evilági, emberi gonoszra mutat rá. Ahogyan a regény kezdőképében szereplő kisvárosi bábaasszony titokzatos háza sem bizonyult boszorkánykunyhónak, itt sem természetfölötti lény a történet szereplője; sokkal inkább az ember félelme a természetfölöttitől.

A narráció ezen a ponton megszakad, és nagy időbeli kihagyásokkal egy forrásként beemelt levelet prezentál az elbeszélő, melynek sem a címzettje, sem a feladója nem ismert – és nem is lényeges – hiszen csupán néhány társasági pletykát tartalmaz a Káldor-családról. A levélből kiderül, hogy Margit súlyos betegsége miatt két éve nem jelent meg a világban, Edömér Amerikába vagy Párizsba költözött, miután az apjával jóvátehetetlenül összeveszett, Sándor pedig eltűnt. A narrátor az alábbi kommentárt fűzi a beemelt levélhez:

A levél többi tartalma nem érdekel minket, kiegészítésül pedig azt mondhatjuk olvasóinknak, hogy Mohácsi Sándor sorsa mai napig titok a nagy közönség előtt. Bár évek multak el azon nap óta mikor pesti szállásáról távozott, soha sem jött vissza; s a legtitkosb s legrészleteseb kutatásoknak sem sikerült felfedezni hova lett - s mi történt vele.⁴⁵³

A kommentár egyben a narrátori hang metaleptikus öntükrözése is: az elbeszélő magát ábrázolja, ahogyan kéziratok fragmentumokból igyekszik rekonstruálni egy rejtett történetet, s ezzel azt a hatást kelti, hogy az elbeszélő maga sem tud többet az eseményekről, mint az olvasó. A narrátor külső megfigyelői pozíciójából adódóan a titkot csak a regény végén beemelt újabb kézirat fedheti majd fel. A levél vagy naplórészlet ilyen jellegű beillesztése a szövegbe az 1860-as években meglehetősen divatos megoldás; Wilkie Collins például egész regényeket épít fel kizárólag egymás mögé helyezett kéziratokból (pl. *A fehérruhás nő*, *A holdkő*, *Armadale* stb.), de Jósika Miklós is élt ezzel a fogással, például a később még sokszor idézett *Egy igaz ember* című nagyelbeszélésében.

Jósika Júlia is több fikciós prózai művében alkalmazott hasonló megoldást, ezek közül a legérdekesebb talán az 1860-as *Éva* című regényének vissza-visszatérő extradiegetikus

⁴⁵² JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 33–34

⁴⁵³ JÓSIKA, *Az élet esélyei ...* 37

szintje. Az írói létre, annak nehézségeire, alulfizettségére és az ebből fakadó létbizonytalanságra újra és újra reflektáló narrátor egy ízben egy szereplő válla fölött áthajolva olvas bele a levelébe, melybe korábban egy másik szereplő hiába próbált bepillantani: „Mivel az írónak egyik, meg nem vetendő előnye az, hogy e részben kimélytelenséget elkövetni szabad, álljunk háta mögé és olvassuk el, vele együtt, a következő sorokat: [...]”⁴⁵⁴

Ahogy az *Évában*, úgy *Az élet esélyeiben* sem egy talált kézirat toposza adja a szerző szerkesztő-álcáját, hanem a narrátor – vagy ez esetben az odaértett szerző – a szöveg megalkotásának módjára reflektálva a szereplők közt láthatatlanul van jelen, de nem mindent tudó pozícióban. Az *Élet esélyei* első könyvébe beemelt levélszöveg után az elbeszélő szikáran összefoglalja, mi lett később a Káldor család sorsa: Edömér pár éven belül meghalt Amerikában, Margit felgyógyult, de elzárkózva élt tovább az apja kastélyában, anélkül, hogy egymással érintkeztek volna. Az elbeszélő itt egy metadiegetikus megjegyzéssel félre teszi Margit történetét: „De vegyünk most bucsut e szerény, szenvedő lénytől; nem tudjuk, találkozunk-e vele még egyszer vagy nem. Történetünk fonala itt megszakad; évek múlva s egészen más körülmények közt, fogjuk ezt ismét fölvenni.”⁴⁵⁵

IV.3.3. Vidéki idill

A *Második könyv – a koldus fiú* részben festett környezet kontrasztban áll a téli éjszakában játszódozó gótikus szállal: kint a pusztán, perzselő júliusi napsütésben, poros úton döcög egy szekér egy kövér, vidéki ügyvéddel. Az *Első könyv*vel ellentétben pontos helyszín megjelölés is szerepel: az Aszód és Kiskartal közti rossz állapotú szekérút. A hely referencialitását nem lehet figyelmen kívül hagyni: Jósika Júlia Aszódon született és nőtt fel. (Érdekesség, hogy Kiskartalon a család másik ágából származó Podmaniczky Géza a regény keletkezése után pár évvel, 1868-ban épített újabb kastélyt.⁴⁵⁶ Ugyanő 1891-ben megvásárolta az addigra elhagyatott aszódi Podmaniczky-kastélyt is, és leánynevelő intézetet rendezett be benne.⁴⁵⁷) A helyszínválasztás nem tekinthető önreflektív gesztusnak, pusztán arról van szó, hogy a szerző egy általa jól ismert vidékre helyezte utolsó regényének egyik történetszálát. De nemcsak a tér, hanem az idő is kapcsolható Jósika Júlia saját lánykori emlékeihez, hiszen egy újabb metaleptikus kiszólással az 1830-as évekbe helyezte ezt a szálát:

⁴⁵⁴ JÓSIKA Júlia, *Éva* (Pest, Heckenast, 1860.) 5.

⁴⁵⁵ JÓSIKA, *Az élet esélyei* ... 39.

⁴⁵⁶ <https://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=598> utolsó hozzáférés 2022. 03. 22.

⁴⁵⁷ JEÖLDI DOBY Antal, *Podmaniczky család. Podmanini és aszódi báró.* (Budapest, Buschman F. 1901.)73.

Kérjük tisztelt olvasóinkat, ne felejtsek hogy körül-belül harmincz év előtt történt, a mit itt elbeszélünk; mert ha most, ezernyolczszázhatvanháromban ezüst huszasokról s tiz krajczárosokról szólnánk, könnyen szemünkre lehetne vetni, hogy igenis költőileg adjuk elé történetünket.⁴⁵⁸

A táj leírása részletes, magában foglalja az utazók szokásait, a vidék nyári hangulatát, a környékbeli növényvilágot, a közeli kolostor harangját, és a búcsúnapi sokadalmat. Az elbeszélő egy ekhós szekéren utazó karikatúra-szerű kövér ügyvédet – Dömötört – és száraz, sovány patvaristáját (ügyvédbojtárját) – Jávornyikot – követi, ahogyan megpihennek a búcsújárók és a sürgölődő helyi parasztok közt a fűben. Az egyik lánytól, akinek kispolgáriasként leírt öltözéke már a társadalom városiasodásának jegyeit mutatja, enni- és innivalót vesznek. Az alábbi népiesen modoros párbeszéd jól szemlélteti az *Első könyv* és *Második könyv* miliője közti kontrasztot:

Itt van, a mi az áron fölül marad, a tiéd, Kata, Zsuzsi vagy Borcsa -

Erzsi, szolgálatjára tens ur - -

Tehát Erzsi; és vigyázz magadra e sok idegen nép közt; - folytatá a vastag ur, egyet csipvén Erzsi piros almához hasonló arczán.⁴⁵⁹

A kezdőkép paraszti idillje a fűben uzsonnázgató búcsújárókkal kontextusként szolgál az új főszereplő bevezetésére, de nem a népi tematika lesz a regény további irányvonala. Ferenc, a koldus fiú, megtalál egy elgurult ezüstpénzt, és visszaadja Dömötör Máténak – az ügyvéd legnagyobb csodálkozására. Mintha csak azért lennének a jelenetben megrajzolt egyszerű földművesek, hogy kontrasztot adjanak a közegéből kilógó, eszes és becsületes gyerekek:

A fiu tizenhárom, tizennégy éves lehetett, s finom vonásai, gyönyörű sötét szemei, s apró kezei s lábai oly keveset hasonlítottak azon alakokéihoz, melyekkel többnyire a földmivelő osztály ifjainál találkozunk, mikép az öreg urnak úgy tetszett, mintha itt valami tehetős házból való gyermeket látna álruhában.⁴⁶⁰

A közegéből kilógó, kallódó gyerek jellemzése olyan nyomokat hagy az olvasó számára, ami alapján könnyen kikövetkeztethető, hol is kapcsolódik össze az *Első- és Második könyv*; mégis Ferenc származásának rejtélye a regény cselekményének kulcsa. A korán elhintett utalás Ferenc „tehetős házból való” származására előreutal a regény végifejletére: a koldusfiú Margit eltitkolt gyermeke, aki parasztcsaládban nőtt fel mit sem sejtve valódi szüleinél.

Dömötör ügyvéd meglátja a lehetőséget a gyerekekben, magához veszi, taníttatja és korábbi ügyvédbojtárja féltékenysége és egy rosszindulatú cseléd mesterkedései ellenére fiává fogadja, majd segédjévé, később ügyvédi praxisában utódjává teszi. A titkos születésű vagy

⁴⁵⁸ JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 47.

⁴⁵⁹ Uo. 46.

⁴⁶⁰ JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 47–48.

elcserélt gyerek régi toposza népszerű volt a 19. századi regényirodalomban. Csak hogy egy példát említsek, Mary Shelley Frankensteinjében Victor hűgát egy parasztcsaládtól fogadják örökbe a szülei, de *nemes vonásai* elárulják, hogy annak a földműveseknek sem édes gyermeke, hanem magasabb származású kislány.

Ezekben a történetekben a nemesi vonások mindig kiütnek, és magasabb hivatásra predesztinálják viselőiket. Ferenc felemelkedésének története a szerző egy korai, kéziratban maradt elbeszélését invokálja. *Az ifju lelkész* című szöveg Erdélyben maradt fenn, jelenleg a Kolozsvári Állami Levéltár őrzi, és Jósika Miklós és Jósika Júlia házasságának első évéből, 1847-ből való. A történet főhőse egy Gyuri nevű parasztfiú, aki minden tekintetben kilóg a közegéből. A mezei munkához nem elég erős, viszont szeret olvasni, éles eszével kitűnik társai közül. Ahogyan Ferencet, Gyurit sem tartja sokra saját paraszti környezete; kibontakozásának záloga egy magasabb társadalmi rétegből származó mentor megjelenése. Gyurit a község lelkésze emeli fel, taníttatja, jó házassághoz segíti és utódjává teszi. A karakter bevezetésekor Gyuri esetében is felmerül, hogy más ember, mint aminek társadalmi állása szerint lennie kellene:

Hogy ne haragudnék, tiszteletes úr, ha az a haszontalan fiú ott mindig a könyvekbe dugja az orrát a helyett, hogy a dolga után járjon; most is [azon] kaptam megint itt az árnyékban, könyvvel a kezében, melyből úgy olvasott fel, *mintha professzor lenne*, míg teheneim és borjaim a tiszteletes úr lóheréjében jóllaknak.⁴⁶¹

Gyuri apja a fenti sorokban indulatosan eltúlozva hasonlítja professzorhoz a fiút – ez a szemében nevetséges dolog – mégis rátapint a lényegre, és előrevetíti Gyuri későbbi sorsát, aki – ha professzor éppen nem is válik belőle – értelmiségi pályát fut be. Mindkét karakter esetében a paraszti család hátrahagyása, városi nevelkedés, iskolák, és egy értelmiségi apafigura kitartó támogatása kell a tehetséges parasztfiú társadalmi felemelkedéséhez. Ferenc esetében ugyan nincs szó valódi paraszti származásról. Környezetébe nem illő, nemesi vonásai megragadják ugyan Dömötör figyelmét; azonban pusztán származása által neki sem lennének jobb *esélyei az életre*. Az ügyvéd rokonszenvét becsületes viselkedésével nyeri el; a szerencséjét pedig szorgalom és tanulás útján csinálja meg: ő maga az, akinek végül fel kell kutatnia Margit ismeretlen fiát.

⁴⁶¹JÓSIKA Júlia, *Az ifju lelkész*, 92 Colectia Achiziții Noi, pachete CCLIII-CCLXXXVI 1678-1912, Fideicomisionarul Josika, Manusribele Julianeii Podmaniczky, sotia lui Josika Miklos II., Arhivele Nationale Ale Romaniei, Directia Judeteana Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár) Kiemelés tőlem.

Az *ifju lelkészt* Jósika Júlia minden bizonnyal Jósika Miklós szurdoki kastélyában írta, és sok egyéb ingóságukkal együtt a forradalom kitörése után, majd az emigráció idején hátramaradt. Az *ifju lelkész* című elbeszélés tehát ebben a kéziratos formában valószínűleg nem volt Jósika Júlia birtokában 1863-ban, Az *élet esélyei* keletkezése idején, az viszont látható, hogy egy bizonyos motívumot, ami első zsengei megírása óta foglalkoztatta, ebben a regényben használt fel.

IV.3.4. Szerelmi bonyodalmak

A harmadik könyv – *Az Oxenstjern család* a magyar arisztokrácia napfényesebb világába vezet be. A család pesti szállása és vidéki kastélya egyaránt derűs, kényelmes tér, melyben több helye van a mulatozásnak és ártatlan játékoknak, mint a sötét szerelmi titkoknak. A svéd-magyar család a grófnőn, Therézen keresztül rokonságban áll ugyan a Káldorokkal, de a vérségen kívül semmi hasonlóságot nem lehet felfedezni bennük. Theréz jellemrajza mintha csak a *Pályavezető Tehetségeink kimivelése* és *Míveltség* fejezeteinek tökéletes illusztrációja lenne a csekély műveltségű nőre:

Nem lehet mondani, hogy korlátolt esze volt - nem - birt ő elég jó házi észszel - de tehetségei nem lőnek kimivelve, növelése bizonyos mértékig el volt hanyagolva s nem létezett benne az ösztön ezt később saját fáradsága által kipótolni. [...]

Igaz, hogy pár évet Pesten, valami első rendű nevelőintézetben töltött; de a leánynöveldek ez időszakban, fájdalom, még igen igen kezdetlegesek valának fővárosunkban s így a mit ott tanult, körülbelül egy kis francia csevegésből - igen selejtes kiejtéssel - s pár keringőből, galope-ból s négyesből állt, melyeket a zongorán el tudott kalapálni.⁴⁶²

A *Pályavezető* fent említett fejezeteiben egyrészt a felületes vagy hiányos műveltséget ostorozza,⁴⁶³ másrészt az egyéni képességek és tehetségek minél alaposabb kimunkálását élteni.⁴⁶⁴ Az *Olvasás* fejezet elején utal arra is, hogy saját korának fiatal hölgyei műveltségüket illetően már magasabb elvárásokkal szembesülnek az előző generációknál, és csakis olvasás és önművelés által lehet a korról lépést tartani.⁴⁶⁵ Az áthallás elég diszkrét ahhoz, hogy a regényben ne tűnjön didaktikusnak, mégis következetesen jeleníti meg a nőnevelési tanácsadó könyvében megfogalmazott koncepciót a műveltségre és jó neveltetésre vonatkozóan. Az anya hiányosságait a lány, Irma pótolja ki: az új generáció már magasabb szellemi igényekkel fordul a tanulás és a művelődés felé. Más a férfiakkhoz való viszonyuk is. Theréz feltétlen odaadással és engedelmességgel fordul férjéhez és nem tart igényt a saját sorsa kormányzására. Lánya

⁴⁶² JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 86.

⁴⁶³ JÓSIKA, *Pályavezető...* 360–361.

⁴⁶⁴ *Uo.* 136–138.

⁴⁶⁵ *Uo.* 266–267.

modernebb értékek mentén megkérdőjelezi anyja alárendelődését az alábbi párbeszédben – melynek egyébként igen jelentéktelen tétje egy téli séta:

Látszott az anya képén, hogy szeretett volna engedni leánya kérésének, de hiányzott erre a bátorság.

[–] Nem gyermekem, lehetetlen; tudod jól, hogy atyád nem szereti, ha tervein valamit változtatnak.

[–] Mert elrontottad – anyácskám; igen jó, igen engedékeny vagy. Oh! ha én egyszer férjhez megyek, másként intézem el a dolgot.⁴⁶⁶

Irma az apjával is szabadabban beszél, mint az anyja. Öntudatosan válogat a kérők közt, és apja tiszteletben is tartja a lány döntéseit. A szülőktől kapott szabadság és kölcsönös bizalom légkörében Irmának nem áll érdekében lázadni ellenük, a szülőknek pedig nincs okuk túl nagy szigorúsággal elnyomni őt. A bensőséges apa-lány viszony kontrasztot képez Káldor Amadé és Margit kapcsolatával – de sok más tekintetben is a két családot egymás ellenpólusaiként pozicionálja a szöveg. A Káldor család bezárkózik, de dúskál a vagyonban; Oxenstjernék nagy társasági életet élnek, de – részben pont emiatt – vannak anyagi problémáik. A végtelenül magányos Margitot sötét aura övezi; Irma a főúri lányok könnyed, pasztellszínekben festett életét éli.

Apja még a lány világba vezetése – vagyis a társaságban való első ceremoniális megjelenése – előtt elviszi őt egy pesti jogászbálba, ahol az eddigre fiatal jogásszá avanszált Dömötör Ferenc osztogatja az üdvözlő virágot. Irma táncol vele, Ferenc rögtön beleszeret, de a lány alig gondol róla többet, mint a többi udvarlójáról. Gyakran találkoznak nyilvános rendezvényeken – színház, hangverseny, bálók – majd egy év múlva Oxenstjernék vidéki kastélyában töltenek együtt hosszabb időt. Az Oxenstjern család ugyanis Káldor Margittal a rokoni kapcsolaton kívül az ügyvédjén, Dömötör Mátén is osztozik. Irmát azóta hivatalosan is bevezették a világba, és könnyedén kosaraztatja ki apjával a fényes kérőket. Ezen a nyáron a családi kastélyban nagy társaság gyűlik össze, több barátjuk is bejelentkezik hozzájuk családotul. A fejezet további részét a fiatalok közt szövődő bonyolult szerelmi viszonyok lefestése, a saját szórakozásukra kitalált álarcos játékok és multságok leírása uralja.

Jósika Miklós hatása

A *Harmadik könyv* – az *Oxenstjern család*, különösen a Ferenc és Irma közti kapcsolat alakulása több ponton is rokonságot mutat Jósika Miklós *Egy igaz ember* című 1859-ben megjelent novellájával.⁴⁶⁷ Természetesen nem ez az egyetlen pont, ahol Jósika Júlia férje

⁴⁶⁶ JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 85.

⁴⁶⁷ JÓSIKA, *Egy igaz ember...*

munkásságából inspirálódott; már a pályakezdekről szóló fejezetből is kitűnt a szoros kapcsolat férj és feleség irodalmi működése között. Az *Élet esélyei* mozaikos voltánál fogva lehetőséget kínál arra, hogy a szövegekhez közelebb lépve vizsgáljam Jósika Miklós irodalmi hatását felesége fikciós prózájára. Az *Egy igaz ember* főhősnője, Lippay Betty jellemzésekor az elbeszélő áttekinti ugyanazokat az erényeket és hibákat, mint Jósika Júlia a *Pályavezetőben* és előzményeiben. A karakterrajz szinte tankönyvi: szép, értelmes, okos lány, akiben nincs sem irigység, sem káröröm, de egy hibája mégis van: büszke, kissé könnyelmű és – habár nem különböztet meg senkit, minden fiatalemberrel egyformán udvarias és kedves – kissé kacér lány hírében áll. (Az elbeszélés nem túl meglepő tétje is az lesz, hogy hogyan gyógyul majd ki Betty ebből a hibájából.) Jósika Miklós novellája egy-egy beszúrt szentenciózus mondattal járja körül a *tetszvágy és kacérság* problémakörét, például:

Azon pillanattól fogva, mikor a hölgyekben a tetszvágy megszűnik, bátran bezsindelyezhetjük a jó földet, s kivándorolhatunk valami szomszéd csillagba.⁴⁶⁸

Vagy:

Ha valaki nevetséges szakál, lehetetlen kalap s madárváz-öltöny által kíván arszlánkodni: miért haragudnánk, ha valamely szép, kedves gyermek a valódi választékosságban – azaz izlésteljes egyszerűségben talál gyönyört?⁴⁶⁹

A moralizáló elbeszélői kiszólások Jósika Miklós korai pályaszakaszában még a történelmi regény szerves részét képezték. Hites Sándor mutat rá, hogy Jósika 1830-as évekbeli regényeinek bevezetőibe ágyazott erkölcsi útmutatásai a 18. századi regények hatásának termékei.⁴⁷⁰ A gyakorlat korszerűtlensége természetesen a kortársak figyelmét sem kerülte el, s míg Szontágh Gusztáv Jósika lélektani ábrázolásának művészi voltával igazoltnak látta a moralizáló beékeléseket is, Bajza József már inkább megtisztította volna a regény műfaját ezektől a sallangoktól.⁴⁷¹ Hites W. H. Walsh *What can we learn from historians?* című írására hagyatkozva a következő megállapítást teszi:

A korai Jósika-művekben az erkölcsi példázatosságot azért is láthatták harmonikusan illeszkedni a történelmi témához, mert ez a történetírás antik, gyakorlati bölcsességet nyújtó gyakorlatából is következett, amelyben a példa relevanciája számított, s nem az előadottak valóságossága.⁴⁷²

Ha az Abafiban még védhető is volt a direkt didakszis használata a regényben, Jósika 1850-es évekbeli műveinél – különös tekintettel az *Egy igaz ember* című novellára – ez a helyzet már

⁴⁶⁸ Uo. 12.

⁴⁶⁹ Uo. 13.

⁴⁷⁰ HITES, *Még dadogtak...* 141.

⁴⁷¹ Uo. 141.

⁴⁷² Uo. 141.

megváltozott. Habár a történelmi témáktól ekkoriban sem távolodott el messzire, de ez a konkrét szöveg nem tartozik ebbe a kategóriába. Úgy tűnik, a nevelő célzatú megjegyzések beágyazása ekkoriban már egész egyszerűen az írói gyakorlatának képezte szerves részét.

Jósika Júlia fikciós prózája szintúgy nem mentes a tanító jellegű kiszólásoktól, de mennyiségében és az állítások kinyilatkoztató jellegét tekintve is Jósika Miklósnál jóval szerényebben él ezzel az eszközzel. Ha megteszem azt a lépést, amit az elsődlegesen megcélzott, hipotetikus olvasó nagy valószínűséggel nem tett meg, tudniillik, hogy párhuzamosan olvasom Jósika Júlia novelláit és regényeit az életvezetési tanácsadó cikkeivel és könyvével, nem tudok más következtetésre jutni, minthogy nemcsak esztétikai – ha egyáltalán – hanem praktikus megfontolások is állnak a direkt moralizálással szemben tanúsított szerzői önfegyelem mögött. A legfontosabb morális üzeneteket bőven kifejtve, közérthető és világos nyelven, kereshető módon megírta más műfajú szövegeiben. Persze a fikciós művek tanító funkciója ezzel koránt sincs letudva. (És ezzel, azt hiszem, nem mondok újat a fentebb tárgyalt négy novella megismerése után.) Az *Élet esélyeit* Jósika Miklóssal összeolvasva egyre határozottabban rajzolódik ki a regény illusztratív funkciója, már ami a jellemformálást és erkölcsi tanítást illeti. A *Pályavezető* után egy évvel nincs már szükség direkt indoktrinációra, ha finomabb eszközökkel is elérheti a kívánt hatást.

A hiúság kérdésének egy egész fejezetet szentelt a *Pályavezető*ben,⁴⁷³ a motívum a két lány – Irma és barátnője, Áda – karakterén keresztül Az *élet esélyeiben* is fontos szerepet tölt be. Persze semmi meglepő nincs abban, ha egy 19. századi regény a női hiúságot tematizálja; túlságosan eredetinek nem mondható a közvetített üzenet, azonban szembeötlő a férj és feleség fikciós- és didaktikus prózai műveiben a *tetszvágyról* való egységes beszédmód.

A szülei és a finom társaság rajongásától övezett lány a Nemzeti Kaszinóban rendezett bálon ismerkedik meg a fiatal jurátus Tolnayval. Az *élet esélyeiben* Ferenc és Irma második találkozásának helye a Kaszinó, de az ehhez hasonló kisebb eltérésektől eltekintve egy darabig a két történet cselekménye párhuzamosan fut tovább. Futó találkozások sétatéren, utcán, színházban, hangversenyen stb., majd eljön a pillanat, amikor a fiatal jogász a lány apjánál hivatalos ügyben látogatást tesz – saját vér szerinti- vagy nevelőapja megbízásából. A lányos házban mindkét fiatalember kedvező fogadtatást nyer az apától, bizalmas, baráti viszonyba kerül a lánnyal, de a családi és vagyoni különbségek a lánykérés útjába állnak. Itt elválik egymástól a két történet: Jósika Miklósnál Betty sok kosár kiosztása után fényes házasságot

⁴⁷³ JÓSIKA Júlia, *Tetszvágy és kacérság*. JÓSIKA, *Pályavezető*... 89.

köt, és az időközben Amerikát megjárt és meggazdagodott jogással csak özvegyése és anyagi csődje után teljeseedik be a szerelme; Jósika Júlia regényében Irma megvárja, amíg Ferencsel egy társadalmi szintre kerülve összeházashozhatnak.

A jogászfíú és arisztokrata lány közti szerelmi évődés szakaszainak egyezésén túl más áthallások is vannak a két szöveg között. Az *Egy igaz ember*ben nagy hangsúlyt kap a magára maradt gazdag özvegyet átverő és kizsákmányoló zsidó uzorások mesterkedése, akikkel Tolnay felveheti a harcot, hogy visszaszerezze Betty első férje után maradt fényes örökségét. Az *élet esélyeiből* ez a cselekményszál kimaradt, egy nosztalgikus elbeszélői kiszólás azonban mégis utal a jelenségre – vagy éppen Jósika Miklós novellájára:

Akkor a földbirtokost úgy mint a földmivelőt még nem nyomta a tömérdek adó, sem a számtalan kisebb-nagyobb ugynevezett önkénytes adakozás; s azért a vendégszeretet még bővebb s számítás nélküliebb volt, mint mainapon.

A vendéglovakat s cselédeket még nem szokták a vendéglőbe küldeni, a háziasszony nem esett kétségbe, ha kétszer több kenyér, zsír, hus fogyott el egy héten a szokottnál; a háziur nem számlált minden adag szénát s zabot, minden hasáb fát, - hej! ezek még a jó régi idők valának, a hol elfogyott a háznál a mi fogyott - s jóvedelem még is elég maradt, úgy hogy az emberek meg nem buktak egymásután, *s a szép ősi jószágok nem vándoroltak a zsidó uzorások kezeibe!*⁴⁷⁴

Jósika Júlia regényének belső szerkezetében semmi nem indokolja a fenti kiszólást, ezért a zsidó uzorásokra vonatkozó megjegyzést férje korábbi szövegével való áthallásként értelmezem.

Elöljáróban szót ejtettem arról, hogy az *Egy igaz ember* női főhőse, Betty jelleme példázatos módon alakul a könnyelmű kacérságból sorscsapások következtében az alázat és egyszerűség felé, míg végül megtalálja az egyensúlyt az egészséges, boldog szerelemben. Szinte közhelyes karakterív ez, a kevély lány megszelídítésére számtalan példa található a magyar- és világirodalomból Jókaitól Dickensig, viszont a korábban már leírt erős cselekménybeli egyezések itt is indokolják az összevetést. Az *élet esélyeiben* a főhősnő Irma sem mentes ugyan a könnyelműségtől, de a kacér nő karaktere a nála is jobban elkényeztetett barátnője, Áda alakjában testesül meg igazán, melyet az elbeszélő egy (kertészeti cikkeinek retorikájára emlékeztető) növényi allegóriával ábrázol:

Az emberi természet olyan, mint a növény; ha a kertész igen lágyszívű, ha nem meri nyesni s átültetni a hogy jónak látja, burján válik belőle, melynek többé becse nincsen, s melynek gyümölcsei keserűk - olykor még mérgesek is.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Kiemelés tőlem. JÓSIKA, *Az élet esélyei...*115–116.

⁴⁷⁵ Uo. 114.

Az Oxenstjernék kastélyában eltöltött nyár, és az ott összegyűlt előkelő fiatalok társasági multságainak leírása a Jane Austen-regények világát idézi. A rosszul irányzott vonzalmak, félreértések, viszonzatlan szerelmek hálójába gabalyodó ifjak és leányok elrendezésére különféle játékok, élőképek előadása szolgál. Van táncmultság, vannak kis erkélyen karon fogva fel-alá sétálgató párok (sic!), majdnem kimondott vallomások és időben közbeavatkozó nevelőnők. Az Irma és Ferenc közt szövődő szerelem mellett hangsúlyt kap a kevély Áda természetének meglágyulása a kezdetben viszonzatlan szerelem következtében az egyetlen fiatalember iránt, aki nem övezi csodálattal őt. Áda a kacér nő, akinek lelki gyötrellemmel kell lakolnia jellemhibájáért, de amint szüleivel engedelmes, szerény, kedves lány válik belőle, ő is részesül a szerelmi házasság jelentette beteljesülésben. Ez a kis tanmesei mellékszál valamivel megengedőbb képet fest a *Pályavezetőben* leírtaknál, ott ugyanis a kacérság visszavonhatatlanul árnyat vet egy nő, sőt egész családja megítélésére és boldogságára; de Áda jó útra térésével mégis jobb *esélyeket kap az életre*.

Persze nincs arról szó, hogy Jósika Júlia a férje szövegeit csekély változtatásokkal egyszerűen beemelte volna saját műveibe; inkább ugyanolyan módon felhasználható panelekként bánhatott a cselekmény elemeivel, mint a saját korábbi munkáival *Az élet esélyei* megalkotásakor.

IV.3.5. *A fekete asszony* visszatér

Margit súlyos beteg. Ez a karakter bevezetésétől kezdve legfontosabb attribútuma: mindig halvány, szenvedő és kiszolgáltatott; semmi ágenciája nincs a világban. Az egyetlen terve, amit szeretne véghezvinni, mielőtt meghal, az a fia felkutatása és elismertetése törvényes örökösének. Bátyja hazugsága miatt sokáig halottnak hitte a fiút, de Edömér régi iratainak rendezgetése közben az elcserélt gyermek nyomaira bukkan. Az ügyvédjét bízta meg a feladattal, akinek az illatos, napsütötte virágoskertjében ülve részletesen beszámol élete eseményeiről. Mindezt a végrendeletéhez csatolt levélben is megírja rokonához, Oxenstjern grófnőhöz címezve, és ez a levél képezi a *Negyedik könyv – A remete* központi magját.

Mielőtt Margit halála után a grófnőnek átadott levélre rátérnék, érdemes elidőzni a virágoskertjében az elhibázott életéről mesélő, halálra készülő asszony gyászos alakján, melynek előképét Jósika Júlia *Való és Költött – Novellák és vázlatok gyűjteménye* első kötetében 1863-ban megjelent *A fekete asszony*⁴⁷⁶ című elbeszélés címszereplőjében látom.

⁴⁷⁶ JÓSIKA Júlia, *A fekete asszony*, JÓSIKA, *Való és költött...* I. 1–4

A Margit karakterével való párhuzam, és a gótikus elemek visszatérő használati módja miatt szükségesnek tartok rövid kitérőt tenni *A fekete asszony* irányába. A Brüsszelben játszódó történet a század közepére egyre népszerűbb nagyvárosi gótika világát idézi meg. Az elbeszélő lakásvásárlás előtt áll; olcsó, de felújítható ingatlant keresve érdeklődik egy málló vakolatú, de valaha tekintélyes, lakatlan ház iránt. *A fekete asszonynak* nevezett tulaj városi pletykák tárgya: állítólag örült, senkivel nem érintkezik, és – habár nem lakik a házban – sosem fogja eladni. Az elbeszélő felkeresi őt közeli otthonában, és a városi épület hátsó traktusában kialakított illatos, napsütéses virágoskertben ülnek le beszélgetni. A titokzatos háztulajdonos itt elmeséli az életét az idegen asszonynak. Margit a kertjében ismerős férfinak mesél, azonban magát a történetet az olvasó a nőrokonhoz címzett leveléből ismeri meg – ily módon *A fekete asszonyhoz* hasonlóan ebben a betéttörténetben is a nők egymás közti bizalmas hangvétele domborodik ki az ügyvédnek tett nyilatkozat helyett.

A fekete asszony lassú enyészetnek áldozatul eső háza és személye a faképnél hagyott menyasszony toposzára épül. A gazdag, de puritán családban, a világtól elzárva nevelkedő lány őszintén szerelmes a számára kijelölt vőlegénybe. Berendezik a fiatalok leendő brüsszeli otthonát, megszervezik az esküvőt, azonban az esküvő napján a szépen felöltözött menyasszony és az összegyűlt násznép hiába várja a vőlegényt. Csak egy levél érkezik helyette: a vőlegény megszöktette a menyasszony féltestvérét, és útban vannak Amerikába. (Később kiderül, hogy hajótörésben oda is veszttek.) A menyasszony ágynak esik, majd felépülvén egy ideig nagyszüleinél, azok halála után egyedül, cselédek nélkül él az egyik brüsszeli házában (többet is örökölt). A házasságára berendezett házat pontosan úgy hagyja, ahogy a megghiúsult esküvő napján volt; sem eladni sem bérbe adni, sem felújítani nem hajlandó. Az elbeszélés zárlata a ház teljes pusztulását vetíti előre:

Azonban rebesgetik, hogy a városi hatóság a rue de l'Enclume-t kiszélesíttetni akarván, e ház, sok mással együtt, le fog romboltatni.

Szegény, szegény „fekete asszony!”⁴⁷⁷

A címszerelő karakterrajza az örök vénlány vagy örök menyasszony kettősséget lebegtet: mintha csak egy megszelídített Miss Havisham ülne az elbeszélővel szemben Charles Dickens *Great Expectations* (*Szép remények*) című regényéből, akiről lefoszlott az örület városi szóbeszéd által táplált mítosza. Miss Havisham konszenzusosan Dickens leggótikusabb karaktere, habár a *Szép remények* semmi esetre sem nevezhető gótikus regénynek. A mű

⁴⁷⁷ JÓSIKA Júlia, *A fekete asszony*, JÓSIKA Júlia, *Való és költött* I. (Pest, Heckenast, 1863) 46.

kézenfekvő Bildungsroman-olvasata sokáig elfedte a gótikus jegyeket,⁴⁷⁸ de az utóbbi évtizedek Dickens-szakirodalmában egyre prominensebbé vált ennek a felfedése.

A leginkább szembeötlő motivikus hasonlóságok mellett – oltárnál faképnél hagyott menyasszony, változatlanul hagyott ház, lassú enyészet az időbe fagyva – más, apróbb elemek is azonosak, sok helyen pedig éppen ellenpólusai egymásnak. Mindkét nőnek meghalt az anyja, az apja újránősült, és innen származik egy féltestvére. Mindkét nőt ez a féltestvér árulja el a vőlegénnyel szövetkezve – bár a motiváció eltér: az egyik esetben pénz, másikban szerelem. Mindkét nő levélben értesül az esküvő lemondásáról, és annak elolvasása után elájul, majd hosszú betegségbe esik. Később, magányos éveiben mindkét nő a házához fogad egy fiataalt – és itt már erős a kontraszt – míg Miss Havisham a szép, fiatal lányon keresztül bosszút áll a férfiakon, addig a fekete asszony egy kertészfiút vesz a házához, akinek önzetlen jótévője, és akinek a színpompás virágoskertjét köszönheti. Miss Havisham háza sötét, arcát nem érheti a napfény, a fekete asszony ragyogó napsütésben mesél. Miss Havisham megsárgult fehér menyasszonyi ruhát hord, a fekete asszony örökös gyászruhában jár. Ezek a kontrasztok a Jósika Júlia-szöveget Dickens regényéhez képest határozottan új történetként pozicionáló szerzői gesztusnak tekinthetők. A misztikus köd eloszlik az omladozó ház és az örültnek tartott nő körül, helyette nagyon is hétköznapi nyomorúságot mutat meg az elbeszélő. És itt is motoszkál az erkölcsi tanítás, ha nincs is didaktikusan kifejtve: a megbélyegzett ember talán nem gonosz, örült vagy nevetséges, csak boldogtalan. Nem meglepő, hogy a *Pályavezetőben* az ilyen jellegű előítéletekkel kapcsolatban is megtalálható az erkölcsi lecke, mégpedig a *Férjhezmenés*⁴⁷⁹ című fejezetben, melybe a korábbi *Vén leányok*⁴⁸⁰ című cikkét is bedolgozta. (Erősíti az üzenetet a novella kötetbeli kontextusa: *A fekete asszonyt a tiszteletre méltó vénlánytematikánál* maradva a *Miért nem ment férjhez Ágota néni?*⁴⁸¹ című elbeszélés követi.)

A *Szép reményeket* 1861-ben adták ki három kötetben az 1860-ban megkezdett folytatásos sajtómegjelenés befejeztével. Már 1862-ben elő lehetett fizetni az első magyar fordításra is, erről tanúskodik a Pesti Napló hirdetése:

Engel és Mandelló, mint kiadók előfizetést hirdetnek Boz Dickens „Nagy remények“ című 3 kötetes legújabb regényére, Bodor Károly fordítása után. A legalább 46 ívnyi díszes kiállítású 3 kötet előfizetési ára 2 ft. Beküldendő július 1-jéig a kiadókhöz.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Thomas LOE, „Gothic Plot in Great Expectations”, *Dickens Quarterly* Vol. 6. No. 3. (1989. sept.) 103–105.

⁴⁷⁹ JÓSIKA Júlia, *Férjhezmenés*, JÓSIKA, *Pályavezető*... 386–393.

⁴⁸⁰ JÓSIKA Júlia, „Vén leányok” *Nővilág* 3. 6. sz. (1859. február 6.)

⁴⁸¹ JÓSIKA Júlia, *Miért nem ment férjhez Ágota néni?* JÓSIKA, *Való és költött* I... 47–75.

⁴⁸² [Név nélkül], „Tárca” *Pesti Napló* 13. 3680. sz. (1862. május 17.)

Hasonló hirdetések ugyanebben az időszakban a Vasárnapi Újságban, a Divatcsarnokban és más lapokban is olvashatók a *Nagy remények*ről. A Szegedi Híradó 1863-ban részletet is közölt a friss fordításból,⁴⁸³ azonban nem akadtam a kiadott könyv nyomára sem a már megjelent, könyvkereskedőknél kapható kiadványok reklámjai között, sem az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisában.

Hász-Fehér Katalin vonatkozó cikke alapján magyarul először 1924-ben jelent meg Mikes Lajos és Telkes Béla fordításában *Nagy várakozások* címmel.⁴⁸⁴ Habár Dickens művei az 1860-as években a magyar olvasók körében is népszerűek voltak,⁴⁸⁵ nem tudom egyértelműen megválaszolni azt a kérdést, hogy a *Szép remények* pontosan mikor került először teljes terjedelmében magyarul az olvasók kezébe. Ily módon az sem egyértelmű, hogy a fekete asszony és Miss Havisham alakja közti párhuzam megképződhetett-e a kortárs olvasó fejében is, vagy eredeti kontextusában ez az összefüggés nem értelmezhető. Jósika Júlia azonban könnyen hozzáférhetett az eredetihez akár már az első megjelenés évében. Könyvtári jegyzék híján nem tudni, a birtokában volt-e a kötet, minden esetre legalább egy Dickens-szerkesztette lapot járathattak, hiszen a Household Words-ből fordította a Hölgyenaptárról szóló fejezetben már említett *Fekete csütörtök – Vázlat Ausztráliából*⁴⁸⁶ című szöveget – habár a *Szép remények* nem itt, hanem Dickens másik lapjában, az All Year Round-ban⁴⁸⁷ jelent meg.

Ha a korábban már tárgyalt *Anna*; vagy *A fekete asszony* című novellákat gótikus irodalmi kísérletezésnek tekintem, akkor ezek készítették elő *Az élet esélyei* Margit-cselekményszálát. Sokkal kiforrottabban és a műfajt szorosabban követve épít feszültséget, vészjósló és sötét hangulatot; és sikeresebb a tragikus hősnő karakterének rajza is. Értelmezésem szerint az idősödő Margit megfestéséhez a szerző főként azokat a jegyeket kölcsönözte a fekete asszonytól, amelyek a leginkább kontrasztot alkottak Miss Havisham alakjával, ezáltal benne már nehéz lenne felfedezni a dickensi alakot.

⁴⁸³ Charles (Boz) DICKENS, "Egy fegyencz élettörténete, Nagy remények című legújabb regényéből." (ford. Bodor Károly) *Szegedi Híradó* 5. 17. sz. (1863. február 28.)

⁴⁸⁴ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Charles Dickens: Nagy várakozások (Szép remények, Great Expectations, 1861.)* 2013. <https://libellus-diarium.blogspot.com/2013/11/charles-dickens-nagy-varakozasok-szep.html> Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 21.

⁴⁸⁵ „Dickens Károly ismert és tisztelt név; művei pedig nemcsak honosai között Angliában, hanem a művelt országokban mindenütt, s két évtized óta Magyarországon is a legkedveltebb olvasmányok közé sorozhatók.” [Név nélkül], „Tárca”, *Sürgöny* 1. 286. sz. (1861. december 13.)

⁴⁸⁶ HOWITT, „Black Thursday”....

⁴⁸⁷ [Név nélkül], *Great Expectations, Novel by Dickens* <https://www.britannica.com/topic/Great-Expectations-novel-by-Dickens> 2023. Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 26.

Margit levele kevés meglepetést tartogat, inkább megerősíti azokat a feltételezéseket az első fejezetben elcserélt gyermekkel kapcsolatban, amelyeket az olvasó addig is sejtetett, a szereplők számára azonban még a levél elolvasása után is egy ideig rejtve marad a teljes igazság. Az egyetlen valóban váratlan fordulat az, hogy Margit Sándornak nem a szeretője volt, hanem a felesége. A titkos esküvő tökéletes gótikus díszletek közt megy végbe. Az egészet Margit fivére, Edömér szervezi meg Sándorral szövetkezve, a menyasszony tudta nélkül. Egészségügyi utazásra hivatkozva viszi magával hűgát, akit éjjel egy erdőben omladozó, régi templomromhoz vezet. Ott már várja a vőlegény egy pappal, és csak ekkor válik világossá Margit számára, hogy férjhez megy szerelméhez.

Midőn a gyűrűváltásra került a sor, bátyám két egyszerű arany gyűrűt nyújtott a papnak, s midőn ez az egyiket ujamra akarta helyezni, elejtette s a gyűrű a földre esett. Edömér lehajlott, hogy fölvegye; de a gyűrű eltűnt, és csak hosszú keresés után lelte meg azt az öreg vadász egy sirkőven, mely az egyház kövezetén létezett. Midőn végre ujamra tették, oly hideg volt, hogy összeborzadtam, mintha kezem jégdarabhoz vagy holt testhez nyúlt volna.⁴⁸⁸

A halál árnya már ott lebeg a vőlegény fölött, mikor feleségül veszi Margitot, sorsa megpecsételődik. A frigyet hazamenvén titokban tartják, de Sándor amikor csak teheti – vagyis amikor Margit apja nincs otthon – meglátogatja feleségét. Találkozóiuk pontosan úgy vannak scenírozva, mintha szeretői viszonyt tartanának fenn, de egy ilyen kapcsolat közelebbi ábrázolása, és az abból születő törvénytelen gyermek szerepeltetése, már minden bizonnyal túlmént volna a közérkölc megsértésének határán Jósika Júlia elsősorban fiatal lányokból álló célközönségét figyelembe véve. Káldor Amadé egy alkalommal váratlanul hazaérkezve rajtakapja a szerelmeseket, és megöli Sándort, akit a lánya megbecstelenítőjének vél. Margitnak már csak férje holtteste fölött nyílik módja felfedni az igazságot apja előtt a házasságról. Amadé a vadásza segítségével elrejteti a holttestet (ő a vágató ördög, akit a regény elején a falusiak látnak), és soha nem fedi fel annak hollétét. Margit a kastély másik szárnyába költözik, apjával többé nem érintkezik, és terhességét is eltitkolja előle. Edömér a gyermek születésekor a bábával elcserélteti Margit fiát egy földműves halva született gyermekével, és évjáradékot ígér a befogadó családnak Ferenc felneveléséért cserébe. Pár év múlva Edömér meghal Amerikában, az évjáradék elapad, és a titok hosszú időre feledésbe merül, míg Margit rá nem talál fivére régi holmija közt néhány nyomra vezető levélre. Itt érkezünk vissza a már sokat emlegetett virágoskert-jelenethez és az ügyvédnek adott megbízáshoz a fiú felkutatására.

A házasság tétje a cselekmény szempontjából az, hogy Ferenc nem egy bukott nő törvénytelen fiát, hanem a grófnő törvényes örökösét keresve kezd el saját maga után nyomozni.

⁴⁸⁸ JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 180.

Ez a nyomozás nem a detektívregények szüzséjét követi, hiszen a titok az olvasó számára ismert, csupán az a kérdés, hogy mikor jön el a szereplők számára katartikus pillanat, ami Ferenc meggazdagodásával és az ezt követő – immár társadalmi konvenciót nem sértő – lánykéréssel mindkét család boldogságát garantálja.

A *Második* könyvben Ferenc nemesi származásáról elejtett célzásnak, és ezáltal a rejtély korai leleplezésének lehet egy olyan célja, hogy a későbbiekben az olvasó figyelmét a nyomozásról a szereplők sorsára, döntéseikre és azok következményére irányítsa. Ez az értelmezés összhangban van a regény címével is: milyen születéstől meghatározott és egyéni döntéseken alapuló összetevők határozzák meg egyes emberek esélyeit az életre? Jósika Júlia utolsó regényében tökéletesítette azt az addig folyamatosan finomított elbeszéléstechnikát, ami által a – vélhetően fiatal olvasóknak szánt – regény „jó erkölcsi iránya” úgy bontakozhat ki, hogy közben nem válik zavaróan didaktikussá. Jósika Júlia fikciós prózája lényegében olvasmányos illusztrációként is értelmezhető az 1863-as *Pályavezető*höz, vagy a korábbi életvezetési témájú cikkeihez. Az ott bemutatott követendő és elutasítandó viselkedésminták szinte mindegyikére található példa regényeinek és novelláinak egyikében. Az *Olvadás* fejezetben az erkölcsnemesítő könyvek unalmas mivoltára vonatkozó humoros önreflexióval dicséri a regények tanulságait:

Van oly regény – s elég nagy ezeknek száma – melyből többet tanulunk akármely erkölcsstani könyvnél; már csak azért is, hogy az ilyenek legtöbbször pedáns s unalmas modorban vannak írva; míg a jó regényből illatárként száll a tudás kedélyünkbe.⁴⁸⁹

Az *élet esélyei* címadása ezzel a szándékkal kapcsolódik össze. A sok szálon futó cselekmény sokféle karakter viselkedésmintáit és döntéseit mutatja be. Példákat állít különböző sorsokról, és arról, kinek milyen esélyei lehetnek az életre attól függően, hogy milyen normákat követ. A két központi szál Margit bukása és Ferenc felemelkedése, akire – kifogástalan erkölcsi iránytűjének köszönhetően – végül nemhogy nem vet árnyékot anyja és apja tragikus sorsa, de éppen az ő titkuk napvilágra kerülése hozza el számára a boldogságot. Anya és fiú egymás ellenpontjai: Margit passzív, sodródó viselkedése által minden hatalmat és döntést átad a hozzá közel álló férfiaknak. Apja zsarnoksága alól a bátyja támogatónak tűnő, valójában manipulatív hatalmába kerül. Az apa engedélye nélküli házasság és a titkos találkák súlyos normasértésnek bizonyulnak, amiért férje halállal, ő maga pedig egész életen át tartó szenvedéssel lakol.

Irma és Áda sorsának fentebb már részletezett alakulása ugyanígy beilleszthető ebbe a mintába: normakövetéssel, állhatatossággal, apróbb kihágásaik tudatosításával és

⁴⁸⁹ JÓSIKA, *Pályavezető*... 273.

korrekciójával eléri, hogy érzelmi preferenciáikra nézve is kompromisszummentesen illeszkedjenek be a társadalomba – aminek végső formája egy 19. századi lányregényben természetesen a jó házasság.

Jósika Júlia utolsó regénye nemcsak a sokféle forrásszöveg felhasználása általi mozaikos jellege miatt, de tanító, erkölcsnemesítő jellege miatt is reprezentatív példája a szerző fikciós prózájának. Összefoglalja, egyben finomra csiszolja korábbi műveit, és megvalósítja az ideális ifjúsági regénynek azt az eszményét, amit a *Pályavezető*ben olvasásra ajánlott könyvekről szólva lefektetett. Zárásként pedig álljon itt a regény utolsó mondata:

És most bucsut vevén személyzetünktől, tollunkat félretesszük, s a tintatartót bezárjuk. Vége⁴⁹⁰

Összegzés

Értekezésem végéhez közeledve ideje számot vetni az eddigi eredményekkel. A bevezetőben és az értekezés fejezeteiben felvetett számos kérdés után felmerülhet egy újabb, az egész kutatásra vonatkozó, talán banális kérdés: miért is érdemes foglalkozni Jósika Júliával? Mi emeli ki a többi 19. századi magyar női szerző közül? Jósika Júlia viszonylag rövid idő (egy bő évtized) alatt emigrációban élve futott be karriert a magyar irodalmi életben. Férje fordítójaként még a külföldi piacra dolgozott, de újságíróként rovata indulásától fogva közönségsikert aratott a magyar olvasók körében, kiadója pedig hamarosan annyi munkával látta el, hogy polgári foglalkozása, a csipkebolt vezetése mellett irodalmi bevételei is megélhetést biztosítottak számára. Mindezt a nagy nevet szerzett, de az emigrációban álnéven publikálni kényszerülő férjével szoros együttműködésben tette. Az újságírói munkásságáról szóló fejezetben a *Nővilág* programja kapcsán reflektáltam arra, hogy ebben az időszakban már nem ritka, hogy egy nő írással keresse a kenyerét, az mégis különleges helyzetet teremt, ha ezt a férjével alkotóközösségben, ráadásul külföldről, levelezés útján éri el. Tekintettel a széles tematikus és műfaji skálára, amit ez az életmű mozgat, sok mindent meg lehet tudni a magyar kiadói és olvasói igényekről a 19. század közepén. A kezdetektől fogva célul tűztem ki, hogy a szerző (fennmaradt és publikált) irodalmi munkásságának teljes műfaji skáláját lefedve mutassak be szövegeket. Válogatásomat és értelmezési szempontjaimat mindig az aktuális szövegcsoport sajátosságaihoz igazítottam. Ennek a módszernek köszönhetően egyrészt rámutathattam a szövegek saját regiszterére, társadalmi bázisára, funkciójára és mediális környezetére, másrészt a szerző sokoldalúságára, munkamódszerére és irodalmi piaci helyzetére. Az újságírói

⁴⁹⁰ JÓSIKA, *Az élet esélyei...* 218.

tevékenységéről szóló fejezetből, majd a nőnevelési munkái kapcsán is kirajzolódik, hogy nyugat-európai tapasztalatok, hírek, szövegek, sőt, műfajok importálásával vált igazán keresett szerzővé. Műveinek újdonsága tehát a kulturális transzfer felől ragadható meg igazán. A szövegek kiadási gyakorlatának vizsgálata során az is világossá vált, hogy az éppen virágzó sajtóirodalom piaci tendenciáit az ő munkássága is remekül leképezi. Az írásból élő – sőt, *megélő* – más 19. századi szerzőkhöz hasonlóan a fordítás, az újságírás és a kötetes közlés egyaránt fontos komponensei az alkotásnak. Bizonyos esetekben nem is válnak el egymástól olyan tisztán ezek a szerepkörök, hiszen bevett gyakorlattá vált a kötetes megjelenés előtt bizonyos szövegeket a sajtóban közölni. Más kutatók által már sokat – és nálam értőbben – vizsgálták a tárcaregény – regény relációt, ami hatalmas segítséget és biztos alapot jelentett számomra; nekem ugyanis alkalmam nyílt egy új jelenséget megfigyelni: a sajtóban közölt életvezetési cikkekből (részben) összeálló kézikönyv műfaját.

Az első fejezet tárgya a professzionalizálódás felé elinduló szerző naprakész európai műveltségének és tájékozottságának piacosíthatósága volt, melynek kedvezett a külföldi kiadványokat erősen korlátozó osztrák sajtópolitika. Az első kötet sokoldalúsága mellett az ifjúsági irodalomba való belépést is jelentette számára, ami később meghatározóvá vált irodalmi működésének értékelése kapcsán. A kronológiát megbontva, műfaji szempontokat előtérbe helyezve ide vettem a jóval később szerkesztett kalendáriumát is. E többszerzős kötet más jóval tudatosabb koncepció mentén lett elrendezve, és másféle olvasói igényeket elégített ki. Mindkét vegyes műfajú kötet esetében törekedtem a fordítások eredetivel való összevetésére – ahol erre lehetőségem volt – ezáltal megvilágítva az emigráns szerző külföldi olvasmányainak egy részét.

Publicisztikai munkásságának vizsgálatakor alkalmam nyílt tanulmányozni a divatról szóló diskurzus felértékelődését egy különleges politikai helyzetben; két női szerző vetélkedését a népszerű – és írójának is népszerűsége hozó – divatrovatért a Nővilágban. A magyar öltözet rövid társasági fellángolásának és ellobbanásának jelensége önmagában is izgalmas kutatási téma; értekezésem kontextusában a jelenség sajtótörténeti vonatkozásait gazdagítottam. A fejezet második felében Jósika Júlia műveinek célközönségére, és a célközönség szövegekre gyakorolt hatására is rákérdeztem. Ez a kérdés persze nem kizárólag itt merül fel, de a szerző publicisztikai munkásságában ragadható meg legjobban, hiszen a rendelkezésre álló előfizetési adatokból, olvasói levelekből, a lap más cikkeinek tartalmából, reklámokból stb. sokkal könnyebb a célközönség nemi, társadalmi, életkori összetételére következtetni, mint mondjuk egy novelláskötet esetében. A lap által hirdetett és a tényleges olvasóközönség persze nem mindig azonos, ezért érdeklődésem fókuszában az újságírók

meggyőződése szerinti célközönség állt. A sok sajtótermék közül, amelyekben Jósika Júlia írásai megjelentek, kiválasztottam közelebbi vizsgálódásra azt a kettőt, amelyekben cikksorozata vagy önálló rovata is volt: a *Nővilágot* és a *Divatcsarnokot*. E két lap több szempontból is szerencsés választásnak bizonyult. Ugyanabban az évben, 1857-ben indultak utóbbi esetében *újra*), és Jósika Júlia is mindkét lapban ekkor kezdte meg a munkáját. Ez a szinkronitás kiváló alapot adott az összevetésre. A két orgánus egymástól jelentősen eltérő szerkesztői programmal bírt, és két különböző társadalmi réteget célzott meg; így megvizsgálhattam Jósika Júlia újságírói hangvételének különböző regisztereit a célközönségre szabva; anélkül, hogy a közben eltelt idő miatti változásokkal számot kellett volna vetnem.

A szövegek regiszterétől és a szerző lehetséges szándékától függetlenül értekezésemben súlypontosítottam az általam izgalmasabbnak, és munkamódszereimhez jobban illeszkedőnek megítélt részeket. Ezen a ponton már bizonyára egyértelművé vált, hogy az életmű magját a *Pályavezető*ben és előzményeiben látom. A kiadástörténete, a funkciója és a mediális váltás okozta új olvasatok képződése önmagában is méltó a figyelemre, de itt nem áll meg a történet. Ezeket az életmódra, erkölcsökre, társadalomba való beilleszkedésre vonatkozó írásokat sok más mű kulcsszövegeként is olvastam. Értelmező mezőt kínálnak a fikciós prózai művekhez, de még a divattudósításokkal is kapcsolatban állnak. Az életmű általam konstruált makettjében a *Pályavezető* a ragasztó, ami mindent összetart. Bizonyos korai szövegek előzményül szolgálnak, vagy akár ifjúsági célközönségüknél, normatív jellegüknel fogva ugyanazt a funkciót látják el. Más, későbbi szövegek pedig tematikus kapcsolódások által utalnak vissza rá, néhány esetben pedig illusztratív módon működnek a *Pályavezető*ben felvázolt egy-egy irányelvhez kapcsolódva – ez utóbbi eset főként a fikciós prózai művekben rajzolódik ki. Az a fajta nőnevelési kézikönyv, ami Nyugat-Európában tömegcikknek számított, a magyar piacon ritkaságszámba ment. Jósika Júlia brüsszeli emigrációja alatt egy új típusú, a hétköznapi életre nézve nagyjából belga, de irodalmi szempontból inkább angolos műveltséget közvetített publicisztikai, nevelési és fikciós prózai műveiben a magyar olvasóknak. Mindezt könnyen befogadhatóvá tette a tény, hogy a magyar viszonyokat jól ismerve, sok esetben azokkal összevetve, és egyáltalán nem kritikátlanul tálalta a külföld újdonságait, vagy a magyar irodalmi piacon ekkor még ritkaságnak számító jelenségeket.

Utoljára hagytam Jósika Júlia fikciós prózai munkásságát. Részben azért, mert életműve ténylegesen egy regénnyel zárul, részben azért, mert a korábbi fejezetekben tárgyalt írói attitűdök ezekben a munkákban kulminálódnak. Láthatóvá vált a külföldi irodalomban való tájékozottság következetes beépítése például a *Brüsszeli népmonda kapcsán*, de ebbe a

kategóriába sorolható az 1860-as évek angol fikciós prózájában reneszánszát élő gótikus irodalmi stílusjegyek használata is, melyek Jósika Júlia novelláiban és regényében a szövegek normatív üzeneteit segítő retorikai eszközként is működnek. A fikciós prózai szövegcsoport is tartogatott kiadástörténeti érdekességeket. Az *Anna* című elbeszélés történelmi környezetéhez; illetve a *Varga János* népnevelő jellegének meghatározásához is az első hetilapos/kalendáriumos megjelenés és annak kontextusa adta a kulcsot – csak hogy két emlékeztető példát említsek. Mindkét esetben módosult a szövegek értelmezési mezője az új médium által: az *Anna* fókusz a történelmi kontextusról, a *Varga Jánosé* pedig az aktuális társadalmi problémákról helyeződött át az egyéni sorsra a novelláskötetben. Nem törekedtem és nem is törekedhettem teljességre, és az általam preferált szempontok egyszersmind leszűkítik a szövegek értelmezési kereteit. Önkényes szövegválogatásom célja az volt, hogy a novellák, elbeszélések, regények nagy halmazából egymáshoz tematikusan kapcsolódó, de a bemutatott fikciós világ és társadalmi környezet szempontjából elkülönülő írásokon keresztül reprezentatív képet alkossak Jósika Júlia fikciós prózai regiszteréről, stílusáról és visszatérő témáiról. A válogatási szempontok közé tartozott a szövegek más szövegekkel való kapcsolati hálója is. Olyan műveket kerestem, amelyeken keresztül bemutathattam Jósika Júlia saját életművén belüli visszatérő motívumokat, és Jósika Miklós irodalmi munkásságával való közös pontokat is.

Ahogy a bevezetőben reflektáltam rá, Jósika Júlia irodalmi munkássága értekezésemet megelőzően sem volt egészen feltáratlan, azonban a jelen értekezéshez hasonló léptékű munkáról nincs tudomásom. Bízom benne, hogy hamarosan újabb, más kutatóktól származó, más szemszögből megírt, munkák is gyarapítani fogják a róla szóló szakirodalmat. Saját munkámat többféle módon is folytathatónak látom, ami ebben az értekezésben már nem kapott helyet. Először is mindenképp érdekes lenne a *Pályavezető* holdudvarát kiszélesíteni Kuliffay-Beniczy Irma 1885-ös átdolgozott változatára is, és ugyanolyan szövegszerű összevetést végrehajtani rajta, mint ahogyan azt az előzményszövegekkel és az 1863-as kötet fejezeteivel tettem. Nemcsak a szerzők eltérő habitusa, irányelvei, munkamódszere tűnne ki ebből, de a két évtizedes távolság is, ami a szövegek között ível, és ez további társadalomtörténeti adalékokkal gazdagítaná a diskurzust. Az előbbi gondolatból valamelyest következik is kutatás folytatásának másik új iránya: további, hasonló regiszterű szerzőkkel való mélyebb összevetés. Most, hogy Jósika Júlia irodalmi munkássága átláthatóvá vált, kapcsolati hálójának egy része és szövegeinek elsődleges kontextusa is feldolgozásra került, érdemes lenne ismét tagítani a fókuszot, és közelebről is összevetni pályatársaival. Különösen termékeny

lenne egy komparatív elemzés a szintén emigráns Pulszky Teréz; a gótikus irodalommal kacérkodó Vachott Sándorné, vagy a Nővilág másik főmunkatársa, Bajza Lenke szövegeivel. Lehetne folytatni a kutatást egy másik, már megkezdett vonalon, mégpedig Jósika Miklós műveivel való alaposabb összevetéssel, bevonva a korpuszba Jósika brüsszeli tárcaleveleit is. Férj és feleség alkotói műhelye, az emigrációban közösen épített „márkanév” működése további izgalmas felfedezéseket tartogathat.

A sor minden bizonnyal folytatható, és remélem, hogy a jövőben a most felsorolt témáknak legalább egy részét alkalmam nyílik közelebbről megvizsgálni. Most pedig megengedek magamnak annyi humort, hogy Jósika Júlia értekezésemre nézve némiképp ironikus gondolatait idézzem, és ezzel zárjam soraimat:

Hogy tehát olvasnunk kell, ez, azt hiszszük, rég eldöntött kérdés, bár távol vagyunk fiatal olvasónéinknak azt javasolni, hogy tudós hölgyekké váljanak; sőt nincs a világon semmi, mit átalán véve oly kellemetlennek találnánk, mint egy tudós hölgyet; talán azért mivel érezzük, minő távol vagyunk magunk e tulajdontól. De lehetünk műveltek, sőt tudhatunk sokat, a nélkül, hogy tudósok legyünk, vagy higgyük hogy azok vagyunk; mert rövid az élet és hosszú igen hosszú a tudomány!⁴⁹¹

⁴⁹¹ JÓSIKA, *Pályavezető*... 269.

Irodalomjegyzék

- AMBRUS ATTILA JÓZSEFNÉ KÉRI Katalin, *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon* (Pécs, 2015.) http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf 2018. január 30.
- ÁNYOS Pál, *Egy boldogtalannak panaszai a halovány holdnál*, JANKOVICS József–SCHILLER Erzsébet (s.a.r., jegyz.) „Higgy, remélj, szeress!” Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei (Veszprém, Művészetek Háza, 2008.)
- ARANY János, „Vegyés”, *Szépirodalmi Figyelő* 1. 6. sz. (1860.)
- ARANY János, *Bor vitéz*. ARANY János, *Összes költeményei I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*. SZILÁGYI Márton (s.a.r., jegyz.) (Budapest, Osiris 2018.) 328.
- ARMSTRONG, Nancy, *Desire and Domestic Fiction: a Political History of the Novel*, (Oxford University Press, 1987)
- ARTHUR, Timothy Shay, *Advice to Young Ladies on their Duties and Conduct Life*, (Boston: Phillips, Sampson & Co., 1849.)
- ASZALAY József, *Szellemi omnibus kéjutazásra az élet utain* (Pest: Beimel J. és Kozma Vazul, 1855)
- BALOGH Piroska, „Podmaniczkyak és Hunfalvyak: egy „regényes kapcsolat” irodalomtörténeti hatásairól” *Irodalomismeret* 2016. 3. sz.
- BARANYAI Zsolt, „Arany János recepciója az orosz irodalomban” *Tiszatáj* 71, 3. sz. (2017)
- BARNES, Julian, *Writer’s Writer and Writer’s Writer’s Writer* in: London Review of Books (Archive) 2010. 32. évf. 22. sz. <https://www.lrb.co.uk/v32/n22/julian-barnes/writers-writer-and-writers-writers-writer> utolsó hozzáférés: 2017.04.11.
- BARTA János, ifj., *A tizennyolcadik század története*, SZVÁK Gyula (sorozateszerk.) Magyar századok (Budapest, Pannonica 2000.)
- BARTHES, Roland *A divat mint rendszer*. MIHANCSIK Zsófia (ford.) (Budapest, Helikon 1999)
- BARTHES, Roland *Az öltözködés története és szociológiája*, (ford. KLANICZAY Gábor), KLANICZAY Gábor – S. NAGY Katalin (szerk.), *Divatszociológia*, Membrán 8. (Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1982)

- BELTING, Isabella, *Mode und Revolution. Deutschland 1848/49* (Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1997) Historische Texte und Studien Band 15. (Hildesheim-Zürich-New York, Georg Olms Verlag, 1997)
- BENKŐ László, A „halott vőlegény” története. *Lenore-monda – Lenoresnsage típus-tanulmány*. (Marosvásárhely, Benkő László Kollegiumi Nyomdája, 1934.)
- BÉRES Norbert, „A „gótikus irodalom” korai magyar fogadtatása” (1796–1823)” *Irodalomismeret*, 2019. 3. sz.
- BÓDI Zsuzsanna, A magyarországi cigányság, EPERJESSY Ernő (szerk.) *Cigány néprajzi tanulmányok* 14. (Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2006)
- BOLDOG-BERNÁD István, *Arany János és a gótikus irodalom*. SZILÁGYI Márton (szerk.) *Ősszel. Arany János és a hagyomány* (Budapest, Universitas, 2018.) 107–126.
- BORNSTEIN, George, *Hogyan olvassunk könyvoldalt?* (ford. VINCE Máté) DÉRI Balázs–KELEMEN Pál–KRUPP József–TAMÁS Ábel (szerk.), *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár* (Budapest, Ráció, 2011.) DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia* 2.
- BREMM, Klaus-Jürgen, „*Kunersdorf*“ im Rückblick – Vom militärischen Desaster zum moralischen Sieg (Brill, Schöningh 2021)
- BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest, Wolters Kluwer, 2016)
- BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848-1918*, (Budapest, Corvina 2008)
- BÜKYNÉ HORVÁTH Mária, „A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai”, *Magyar Könyvszemle* 82. évf. 1. sz. (1966.)
- BÜRGER, Gottfried August, *Lenóra* (ford, Reviczky Gyula) REVICZKY Gyula *Összes verse – kritikai kiadás* s. a. r., jegyz. CSÁSZTVAY Tünde (Budapest, Argumentum-OSZK, 2007.)
- COLE, Daniel James–DEIHL, Nancy, *The History of Modern Fashion from 1850*. (London, Lawrence King Publishing, 2015)
- CSÁSZÁR Ferenc, „Divat” *Divatcsarnok*, 6. 3. sz. (1858. január 19.)
- CSÁSZÁR Ferenc, „Irodalmi levelek”, *Divatcsarnok* 5. 2. sz. (1857. február 15.) 88.
- CSÁSZÁR Ferenc, „Pár szó lapom új folyamáról” *Divatcsarnok*, 5. évf. 1. sz. (1857. január 15.) 1.
- CSÁSZÁR Ferenc, „[Tisztelt olvasóim...]”, *Divatcsarnok* 5. 2. sz. (1857. február 15.) 99.

- CSETRINÉ LINGVAI Klára, *Pályaképek. Szendrey Júlia, Podmaniczky Júlia, Kaffka Margit.* (Kolozsvár, 2004. Kriterion)
- DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861-1867.* (Budapest, Osiris, 2018.)
- DEÁK Ágnes–TAMÁS Ágnes, *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860-1875.* (Pécs, Kronosz, 2021.)
- D. SZEMZŐ Piroska, „A Nővilág megszűnési körülményei”, *Magyar Könyvszemle* 95. 2. sz. (1979)
- DEDE Franciska, *Tudomány, művelődés, közhasznúság. Heckenast Gusztáv magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztő és közhasznú kiadványai.* LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811-1878)* (Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Esterházy Károly Főiskola, 2012.)
- DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós* (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1916)
- DICKENS, Charles "Egy fegyencz élettörténete, Nagy remények című legújabb regényéből." (ford. Bodor Károly) *Szegedi Híradó* 5. 17. sz. (1863. febr. 28.)
- DICKENS, Charles „A Preliminary Word”, *Household Words*, Issue 1. No. 1. (30. March 1850)
- DURHAM, Gigi, „The Taming of the Shrew: Women's Magazines and the Regulation of Desire”, *Journal of Communication Inquiry* 20. no.1 (1996): 18. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/019685999602000102>
- ERICKSON, Lee, *The Economy of Literary Form; English Literature and the Industrialization of Publishing 1800-1850.* (Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1996)
- F. DÓZSA Katalin „Mebámulni és megbámultatni.” *Viselettörténeti tanulmányok.* (Budapest, L’Harmattan, 2014)
- FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé” *A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)* (Budapest, 1995, Kortárs)
- FARKAS Katalin *Magyar függetlenségi törekvések 1859-1866.* (Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, 2011.)
- FÁY András, *A Halmay család – erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára* (Pest, Heckenast, 1858.)

- FÁY András, *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban*. (Pest: Trattner – Károlyi, 1841.) 24. <http://oszkdk.oszk.hu/DRJ/2612/cedulas> 2018. február 4.
- FEKETE Gáspár, „Magyar táncz Párisban (Február 9-én 1829)”, *Vasárnapi Ujság*, 6. évf. 6. sz. (1859. febr. 6.)
- FEKETE Gáspár, „Magyar táncz Párisban (Február 9-én 1829.)”, VÖRÖSMARTY Mihály (szerk.), *Tudományos Gyűjtemény*, 13. évf. 1. kötet (Pest, Trattner J.M. és Károlyi I. 1829)
- FENYŐ D. György, „Egy ballada rétegei. Arany János: Bor vitéz” *Tiszatáj Diákmelléklet* 2007. 118. sz. (2007. január) 1-10.
- FIEDLER, Frank –FIEDLER, Uwe, *Lebensbilder aus der Oberlausitz. 60 Biografien und Bautzen, Bischofwerda und Umgebung*. (Bischofwerda, Books on Demand, 2017)
- FODOR Marcsi–NESET Adrienn, *50 elszánt magyar nő* (Budapest, 2018, Kolibri)
- FRIEBEISZ István „A cigányok” *Délibáb Képes Naptár* 2. 1858.
- GERE Zsolt, „Kétes távol. Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez.” *Irodalomismeret* 2019. 4. sz.
- GERE Zsolt, *Szebb idők, Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, FÓRIZS Gergely (szerk.) *Irodalomtörténeti Füzetek* 174. (Budapest, Argumentum, 2013)
- GRIFFIN WOLFF, Cynthia „The Radcliffean Gothic Model: A Form for Feminine Sexuality” *Modern Language Studies* Vol. 9, No. 3, Eighteenth-Century Literature (1979) 98–113
- GRUNDY, Isobel, *Lady Mary Wortley Montagu*, (Oxford University Press, 1999) XVII.
- GYÁNI Gábor KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, (Budapest: Osiris, 2001)
- GYENGE Zoltán, *Egy viktoriánus esztéta. John Ruskin, A XIX. század viharfelhője. Válogatott írások* CSUKA Botond–DÉRI Ákos–KERESZTES Balázs (vál.), GYENGE Zoltán (tan.) (Budapest, Typotex, 2018)
- HANSÁGI Ágnes, *Regényfilológia=könyvfilológia?* KELEMEN Pál et. al (szerk.) *Filológia – interpretáció – médiatörténet*, DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia* I. (Budapest, Ráció, 2009.) 451.
- HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei* (Budapest, Ráció 2014.) BEDNANICS Gábor–BENKI László (sorozatszerk.) Ráció–tudomány 19.

- HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Charles Dickens: Nagy várakozások (Szép remények, Great Expectations, 1861.)* 2013. <https://libellus-diarium.blogspot.com/2013/11/charles-dickens-nagy-varakozasok-szep.html> Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 21.
- HECKENAST-BAJZA Lenke, „Eredeti divatjelentés”, *Nővilág*, 4. évf. 14. sz. (1860. ápr. 1.)
- HITES Sándor, *Még dadogtak, amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény* (Budapest, Universitas, 2007)
- HOWITT, William, „Black Thursday”, *Household Words*, (10 May 1856) 388–395.
- HOWITT, William, „BlackThursday – The Great Bushfire of Victoria” *Cassell's Illustrated Family Paper*, Vol. 1. No. 6. (London, 1854)
- HUETT, Lorna „Among the Unknown Public: "Household Words", "All the Year Round" and the Mass-Market Weekly Periodical in the Mid-Nineteenth Century” *Victorian Periodicals Review* Vol. 38, No. 1 (Spring, 2005) 61–82
- INGRAM, John H., *Edgar Allan Poe: His Life, Letters, and Opinions*. (London, W. H. Allen, 1886).
- JEÖLDI DOBY Antal, *Podmaniczky család. Podmanini és aszódi báró*. (Budapest, Buschman F. 1901.)
- JÓSIKA Júlia, „A cigány leány” *Magyar Sajtó* 2. 4-13. sz. (1856)
- JÓSIKA Júlia, „A farsang Brüsszelben”, *Nővilág*, 4. 8–9. sz. (1860. febr. 19. és 1860. febr. 26)
- JÓSIKA Júlia, „Anna. Eredeti beszély a hétéves háború korából”, *Nővilág*, 4. évf. 47-52.sz. (1860)
- JÓSIKA Júlia, „Béketűrés”, *Nővilág* 2. 26. sz.(1858 jún. 27.)
- JÓSIKA Júlia, „Cseléd és uraság” *Nővilág* 1. 49. sz. (1857)
- JÓSIKA Júlia, „Cseléd és uraság”, *Nővilág*, 1. évf. 49. sz. (1857. dec. 13.)
- JÓSIKA Júlia, „Egy lövés ára” *Vasárnapi Újság* 2. 19–22. sz. (1855. máj. 19–jún.3.)
- JÓSIKA Júlia, „Egy pár szó a fényüzésről” *Nővilág* 1. 33. sz. (1857.)
- JÓSIKA Júlia, „Eredeti divattudósítás” (rovat) *Nővilág* 1–4. (1857-1860)
- JÓSIKA Júlia, „Kedélyesség”, *Nővilág* 3. 2. sz.(1859. jan. 9.)
- JÓSIKA Júlia, „Korunknak divatbetegsége” *Nővilág* 1. 39. sz. (1857 okt. 4.)
- JÓSIKA Júlia, „Könnyelműség” *Nővilág* 2. 32. sz. (1858. aug. 8.)
- JÓSIKA Júlia, „La Littérature Hongroise, Pendant les dix dernières années” *Revue Contemporaine* 2. série, tome 17. (1860) 125-147.

- JÓSIKA Júlia, „Lélekerő” *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. márc. 6.)
- JÓSIKA Júlia, „Levél öcsémhez” *Nővilág* 4. 10. sz. (1860. márc.4.)
- JÓSIKA Júlia, „Levél unokahugomhoz” *Nővilág* 4. 6. sz. (1860. febr. 5.)
- JÓSIKA Júlia, „Mit kell olvasni?”, *Nővilág*, 3. évf. 12. sz. (1859. márc. 20.)
- JÓSIKA Júlia, „Önhittség” *Nővilág* 2. 34. sz. (1858)
- JÓSIKA Júlia, „Önhittség”, *Nővilág* 2. 34. sz. (1858)
- JÓSIKA Júlia, „Pár szó az olvasásról”, *Nővilág*, 1. évf. 51. sz. (1857. dec. 27.)
- JÓSIKA Júlia, „Pár szó hazánk gazdag embereihez I.” *Nővilág* 2. 10. sz. (1858. márc. 7.);
JÓSIKA Júlia „Pár szó hazánk gazdag embereihez II.” *Nővilág* 2. 12. sz. (1858. márc. 21.)
- JÓSIKA Júlia, „Rend és tisztaság”, *Nővilág*, 1. évf. 43. sz. (1857. nov. 1.)
- JÓSIKA Júlia, „Vén leányok” *Nővilág* 3. 6. sz. (1859. febr.6.)
- JÓSIKA Júlia, „Virágkertészet I-IV.”, *Divatcsarnok*, 5., 3–8 sz. (1857)
- JÓSIKA Júlia, *Az élet esélyei*, (Pest,Lauffer Vilmos 1864.)
- JÓSIKA Júlia, *Az ifju lelkész*, 92 Colectia Achiziții Noi, pachete CCLIII-CCLXXXVI 1678-1912, Fideicomisionarul Josika, Manusribele Julianei Podmaniczky, sotia lui Josika Miklos II., Arhivele Nationale Ale Romaniei, Directia Judeteana Cluj (Kolozsvári Állami Levéltár)
- JÓSIKA Júlia, *Éva* (Pest, Heckenast, 1860.)
- JÓSIKA Júlia, *Hölgynaptár* (Pest, Heckenast, 1861)
- JÓSIKA Júlia, *Pályavezető fiatal leányok számára*. KULIFFAY-BENICZKY Irma (átdolg.) (Budapest, Franklin, 1885.)
- JÓSIKA Júlia, *Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*. (Pest, Heckenast 1863.)
- JÓSIKA Júlia, *Varga János*, PODMANICZKY Frigyes-DEGRÉ Alajos- FRIEBEISZ István (szerk.) *Délibáb Képes Naptár* (Pest, Friebeisz, 1857.) 48-54
- JÓSIKA Júlia: *Közlések a külföldről* I-II. (Pest, Heckenast, 1855)
- JÓSIKA Miklós, „*Idegen, de szabad hazában*” *Jósika Miklós levelei Fejérváry Miklóshoz ; Kertbeny Károly fényképalbuma ; Jósika Miklós Emlékalbuma*. kiad., szerk., jegyz. DEÁK Ágnes–GERHÁT Ágnes–GILBERT Edit–JOÓ Judit–KOKAS Károly–SZAJBÉLY Mihály–TAKÁCS József (Budapest, Szépirodalmi, 1988)

- JÓSIKA Miklós, *Egy igaz ember*. JÓSIKA Miklós, *Régiebb és újabb novellák*, (Pest, Heckenast, 1859)
- JÓSIKA Miklós, *Franz Rákóczi II.* ford. JÓSIKA Júlia (Pest–Bécs–Lipcse; Hartleben, 1862)
- KATONA Csaba, „Evangélikus írók, költők a 19-20. században.” *Evangélikus Élet*, 82. 5. sz. (2017)
- KECSKEMÉTHY Aurél, „Szegény luxus-irodalom”, *Hölgyfutár* 13. 4.sz. (1862) 30–31.
- KELLY, Thomas (ed.) *The New Female Instructor, or Young Woman's Guide to Domestic Happiness* (London: Thomas Kelly, 17. Paternoster Row. 1837.)
- KERTÉSZ Erzsébet, *Csipkebolt Brüsszelben. Jósika Júlia életregénye* (Budapest, 1974, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó)
- Keserü-Bérczy Ilka, „Fölszólítás”, *Nővilág* 3. 51. (1859. december 11.) [borító]
- KITTLER, Wolf, *Irodalom, szövegkiadás és reprográfia*, (ford. LÉNÁRT Tamás) KELEMEN Pál–KULCSÁR-SZABÓ Ernő–TAMÁS Ábel–VADERNA Gábor (szerk.), *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*. (Budapest, Ráció 2014.) DÉRI Balázs–KULCSÁR-SZABÓ Ernő (sorozatszerk.) *Filológia* 3.
- KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla (szerk.), *A magyar sajtó története II/1. 1848-1867*, (Budapest, Akadémiai, 1985) 435-436, SZABOLCSI Miklós (főszerk.) *A magyar sajtó története* (Budapest, Akadémiai, 1979)
- KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, (Budapest, Akadémiai, 1989)
- KOSELLECK, Reinhart „Az emlékezet diszkontinuitása” (ford. SCHEIN Gábor) *2000* 11. 11.sz. (1999. november) 3–8.
- KRAMER, Lynn Ann *Radcliffe's Superpaternal: A Study of the Supernatural in The Romance of the Forest and The Mysteries of Udolpho*. (Buffalo, State University of New York College at Buffalo 2016)
- KÚN Miklós András, *Egy magyar regényíró Brüsszelben*, SZAJBÉLY Mihály (szerk.) *Jósika Miklós emlékkönyv* (Budapest: Széphalom Könyvműhely 1999)
- LÁSZLÓ Zsófia, „Asszony-népnek meg-kivántató tudomány”. *Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18. századi Magyarországon*, FÁBRI Anna, VÁRKONYI Gábor (szerk.) *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok* (Budapest: Argumentum, 2007)

- LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811-1878)* (Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Esterházy Károly Főiskola, 2012.)
- LOE, Thomas, „Gothic Plot in Great Expectations”, *Dickens Quarterly* Vol. 6. No. 3. (1989. sept.)
- LUKÁCS Anikó. *Nemzeti Divat Pesten a 19. Században.* (Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2017)
- LUKINICH Imre, *A Podmanini és Aszódi báró Podmaniczky-család története*, 10. kötet, (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1943)
- MARGÓCSY István, „A lemondás regényei” *Élet és Irodalom* 60. 27. sz. (2016)
- MARGÓCSY István, „Nők, női szerepek és a romantika” *2000* 27. 3. sz. (2015)
- MÁRKI Sándor, *Horváth Mihály 1809-1978* (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1917) <http://mek.oszk.hu/05700/05790/html/> hozzáférés: 2022.02.18.
- MÁTRAY Gyula (szerk.) *A Csurgói M. Kir. Állami Tanító-képző Intézet értesítője az 1867-1834-ig terjedő tan évekről.* (Csurgó, Weisz A-né és fia, 1884.)
- MELVILLE, Lewis, *Lady Mary Wortley Montague Her Life and Letters (1689-1762)*, Preface 2004. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/10590/pg10590-images.html> Utolsó hozzáférés: 2022.02.18.
- MIKLÓSSY János, „Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (Budapest, 1973) <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00012/pdf/> Utolsó hozzáférés: 2022.03
- MORTON, Stephen, *States of Emergency: Colonialism, Literature and Law*, (Liverpool, Liverpool University Press, 2013)
- NEMESKÜRTY István, *A betűk csendjében. Jósika Miklós Emlékiratából. Színi játék két részben.* NEMESKÜRTY István összes műve VII. *A megbűnhődött jövő. Történelmünk színpadon és filmen.* (Budapest, Szabad Tér, 2003.) 161–187.
- NÉMETH András, *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete* (Budapest: Osiris, 2002.)
- PÁKH Albert (szerk.) *A magyar ember könyvtára* 1. köt., (Pest, Heckenast, 1863)
- PINTÉR Jenő *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés 6. A magyar irodalom a XIX. század második harmadában* (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1933.)

- PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek* 3. kötet (1850-1875.) (Budapest, Grill Károly, 1888.)
- PODMANICZKY Frigyes, *Naplótöredékek*, 1. (Budapest, Grill Károly Cs. és Kir Udvari Könyvkereskedése, 1887)
- POE, Edgar Allan, *Monsieur Valdemar kóresete tényszerű megvilágításban* (ford. BARTOS Tibor) Edgar Allan POE *Összes művei*, NEMES Ernő (szerk.) (Szeged, Szukits Könyvkiadó, 2001) 466–471.
- POGÁNY György, „A Franklin-Társulat, a Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873-1945” *Könyv és Nevelés* 21. 3-4.sz. (2019.) <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/a-franklin-tarsulat-magyar-irodalmi-intezet-es-konyvnyomda-rt-es-ifjusagi> 2020. 11. 04.
- POGÁNY György, „Női olvasás a reformkorban és az önkényuralom idején – Slachta Etelka, Kánya Emília olvasmányai, Jósika Júlia nézetei az olvasásról”, *Könyv és Nevelés* 16. 1. sz. (2014.)
- PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés története* (Budapest: Gondolat, 2013)
- RADCLIFFE, Ann, *The Mysteries of Udolpho*, Bonamy Dobrée (ed.) Frederick Garber (notes) (Oxford University Press 1980.)
- REEVE, Clara *The Progress of Romance, through Times, Countries, and Manners; with Remarks on the good and bad Effects of it, on them respectively: in a Course of Evening Conversations.* (Colchester: W. Keymer, G. G. J. and J. Robinson, London, 1785.)
- REINHART Erzsébet, *A reformkor két nőírójának nevelési elvei*, JANKOVICS József, NYERGES Judit (szerk.) *Hatalom és Kultúra – Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai II.* (Budapest: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2004)
- ROMSICS Ignác, „A Wesselényi-féle összeesküvés” *Korunk*, 29. 2. sz. (2018)
- RÓZSA Mária, „Adalékok Jósika Miklós 1848 előtti regényeinek fogadtatásához az egykorú német nyelvű sajtóban” *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016. évf. 2. sz.)
- RÖHRIG Eszter, *Flaubert „látható nyelve” Pór Judit Bovaryné fordításában*, *Revue d'Études Françaises*, No 15. 2010. 48. <http://cief.elte.hu/sites/default/files/12rohrigeszter.pdf> utolsó hozzáférés: 2018. január 29.

- RUNGE Laura L. (ed.), *Introduction*, Clara REEVE *The Old English Baron* and Horace WALPOLE *The Castle of Otranto* (Glen, Virginia, College Publishing 2002)
- RUSKIN, John, *Modern Painters: Of General Principles and the Truth*. Vol. I. (Sunnyside-Orpington-Kent: George Allen, 1888) 17. (footnote 3.)
- SALAMON Ferenc, „Belirodalom – Családélet. Regény két kötetben. Irta József Julia” *Figyelő* 2. 26.sz. (1861.) 402–406.
- SCHOLL, Lesa, *Translation, Authorship and the Victorian Professional Women: Charlotte Brontë, Harriet Martineau and George Eliot*, (Farnham, Ashgate, 2011)
- Seregi Tamás, „A nem-esztétikai művészet – a tudománytól a konstrukcióig” *Cirka* 1. 2. sz. (2016. jún.) <http://www.cirkart.hu/2016/06/24/a-nem-esztetikai-muveszet-a-tudomanytol-a-konstrukcioig/> utolsó hozzáférés: 2023. 02. 07.
- SILVERMAN, Debora, *Art Nouveau in Fin-de-Siècle France Politics, Psychology and style*. (Berkeley-Los Angeles-Oxford, University of California Press, 1989)
- STAINBURY, P. „Reflections of mesmerism in literature”, *Anaesth Intensive Care*, 40 Suppl 1. 2012.
- STEINACKER Gusztáv, *Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején. Minden lelkes szülék, nevelők s a nevelés szent ügyét szívökben hordó hazánkfiai számára* (Pest: Geibel, 1842.)
- SZAÁK Lujza, „Báró Jósika Julia, mint a női ifjusági irodalom úttörője”, *Győri Hírlap* 94-101. (1888. nov. 25 – dec. 20.)
- SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, (Budapest, Universitas, 2005)
- SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór* (Pozsony, Kalligram, 2010)
- SZAJBÉLY Mihály, *Kép és árnykép: Vajda János és az utókor*, SZAJBÉLY Mihály, *Álmok álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok*. (Budapest, Magvető, 1997)
- SZÉCHENYI István, *Magyarország sarkalatos törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig* (Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1864)
- SZÉCSI Noémi–GÉRA Eleonóra, *A budapesti úrinő magánélete (1860-1914)* (Budapest, 2015, Európa) 71–72; 130.
- SZILÁGYI Zita Mária, „Egy tudósítónő Brüsszelből: Báró Jósika Júlia hírtudósítói tevékenysége”, in TÖRÖK Zsuzsa (szerk.) *Nőszervezők a 19. században. Lehetőségek és korlátok*, 185–204 (Budapest, Reciti, 2019)

- SZILÁGYI Zita Mária, „Tanúversek az ősi fészekről. Jósika Júlia (Podmaniczky Júlia) ismeretlen versei 1865-ből.” *Honismeret* 46. 4. sz. (2018)
- SZILÁGYI Zita Mária, *Jósika Júlia sz. Báró Podmaniczky Júlia írói tevékenysége a neoabszolútizmus éveiben* DIENES Dénes–KEGYES Erika–VERES Ildikó, *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben.* (Sárospatak, 2019. Hernád Kiadó)
- SZILVIA, „Irodalmi levelek III.” *Divatcsarnok* 5. 3. sz. (1857. márc. 15.) 140.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* IV. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1896.)
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1896)
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* XIV. (Budapest, Hornyánszky Viktor, 1914.)
- TALLAY Nándor (szerk.) *Érsekújvári Róm. Kath. Algimnázium értesítője az 1883/84 tanévről.* (Érsekújvár, Winter Zsigmond, 1884)
- THULMON Jozefa, „Jeles nők arcképcsarnoka I.”, *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. márc. 6.)
- TOMPOS Lilla, *A díszmagyar. A magyar díszöltözet története* (Budapest, Magyar Mercurius, 2005)
- TÓTH Benedek, *Hogyan olvassunk tárcalevelet?* JÓSIKA Miklós, *Brüsszeli tárcalevelek és más írások*, SZAJBÉLY Mihály (szerk.) (Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000)
- TÓTH József, „Ifjusági lapirodalmunk 1848 után”, *Figyelő*, 5. 9. sz (1875. febr. 28.)
- TÖRÖK Zsuzsa „Kísértő emlékek – Vachott Sándorné és a gótikus irodalom” *Irodalomtörténet* 101. 4. sz. (2020)
- TÖRÖK Zsuzsa, „Legtermékenyebb összes női íróink között”, *Irodalomtörténet* 46 (96) évf. 4. sz. (2015)
- VACHOTT Sándorné, *A magyar nemzet története röviden előadva. Olvasmányul s tanodai használatra fiatal leányok számára.* (Pest, Heckenast, 1863.)
- VAJDA János (szerk.) „Tárcza. Nemzeti színházi játéktrend”, *Nővilág*, 3. évf. 3. sz. (1859. jan. 16.)
- VAJDA János *Levelezés*, BOROS Dezső (s. a. r.), VAJDA János *Összes Művei* X., BARTA János (szerk.) (Budapest, Akadémiai, 1982)
- VAJDA János, „A szépről a szépekhez” *Nővilág* 1. 1.sz.; 7. sz.; 13. sz.; 16. sz. (1857)
- VAJDA János, „Ferenczy Teréz”, *Nővilág*, 1. évf. 4. sz. (1857)

- VAJDA János, „Galambposta” *Nővilág* 1. 1. sz. (1857)
- VAJDA János, „Könyvismertetés. Bajza Lenke beszélyei – Két kötet. – „Az eskü”, „A különcz” ” *Nővilág*, 2. évf. 26. sz. (1858. június 27.)
- VAJDA János, *Kisebb költemények*, BARTA János (szerk.) *Vajda János Összes művei I.* BARLA Gyula–BOROS Dezső (kiad.) (Budapest, Akadémiai 1969)
- VAJDA János, *Magyarság és nemzeti önértzet, Kóros áramok* (Budapest, Singer és Wolfner, 1896)
- VARGA Zsuzsanna *Translation, Modernization and the Female Pen* András KISÉRY–Zsolt KOMÁROMY–Zsuzsanna VARGA (ed.) *Worlds of Hungarian Writing. National Literature as Intercultural Exchange* (Madison, Teaneck: Farleigh 2016. Dickinson University Press)
- VAS Gereben, „Egy feleséges embernek levelei”, *Nővilág*, 1. évf. (1857)
- VÍZKELETI Béla, „Vázlatok a magyar viselet történetéből” *Vasárnapi Újság* 7. 7. sz. (1860. febr. 12.)
- VÖLGYESI Orsolya, „Császár Ferenc irodalomszervező tevékenysége az 1850-es években”, VÖLGYESI Orsolya, *Írók, szerepek, stratégiák* (Budapest: Ráció, 2010)
- WORTLEY MONTAGU, Mary *Letter XXII. Letters of the Right Honourable Lady M---y W---y M---e* (London, M. Cooper, 1775)
- [Egy vidéki] „Vidéki levelek” *Nővilág* 3. 46. sz. (1859. november 13.) [borító]
- [Elemér] „Vidéki levelek”, *Nővilág* 3. 32. sz. (1859. augusztus 7.) [borító]
- [Kupaky] „Vidéki levelek”, *Nővilág* 2. 30. sz. (1858. július25.) [borító]
- [Igazmondó], „Vidéki levelek”, *Nővilág* 2. 34. sz. (1858. augusztus 22.) [borító]
- [Név nélkül], *Az Országos Nőképző Egylet Tanintézetének értesítője 1878/9-ik tanévről* (Budapest, Igazgatóság, 1879)
- [Nefelejcs], „Vidéki levelek”, *Nővilág* 3. 28. sz. (1859. július 10.) [borító]
- [Név nélkül], „Budapesti társasélet” *Divatcsarnok*, 5. évf. 1. sz. (1857. január 15.) 35.
- [Név nélkül] „Die Insel Pitcairn in der Südsee” *Illustrierte Zeitung* 19. No. 490. (Nov.20. 1852) 325
- [Név nélkül] "Egy bécsi lap a magyar öltözetről." *Vasárnapi Újság* 7. 39. sz. (1860. szept. 23.)
- [Név nélkül], „Előfizetési felhívás”, *Vasárnapi Ujság* 14. 28. sz. (1864): 284.

- [Név nélkül], *Elhunyt Nemeskürty István* <https://www.mma.hu/53magyarfilm/-/event/10180/elhunyt-nemeskurty-istvan;jsessionid=F986A946515D49602F22B8146BD4113C> Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 25.
- [Név nélkül] „Életiskola” *Nővilág* 4. 6.sz. (1860. febr. 5)
- [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág* 3. 2. sz. (1859. jan. 9.)
- [Név nélkül] „Előfizetési felhívás”, *Nővilág*, 4. évf. 2. sz. (1860. jan. 8.)
- [Név nélkül] „Hirdetések” *Politikai Ujdonságok* 18. 10. sz. (1872) 122.
- [Név nélkül] „Hirdetések” *Vasárnapi Újság* 19. 5. sz. (1872)
- [Név nélkül] „Hirvásár – Budapest” *Nővilág* 3. 10. sz. (1859. márc. 6.)
- [Név nélkül] „Képek a hazai népeletből”, *Vasárnapi Újság* 9. 27. sz. (1862. júl. 6.) 313.
- [Név nélkül] „Különfélék”, *Pesti Napló*, 14. 3960. sz. (1863) 91.
- [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 12. sz. (1856. márc. 22.) 151.
- [Név nélkül] „Mozgalmak irodalmunk terén.” *Délibáb* 1. 31. sz. (1856. aug. 3.) 373.
- [Név nélkül] „Nyert tárgy” *Pesti Napló* 17. 4914. sz. (1866) 19.
- [Név nélkül] „Tárca”, *Nővilág*, 3. évf. 51. sz. (1859. dec. 11.)
- [Név nélkül] „Uj könyvek”, *Koszorú*, 1. 17-18. sz. (1863) 408; 432.
- [Név nélkül] Hirdetés, *Politikai Ujdonságok*, 19. évf. 22. sz. (1873. máj. 21.)
- [Név nélkül], „Tárca” *Pesti Napló* 13. 3680. sz. (1862. máj. 17.)
- [Név nélkül], „Tárca”, *Sürgöny* 1. 286. sz. (1861. dec. 13.)
- [Név nélkül], *Great Expectations, Novel by Dickens* <https://www.britannica.com/topic/Great-Expectations-novel-by-Dickens> 2023. Utolsó hozzáférés: 2023. 01. 26.
- [Név nélkül]„Műterem”, *Nővilág*, 3. évf. 52. sz. (1859. dec. 25.)

Az értekezés fejezeteinek alapját képező korábbi publikációk

KERPICS Judit, „A mediális váltás hatása Jósika Júlia életvezetési tanácsadó szövegeire”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Acta Universitas Szegediensis* 37-38, 6-7 sz. 2022. 283-300.

KERPICS Judit, *The politically motivated language of fashion in the magazine Nővilág in 1859–1860*. BENE Sándor; DOBOS István (szerk.) *Folytonosság és megszakítottság a magyar kultúrában : A doktoriskolák VI. nemzetközi magyarságtudományi konferenciája* (Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2022) 313–325.

KERPICS Judit, *Egzotikus vidékek Jósika Júlia Közlések a külföldről kötetében*. NAGY Beáta, SURÁNYI Beáta, UJVÁRI Nóra (szerk.) *Az emlékező képzelőerő* (Budapest, Reciti Kiadó, 2021) 97–108.

KERPICS Judit, *Elmevirágkertet növelni: Jósika Júlia és a normatív igényű újságírás* TÖRÖK, Zsuzsa (szerk.) *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820-1920* (Budapest, Reciti Kiadó 2020) 229–244.

KERPICS Judit *Fashion, Flowers, Morals: Social normativity in Júlia Jósika's journalistic works*. KRÁSZ Lilla, PESTI Brigitta, SEIDLER Andrea (szerk.) *Medien, Orte und Rituale: Zur Kulturgeschichte weiblicher Kommunikation im Königreich Ungarn* (Wien, Praesens Verlag 2020) 187–203.

KERPICS Judit „A mit külföldi divatlapok adni nem képesek.” A nyugati és a nemzeti divat vetélkedése a Nővilág hasábjain az 1850-es és 1860-as évek fordulóján” *Forrás* 52. 1. sz. (2020) 73–81.

KERPICS Judit „Az ifju elme jobban fölfogja.” Jósika Júlia Pályavezető című nőnevelési tanácsadójának megjelenése és műfaji előzményei” *Tempevölgy* 11. 3. sz. (2019) 65–82.

Függelék: A *Pályavezető* fejezetei és sajtómegjelenései

A *Pályavezető* – *Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára* (1863) fejezetei és a Nővilágban 1857-1860 közt közölt életmód témájú cikkek tételes felsorolása és összevetése:

N.e.: nincs egyezés

A <i>Pályavezető</i> fejezetei sorrendben (1863)	Megfeleltetés	Jósika Júlia életmód cikkei a Nővilágban (időrendben)
Előszó (N.e.)	–	1857. 30. sz. aug.23. Egy pár szó a fényüzésről
A fiatal leány és szülei (N.e.)		1857. 35. sz. szept. 6. Tápszerek és ezeknek befolyása az egészségre
A fiatal leány és testvérei (N.e.)		1857. 37. sz. szept. 20. Mire jó a számvetés?
A fiatal leány nevelőivel és tanítóival szemközt (N.e.)		1857. 39. sz. okt. 4. Korunknak divatbetegsége
Világba vezetés	1860. 6. sz. febr. 5. Levél unokahugomhoz; 1860. 10. sz márc. 4. Levél öcsémhez	1857. 43. sz. nov. 1. Rend és tisztaság
A házi kisasszony (N.e.)		1857. 45. sz. nov. 15. A munka (N.e.)
Társalgás	1858. 50. sz. dec. 12. Társalgás	1857. 47. sz. nov. 29. A pontosság

A fiatal hajadon magaviselete férfiakkal szemközt (N.e.)		1857. 49. sz. dec. 13. Cseléd és uraság
A nap felosztása	1859. 8. sz. febr. 20. A nap felosztása	1857. 51. sz. dec 27. Pár szó az olvasásról
Vidámság	1858. 46. sz. nov. 14. Vidámság	1858. 2. sz. jan. 10. Otthon és társaságban
Tetszvágy és kaczárság	1858. 40. sz. okt. 3. Tetszvágy	1858. 4. sz. jan. 24. Mendemonda
Kecs	1858. 36. sz. szept. 4. Kecs	1858. 6. sz. febr. 7. Füzésről
Társaság és társadalmi élet	1858. 2. sz. jan. 10. Otthon és társaságban	1858. 8. sz. febr. 21. Gyöngédség
A rend és tisztaság föntartása	1857. 43. sz. nov. 1. Rend és tisztaság	1858. (10. sz. márc. 7. Pár szó hazánk gazdag embereihez I. (N.e.)
A pontosság	1857. 47. sz. nov. 29. A pontosság	1858. 12. sz. márc. 21. Pár szó hazánk gazdag embereihez II.) (N.e.)
Tehetségeink kimivelése (N.e.)		1858. 14. sz. ápr. 4. Szobakertészet (N.e.)
Egyszerűség	1858. 28. sz. júl. 11. Egyszerűség	1858. 16. sz. ápr. 18. Szótartás

Udvariasság	1858. 20. sz. máj. 16. Udvariasság	1858. 18. sz. máj. 2. Irigység
Lakásunk (N.e.)		1858. 20. sz. máj. 16. Udvariasság
Kézimunkák (N.e.)		1858. 22. sz. máj. 30. Csinosság és tisztaság az öltözetben
Betegápolás (N.e.)		1858. 24. sz. jún. 13. Harag
Levéliírás (N.e.)		1858. 26. sz. jún. 27. Béketűrés
Engedelmesség	1859. 18. sz. máj. 1. Engedelmesség	1858. 28. sz. júl. 11. Egyszerűség
Csinosság és tisztaság az öltözetben	1858. 22. sz. máj. 30. Csinosság és tisztaság az öltözetben	1858. 30. sz. júl. 25. Takarékoság és fősvénység
Lelki tisztaság (N.e.)		1858. 32. sz. aug. 8. Könnyelműség (N.e.)
Egy rossz szokás	1858. 6. sz. febr. 7. Füzésről	1858. 34. sz. aug. 22. Önhittség
Az első lépés	1859. 4. sz. jan. 23. Az első lépés	1858. 36. sz. szept. 4. Kec
A cselédség kormányzása	1857. 49. sz. dec. 13. Cseléd és uraság	1858. 38. sz. szept. 19. Önzés
A konyha	1857. 35. sz. szept. 6. Tápszerek és ezeknek befolyása az egészségre	1858. 40. sz. okt. 3. Tetszvágy

Önzés	1858. 38. sz. szept. 19. Önzés	1858. 42. sz. okt. 17. Unalom
Unalom	1858. 42. sz. okt. 17. Unalom	1858. 44. sz. okt. 31. Az egyenes út
Olvasás	1859. 12. sz. márc. 20. Mit kell olvasni;	1858. 46. sz. nov. 14. Vidámság
	1857. 51. sz. dec 27. Pár szó az olvasásról	1858. 48. sz. nov. 28. Kitartás
A számvetés és annak szüksége .	1857. 37. sz. szept. 20. Mire jó a számvetés?	1858. 50. sz. dec. 12. Társalgás
Béketűrés	1858. 26. sz. jún. 27. Béketűrés	1858. 52. sz. dec. 26. Gyermekkertek (N.e.)
Bátorság	1859. 10. sz. márc. 6. Lélekerő	1859. 2. sz. jan. 9. Kedélyesség
Egy nagy betegség	1857. 39. sz. okt. 4. Korunknak divatbetegsége	1859. 4. sz. jan. 23. Az első lépés
Kedélyesség	1859. 2. sz. jan. 9. Kedélyesség	1859. 6. sz. febr. 6. Vén leányok
Gyöngédség	1858. 8. sz. febr. 21. Gyöngédség	1859. 8. sz. febr. 20. A nap felosztása
Harag	1858. 24. sz. jún. 13. Harag	1859. 10. sz. márc. 6. Lélekerő
Irigység	1858. 18. sz. máj. 2. Irigység	1859. 12. sz. márc. 20. Mit kell olvasni

Egyenesség	1858. 44. sz. okt. 31. Az egyenes ut	1859. 14. sz. ápr. 3. Ne szólj szám, nem fáj fejem
Kitartás	1858. 48. sz. nov. 28. Kitartás	1859. 16. sz. ápr. 17. A világ ítélete
Bizodalom	1859. 22. sz. máj. 29. Bizodalom	1859. 18. sz. máj. 1. Engedelmesség
Szótartás	1858. 16. sz. ápr. 18. Szótartás	1859. 20. sz. máj. 15. Engedékenység
Mendemonda	1858. 4. sz. jan. 24. Mendemonda	1859. 22. sz. máj. 29. Bizodalom
Vallásosság	1860. 3. sz. jan. 15. Vallásosság	1859. 24. sz. jún. 12. Gazdagság (N.e.)
Műveltség	1859. 48. sz. nov. 27. Műveltség	1859. 26. sz. jún. 26. Elcsüggedés
Takarékosság	1858. 30. sz. júl. 25. Takarékosság és fősvénység	1859. 28. sz. júl. 10. Remény (N.e.)
Fényüzés	1857. 30. sz. aug.23. Egy pár szó a fényüzésről	1859. 48. sz. nov. 27. Műveltség
Elcsüggedés	1859. 26. sz. jún. 26. Elcsüggedés	1860. 3. sz. jan. 15. Vallásosság
Férjhezmenés	1859. 6. sz. febr. 6. Vén leányok	1860. 4. sz. jan. 22. Barátság
Engedékenység	1859. 20. sz. máj. 15. Engedékenység	1860. 6. sz. febr. 5. Levél unokahugomhoz [a világba vezetéséről]

Hallgatás	1859. 52. sz. dec. 25. Hallgatás; 1859. 14. sz. ápr. 3. Ne szólj szám, nem fáj fejem	1860. 10. sz. márc. 4. Levél öcsémhez
A világ itélete	1859. 16. sz. ápr. 17. A világ itélete	1860. 19. sz. máj. 6. Jellem
Barátság	1860. 4. sz. jan. 22. Barátság	1860. 21. sz. máj. 20. Restség (N.e.)
Önhittség	1858. 34. sz. aug. 22. Önhittség	1860. 52. sz. dec. 25. Hallgatás
Jellem	1860. 19. sz. máj. 6. Jellem	
Jótekonyság (N.e.)		

Plágiumnyilatkozat

doktori értekezés

Alulírott Kerpics Judit (Q7Z54B), a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola klasszikus magyar irodalom és kultúra programjának doktorjelöltje ezennel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy

Tekintetbe venni az élet prózáját – Jósika Júlia munkásságának értékelése a 19. századi emigrációs kulturális transzfer és a szociális normativitás összefüggéseiben

című doktori értekezésem **saját, önálló munkám**; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően történt.

Tudomásul veszem, hogy szakdolgozat esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Tudomásul veszem, hogy a plágiummal azonos elbírálás alá esik a mesterséges intelligencia bármely formájával – részben vagy egészben – készült munka.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem, és tudomásul veszem, hogy plágium esetén doktori értekezésemet a doktori iskola visszautasítja.

Szeged,év hó nap

.....

aláírás